УЏБЕНИК

ИСТОРИЈА И ДРУШТВО 6

ЗА ШЕСТИ РАЗРЕД ОСНОВНОГ ОБРАЗОВАЊА

Проф. д-р Војислав Саракински
Проф. д-р Стефан Пановски
Проф. д-р Ванчо Ѓорѓиев
Ивица Гиевски
Д-р Коле Павлов
Д-р Пеце Трифуновски

lamina

ИСТОРИЈА И ДРУШТВО 6, уџбеник за шести разред основног образовања
Ауторска права © 2025 Арс Ламина

Издавач
Арс Ламина – публикације, Скопје 2025

Уредник
Бранка Бугариска

Аутори
Проф. д-р Војислав Саракински
Проф. д-р Стефан Пановски
Проф. д-р Ванчо Ѓорѓиев
Ивица Гиевски
Д-р Коле Павлов
Д-р Пеце Трифуновски

Превод са македонског језика
(„ИСТОРИЈА И ОПШТЕСТВО 6, учебник за шесто одделение во основно образование“, Арс Ламина 2025)
Сашо Христовски

Језична редакција
Снежана Ивановић

Стручна редакција
Д-р Ненад Марковић, редовни професор политичких студија,
Правни факултет „Јустинијан први“, Скопје
Д-р Биљана Гичевски, наставник географије
Пане Перуновски, наставник географије
Игорче Дунимаглоски, наставник историје

Дизајн
Pointer Creative Agency

Графичко и техничко уређивање
Арс Ламина – публикације

Штампа
Арс Ламина, Скопје 2025

Тираж
25

Сва права су задржана. Ниједан део ове књиге не сме се прештампавати или преносити у било ком облику или било каквим средствима, електронским или механичким, укључујући и фотокопирање, документовање или чување у систему за поновно претраживање, без писмене сагласности издавача.

Овај уџбеник је одобрен за употребу у деветогодишњем основном образовању, Одлуком за одобрење и коришћење уџбеника из наставног предмета Историја и друштво за VI разред основног образовања број 26-915/1 од 22.08.2025, Министарство за образовање и науку Републике Северне Македоније.

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

373.3.016:93/94:363.3(075.2)=163.4

ИСТОРИЈА и друштво 6 : уџбеник за шести разред основног образовања / Војислав Саракински ... [и др.] ; [превод са македонског језика Сашо Христовски].- Скопје : Арс Ламина- публикации, 2025.- 214 стр. : илустр. ; 29 см

Превод на делото: Историја и општество 6, учебник за шесто одделение во основно образование.- Други автори: Стефан Пановски, Ванчо Ѓорѓиев, Ивица Гиевски, Коле Павлов, Пеце Трифуновски. - Речник новик и мања познатих речи стр. 211-214

ISBN 978-608-259-475-0

1. Саракински, Војислав [автор] 2. Пановски, Стефан [автор] 3. Ѓорѓиев, Ванчо [автор] 4. Гиевски, Ивица [автор] 5. Павлов, Коле [автор] 6. Трифуновски, Пеце [автор]

COBISS.MK-ID 66806277

ПРЕДГОВОР

Драги ученици,

Пред вама је уџбеник који ће вас водити кроз три области – историју, географију и грађанско образовање. Ове области су различите, али повезане, и заједно ће вам помоћи да боље разумете свет око вас – како је настао, како изгледа и какву улогу ви као млади грађани имате у њему.

Кроз историју ћете путовати кроз време и открити како су људи живели у прошлости, које су биле највеће цивилизације и шта можемо научити од њих. Упознаћете древне народе, краљеве, обичне људе и важне догађаје који су променили свет. Уз географију ћете истраживати природна богатства, земље, реке и планине, разумећете како људи живе у различитим деловима планете. А уз грађанско образовање ћемо разговарати о вредностима као што су правда, права, слобода и одговорност – о томе шта значи бити активан, одговоран и храбар млади грађанин.

Уџбеник је обогаћен питањима за размишљање, активностима у истраживању, занимљивим чињеницама и илустрацијама које ће учење учинити креативнијим и занимљивијим. Сваки део је пажљиво осмишљен да би вас подстакао не само да учите, већ и да постављате питања, делите идеје и повезујете знање са свакодневним животом.

Ваше путовање кроз прошлост, простор и друштво започните сада. Желимо вам успех у учењу, пуно радозналости и много нових открића!

Аутори

КАКО СЕ КОРИСТИ ОВАЈ УЏБЕНИК

Уџбеник обухвата садржине из три подручја:

историја
географија
и
грађанско образовање.

Свако подручје јасно је издвојено посебном бојом.

Увод у тему

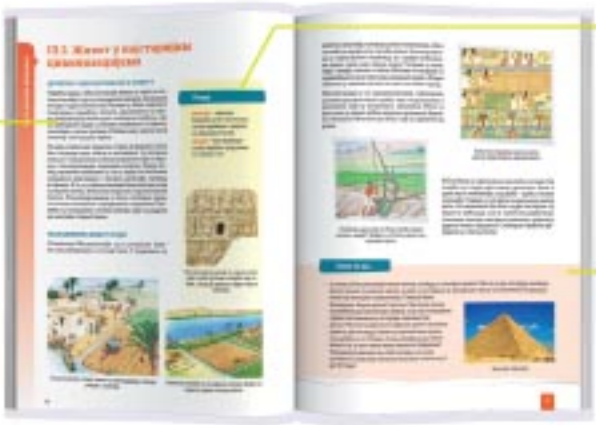
Овај део те кратко упознаје са темом коју ћеш изучавати. Сазнаћеш о томе шта ћеш читати, зашто је то важно, и припремићете за лакше савладавање садржаја који следе.

Садржај

Списак садржаја обухваћених у теми.

На крају ове теме моћи ћеш...

Овде су наведене ствари које ћеш научити када завршиш лекцију.

Основни садржај

Ово је најважнији део уџбеника. Ту се налази главни текст из кога ћеш учити садржај историје, географије и грађанског образовања.

Речник

У речнику су објашњени појмови који ти могу бити нови или тежи за разумевање.

Знаш ли да...?

Овај део садржи занимљиве податке и допунске информације повезане са темом.

Историјске личности

Приче важних историјских личности које су повезане са темом.

Из дела старих писаца

Одломци из старих историјских извора и текстова. Они ти показују како су људи тог времена гледали на догађаје.

Сазнај више

Допунска објашњења или подаци који ће ти помоћи да проширис своје знање о теми.

Истражи

Предлози за активности, пројекти или питања који изискују дубља размишљања или дискусију.

Размисли

Питања која подстичу да дубље размишљаш о томе шта си научио.Ту је важно твоје мишљење, твоје разумевање и твоја способност да повезујеш различите идеје.

Запамти

Кратко резиме најважнијих информација из лекције. Добро је да га прочиташ пре повљања.

Провери колико си научио

Питања на крају лекције која ти помажу да би проверио колико си савладао садржине. Помоћу њих се припремаш за тестирање и испитивање.

Проширени речник

Ово је проширени речник са објашњењима о речима и појмовима који ти можда нису познати. Налазе се на крају уџбеника и можеш му се вратити кад год ти затреба.

САДРЖАЈ

Тема I: Увод у историју 8
I.1. Историја и њен значај 10

Тема II: ПРАИСТОРИЈА 16
II.1. Прве људске заједнице 18
II.2. Веровања и уметност праисторијских људи 22

Тема III: Најстарије цивилизације 26
III.1. Прве државе 28
III.2. Живот у најстаријим цивилизацијама 32
III.3. Култура најстаријих цивилизација 36

Тема IV: Балкан у старом веку 42
IV.1. Најстарија краљевства у Европи 44
IV.2. Свет грчких полиса 48
IV.3. Македонско краљевство 52
IV.4 Илири и њихова краљевства 57
IV.5. Трачани и Одријско краљевство 61
IV.6. Време Александра 65
IV.7. Александрови наследници 71
IV.8 Балканска друштва у старом веку 75
IV.9. Свет античких богова 79
IV.10. Жаришта науке и културе 82

Тема V: Стари Рим 88
V.1. Стари Рим 90
V.2. Римско Царство 94
V.3. Римско друштво 98
V.4. Свакодневни живот у Риму 102
V.5. Римска култура и уметност 106
V.6. Религија у римско време 110
V.7. Појава хришћанства 114

Тема VI: Оријентација у географском простору 120
VI.1. Земља на глобусу и географској карти 122
VI.2. Размер и врсте размера 125
VI.3. Врсте географских карата 128
VI.4. Географска/картографска мрежа, изохипсе и картографски знаци 131
VI.5. Географска ширина и географска дужина 134
VI.6. Оријентација у простору 137
VI.7. Земљина ротација и Земљина револуција 140
VI.8. Локално време, часовне зоне и датумска граница 143

Тема VII: Географија медитеранских земаља 148
VII.1. Географски положај и регионални преглед Медитерана 150
VII.2. Балканско полуострво и источноевропски подрегион Средоземља 153
VII.3. Апенинско полуострво и Француска медитеранска обала 156
VII.4. Пиринејско Полуострво 159
VII.5. Медитеранска Африка и Азија 162
VII.6. Природно - географске карактеристике медитеранских земаља 165
VII.7. Клима, хидрографија, биљни и животињски свет 168
VII.8. Становништво и насеља меди теранских земаља 172
VII.9. Језици, религије, храна и архитектура 175
VII.10. Привредно- географске карактеристике 179
VII.11. Туристичка места и културне знаменитости 182

Тема VIII: Демократија и закони 188
VIII.1. Демократија и демократско уређење 190
VIII.2. Врсте демократија 193
VIII.3. Демократски избори 196
VIII.4. Подела власти према 199
VIII.5. Владавина права 202
VIII.6. Принципи добре управе 205

Речник нових и мање познатих речи 211

УВОД У ИСТОРИЈУ

Увод

Историја је сведочанство људске цивилизације и огледало искустава која су обликовала нашу културу и друштво. Она проучава догађаје, појаве и промене које су се дешавале кроз векове, од најранијих људских заједница до данас. Истраживањем историјских извора као што су документи, артефакти и народна предања, историчари откривају истину о прошлости и стварају слику о животу наших предака. Историја нас учи да разумемо наше корене и да извучемо поуке из искустава минулих генерација, градећи чврсте везе између прошлости и садашњости.

САДРЖАЈ

- I.1. Историја и њено значење
- Провери колико си научио

На крају ове теме моћи ћеш:

- ✓ да објасниш важност учења историје као наставног предмета;
- ✓ да класификујеш и упоређујеш историјске изворе према њиховој веродостојности и процењујеш њихов значај за историју као науку;
- ✓ да објасниш поделу историје и упоређујеш главне карактеристике историјских периода;
- ✓ да упоређујеш начине рачунања времена у прошлости и данас, и да израчунаваш временске периоде;

...и развићеш поштовање према историји као науци и наставном предмету и њеној улози у савременом друштву.

I.1. Историја и њен значај

ПРЕДМЕТ И ЗАДАТАК ИСТОРИЈЕ

У свакодневном животу често чујемо реч **историја**. Ова реч означава све оно што се догађало у прошлости: прошле догађаје, појаве и промене у животима и активностима људи.

Историја се назива и наука која проучава прошлост, од појаве човека до данас. Историјска наука проучава прошле догађаје и појаве, упоређује, објашњава и открива њихове међусобне везе. Наука о историји се још назива и **историографија**. Пре више од 2.500 година, грчки историограф Херодот написао је прво историјско дело, у којем је описао ратове између Грка и Персијанаца. Због тога је још у старо време био назван „оцем историје".

Научници који проучавају прошлост називају се историчари. Они проучавају трагове људи из прошлости и помоћу њих откривају тајне времена у којима су живели. Историчари објављују своја истраживања у књигама, часописима, енциклопедијама, атласима, на телевизији и интернету.

Историја која истражује и проучава прошлост целог човечанства назива се **општа историја**, а она која проучава прошлост само једног народа или једне државе назива се **национална историја.**

ПОДЕЛА ИСТОРИЈЕ

Прошлост човечанства делимо на пет великих историјских периода: праисторија, стари век, средњи век, нови век и најновији век.

Праисторија обухвата време од појаве човека до проналаска писма и настанка првих држава. Након ње следи **стари век** или **антика**. Овај период обухвата време од настанка првих држава до пада Западног Римског Царства. Са осталим историјским периодима упознаћете се у вишим разредима.

Прошлост делимо и према материјалима од којих су људи израђивали своје оруђе и оружје. У најстарије доба, израђивани су од камена, затим од бакра, па од бронзе и најзад од гвожђа. Овакву поделу користе археолози. Они деле најранију историју човека на камено, бакарно, бронзано и гвоздено доба.

Муза Клио
У старогрчкој митологији, Клио је била муза-заштитница историје. Она је била ћерка богиње сећања Мнемосине.

Речник

Мит – прича у којој се говори о боговима и о херојима

легенда – прича о неким далеким догађајима илиособама, чије постојање није са сигурношћу доказано у историјским изворима.

Археологија – наука која проучава прошлост човека кроз материјалне остатке древних култура и цивилизација.

Локалитет – место где су пронађени материјални остаци из прошлости и где се врше археолошка ископавања.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ

Приче које историчари причају засноване су на темељу сачуваних трагова из прошлости. Од људи који су живели пре нас остали су домови, предмети, документи, писма, фотографије, новине и књиге. До нас долазе народне песме, легенде и породичне успомене, откривајући нам њихов живот у прошлости. Сви ови трагови људске активности кроз векове, називају се **историјски извори.**

Историјски извори се деле на **материјалне** и **писане**, а користе се и **усмена предања**.

У метеријалне изворе убрајају се старе грађевине, споменици, уметничка дела, предмети за домаћинство, оружје, алат, одећа, новац, накит, посуђе и многе друге ствари. Материјални извори су веома важни за проучавање далеке прошлости. Њиховим проучавањем бави се Археологија.

Материјални извори изложени у музеју

Велики историјски периоди приказани на временској линији

Археолози ископавају археолошки локалитет

Сумерска плочица са клинописом

Након открића писма, људи су почели да бележе записе о важним догађајима, мировне уговоре и законе на камену или на глиненим плочицама. Касније су се појавиле прве књиге, а после њих и разни извештаји, путописи, писма и новине. Сви овакви писани докази називају се **писани извори.**

Под усменим казивањима подразумевају се легенде, митови, приче и песме. У њима има доста неистине, измишљених догађаја и личности, па их историчари користе веома пажљиво.

Египатско хијероглифско писмо

Историјске личности

Херодот

Херодот је био грчки историчар који је живео у V веку п.н.е. Био је један од првих писаца који је забележио стварне догађаје из прошлости. Путовао је на многа места и питао многе људе о њиховим легендама, животима и ратовима. У својој „Историји" он нам говори о великом рату између Грка и Персије, али нам описује и места која је посетио, различите културе са којима се сусретао и легенде о којима су му причали. Неке од ових прича можда нису биле у потпуности истините, али ми и данас читамо његова дела да бисмо разумели древни свет.

РАЧУНАЊЕ ВРЕМЕНА

Време које је протекло мери се данима, месецима и годинама. Период од десет година назива се **деценија**, од сто година - **век**, а период од хиљаду година **миленијум**. Људи у прошлости нису имали средства за лако мерење времена. Оријентисали су се према свету који су видели око себе. У почетку су разликовали само дан и ноћ, а затим и различита годишња доба. На тај начин су знали када треба да сеју, а када да жању или да сакупљају плодове.

Народи који су створили прве цивилизације израдили су и прве календаре. Неки од њих су се водили по кретању Сунца, а неки по изгледу и кретању Месеца; први календари називају се **соларни**, а други **лунарни**.

Сваки народ је имао неки значајан догађај од кога је бројао године. Јевреји су рачунали време од стварања света, Египћани – према владавини фараона, Грци – према Олимпијским играма, а Римљани – од оснивања града Рима. Хришћани рачунају време од рођења Исуса Христа, а муслимани – од сеобе пророка Мухамеда из Мека у Медину.

Данас се у већини земаља, године броје од рађања Исуса Христа. За догађаје који су се десили пре његовог рођења кажемо да су се десили **пре наше ере** (п.н.е) или у **старој ери** (ст.е.). За догађаје који су се

Клепсидра, грчки водени сат, оригинал и реконструкција

десили после његовог рођења, кажемо да су се десили у нашој ери или у **новој ери** (н.е.). године пре наше ере броје се уназад, од већих ка мањима: 120 →119 →118 п.н.е. Године у нашој ери, или новој ери, броје се унапред, од најмањих до највећих, на пример: 2023→ 2024→ 2025.

Римски сунчани сат из Аполоновог храма у Помпеји

Сунчани сат у Скопљу

Речник

лунарни (месечев) календар – календар у коме дужина месеци зависи од месечевих мена.

соларни (сунчани) календар – календар у којем дужина месеца зависи од положаја сонца у односу на звезде.

Истражи

Какви остаци из прошлости постоје у твом месту живљења?

Да ли постоји неки стари предмет у твом дому или околини? Како изгледа? Чему је служио?

Да ли твоји старији рођаци (баба и деда) знају неко усмено предање о неком догађају или особи из прошлости?

Размисли и одговори

1. Зашто се најстарији материјални извори налазе под земљом?
2. Зашто се каже: „Историја је учитељица живота“?
3. Шта можемо научити о данашњем животу кроз догађаје из прошлости?
4. Шта би хтео да људи из будућности знају о времену у којем ти живиш?

Запамти

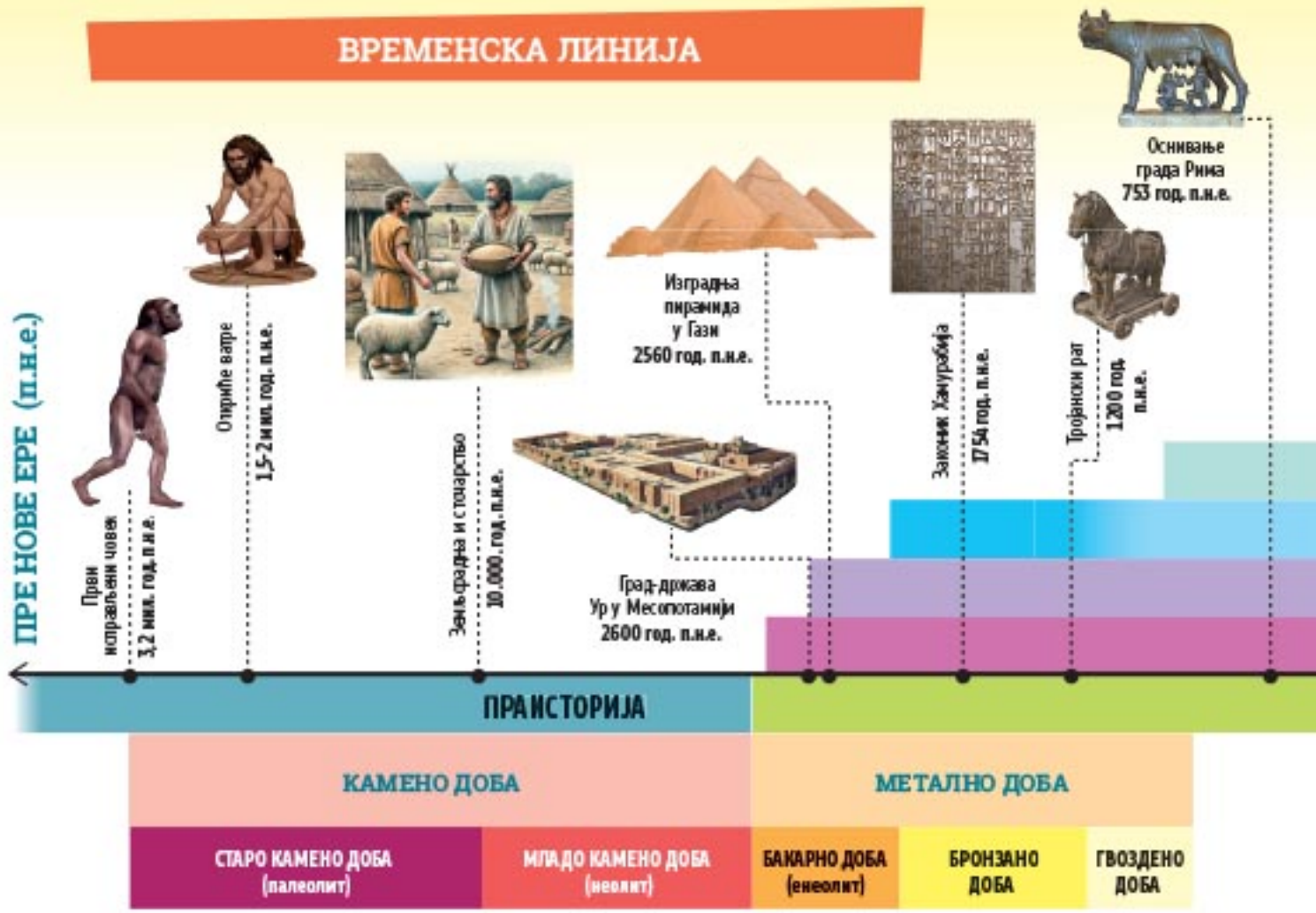
- Историја проучава догађаје и промене у животима људи у прошлости.
- Прошлост се проучава уз помоћ историјских извора: материјалних, писаних и усмених.
- Историја целог човечанства назива се општаисторија, а историја само једног народа и једне државе назива се национална историја.
- Историја се дели на пет главних периода: праисторија, стари век, средњи век, нови век и најновији век.
- Историјско време рачунамо према рођењу Исуса Христа. Догађаји пре његовог рођења називају се пре наше ере (п.н.е.), а догађаји после његовог рођења називају се у нашој ери (н.е.).

ПРОВЕРИ КОЛИКО СИ НАУЧИО

I.1. Историја и њено значење

1. Шта значи реч „историја" и од којег језика потиче?
2. Зашто су људи почели да проучавају историју?
3. Да ли су сви догађаји из прошлости део историје? Објасни.
4. Зашто се историја сматра „учитељицом живота"?
5. За кога кажемо да је „отац историје" и зашто је добио то име?
6. Шта су историјски извори? Наведи и опиши које врсте постоје.
7. Каква је разлика између писаног и усменог извора?
8. Шта се дешава када неко намерно уништава историјске изворе?
9. Која је разлика између чињенице и мишљења у историјском извору?
10. Зашто се каже да нам историја помаже да разумемо садашњост?

ВРЕМЕНСКА ЛИНИЈА

ПРАИСТОРИЈА И СТАРИ ВЕК

Историјски периоди

- ПРАИСТОРИЈА • 3,3 мил-3.000 год.п.н.е.
- СТАРИ ВЕК (АНТИКА) • 33.000-476 год.н.е.
- СТАРО КАМЕНО ДОБА (палеолит) • 3,3 мил.-10.000 год. п.н.е.
- МЛАДО КАМЕНО ДОБА (неолит) • 10.000-3.500 год. п.н.е.
- БАКАРНО ДОБА (енеолит) • 3.500-3.000 год. п.н.е.
- БРОНЗАНО ДОБА • 3.000-1.200 год. п.н.е.
- ГВОЗДЕНО ДОБА • 1.200-500 год. п.н.е.

Најстарије цивилизације

- СТАРИ ЕГИПАТ • 3.100-31 год. п.н.е.
- СТАРИ ИСТОК • 2.600-330 год. п.н.е.
- КРИТСКО-МИКЕНСКА ЦИВИЛИЗАЦИЈА • 2.100-1.200 год. п.н.е.
- СТАРА ГРЧКА • 1.200-338 год. п.н.е.
- СТАРИ РИМ • 753 год. п.н.е.-476 год.н.е.

Први тенељи демократије (Солон) 594 год. п.н.е.

Рим постаје република 509 год. п.н.е.

Закони 12 плоча 451 г. п.н.е.

Филип II постаје краљ 359 год. п.н.е.

Александар осваја Египат и оснива град Александрију 331 год. п.н.е.

Јулије Кајсар постаје доживотни диктатор 44 год. п.н.е.

Октавијан Август постаје први римски цар 27 год. п.н.е.

СТАРИ РИМ

СТАРА ГРЧКА

СТАРИ ИСТОК

СТАРИ ЕГИПАТ

0

НОВА ЕРА (н.е.)

СТАРИ ВЕК

1 год. Рађање Исуса Христа

313 год. Миланski едикт

ПРАИСТОРИЈА

Увод

Праисторија је најдужи и најмистериознији период у историји човека, који обухвата време пре појаве писма и стварања првих држава. Током овог периода, људи су живели као ловци и сакупљачи, постепено су откривали ватру и стварали примитивне алатке - оруђе. Развој земљорадње и сточарства омогућио је оснивање првих насеља и заједница, где су људи обликовали темеље културног живота и религије. Уметнички изрази, као што су пећинске слике и скулптуре, сведоче о тежњи ка изражавању и разумевању света. Праисторија је време учења, откривања и стварања темеља људске цивилизације.

САДРЖАЈ

- II.1. Прве људске заједнице
- II.2. Веровања и уметност праисторијских људи
- Провери колико си научио

На крају ове теме моћи ћеш да:

- ✓ објасниш стварање првих људских заједница и промену са номадског на стални начин живота;
- ✓ објасниш и упоредиш живот људи у каменом и металном добу;
- ✓ објасниш друштвене и економске промене и свакодневни живот људи у праисторији;
- ✓ опишеш културна, научна и технолошка достигнућа праисторијских људи;
- ✓ објасниш и упоредиш веровања праисторијских људи.

II.1. Прве људске заједнице

ПОРЕКЛО И ПОСТАНАК ЧОВЕКА

Порекло човека је раније објашњавано кроз богове. Сумери су веровали да су богови створили људе од глине да би радили за њих. Грци су сматрали да је титан Прометеј направио једног човека од земље, а да му је богиња Атена удахнула живот.

Хришћанство учи да је Бог створио човека да влада земљом, а према исламу, Алах је створио човека од земље и удахнуо му душу.

У XIX веку, енглески научник Чарлс Дарвин је доказао да је човек настао кроз дуг процес који се назива **еволуција**. Еволуција значи да се током милиона година, жива бића постепено мењају и усавршавају како би лакше преживели. Кроз еволуцију, полако се мења и њихов облик, изглед и карактеристике.

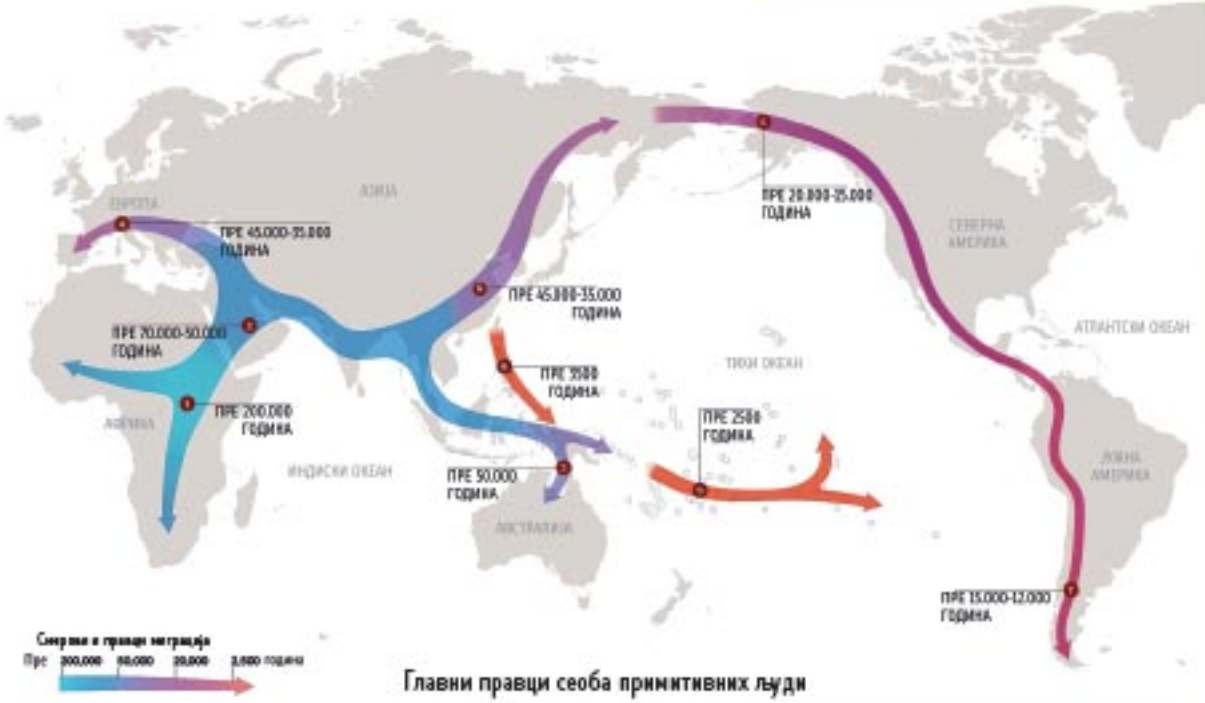
Најстарији људи су живели пре више милиона година и личили су на мајмуне. Временом су почели да ходају на две ноге, а затим и да користе оруђе да би себи помогли у свакодневном животу. Први људи нису знали да говоре, већ су се разумевали мимиком и виком. Разум и говор су постепено постајали сложенији. Говор је био важан за међусобно разумевање и играо је велику улогу у даљем развоју човека.

Кроз еволуцију, полако су се мењали раст, изглед и човекове способности

Људи су почели да одржавају ватру и да пеку месо које су јели

Главни правци сеоба примитивних људи

Првобитни човек се дуго плашио ватре и бежао од ње. Временом је схватио да ватра греје, сјаји и да дивље животиње беже од ње. Зато је почео да је чува и одржава. Касније је научио да и сам пали ватру трењем сувог дрвета или помоћу варнице добијене трењем камена. Уз помоћ ватре људи су преживљавали на хладнијим местима, пекли месо и кували храну.

ПОЈАВА ЗЕМЉОРАДЊЕ И СТОЧАРСТВА

Први људи су живели у групама које су називане **хорде**. Тако су се осећали безбедније од напада животиња и других људи. Прехрањивали су се сакупљајући храну у природи, а након проналаска лука и стреле, ловећи животиње.

Крајем каменог доба, клима је почела да се мења. Ледници који су некада прекривали земљу остали су само на крајњем северу; на местима где су се повукли, појавиле су се шуме и ливаде прекривене разним биљкама. Реке су створиле плодно земљиште, на којем су расли раж, просо и дивља пшеница.

Људи су сада могли сами да производе храну. У почетку су само сакупљали пшеницу, али су убрзо научили да је сеју. Почели су да привлаче крда дивљих коза, оваца и говеда, полако их припитомљавали а касније чували. Тако су људи од ловаца и сакупљача постали земљорадници и сточари.

Рана земљорадничка насеобина. Људи су почели сами да сеју житне културе у близини својих домова.

ОТКРИЋЕ МЕТАЛА

Тражећи камен, човек је упознао руде и научио да добија метале. Тако је почело метално доба. Метални алати заменили су камене, јер су имали прецизнији облик и били лакши за употребу.

Прво је откривен бакар, али због његове мекоће алати су се савијали. Касније су људи научили да мешају бакар са калајем да би добили бронзу. Бронзани алати били су чвршћи и трајнији. Напокон је човек пронашао гвожђе, које је било јаче и трајније од бронзе.

Откриће метала омогућило је и друга открића, као што су плуг и рало, точак и запрежна кола. Са њима је човек могао да производи много више и да сакупља вишкове хране и друге производе. Убрзо су се појавила прва организована људска насеља.

Речник

еволуција - постепен и спор развој и промена живих организама из генерације у генерацију

ПРВА НАСЕЉА

Првобитни људи нису имали стална пребивалишта, већ су правили привремена. Али, након појаве пољопривреде, људи су се везали за земљу и почели да граде трајна пребивалишта у облику колиба и земљанки. Градили су колибе на коцевима изнад воде, назване „надколна насеља".

Како се начин живота променио, људи више нису живели у хордама, већ у заједницама сродника, названим **родови**. Неколико родова је чинило **братство**, а неколико братстава **племе**. Сви чланови заједнице били су једнаки, а све што су производили било је заједничко. Овакво уређење назива се **родовско уређење**.

Трајно пребивалиште из млађег каменог доба

ЗАНАТСТВО И ТРГОВИНСКА РАЗМЕНА

Живот у сталним насељима био је веома користан за људе. Пунили су своје домове кућним потрепштинама и складирали род како би их заштитили од

Знаш ли да...

- ... су због свог положаја и повољних природних услова, Македонија и Балкан били насељени још у најстарије доба? Први трагови људског живота на овим просторима датирају из периода старог каменог доба. Људи су се тада бавили примитивном пољопривредом, сточарством, ловом, риболовом и грнчаријом. Имали су стална пребивалишта поред река, језера, мора и у низијама.

Реконструкција куће из младог каменог доба у неолитском селу Тумба Маџари, Скопље

- ... су праисторијска насеља откривена на више места у Македонији? Остаци од насеља из старог и младог каменог доба могу се наћи код села Таринци (Штип), код Породина (Битољ), код Говрлева, Зеленикова и Маџари (Скопље), код Амзабегова (Свети Николе) и на другим местима. На тим местима пронађено је глинено посуђе, оруђе (алат) и оружје. На више места откривена су насеља из металног доба. У Пелагонији, Требеништу (околина Охрида), Бразди (околина Скопља), Вардарском Риду (околина Ђевђелије) и на другим местима.
- ... да су надколна насеља откривена у Македонији на Охридском и Преспанском језеру? Људи су их градили да би се заштитили од напада дивљих животиња и непријатеља. Становници надколних пребивалишта су храну набављали из језера, ловећи рибу и птице.

Реконструкција надколног пребивалишта у „Заливу костиј" код Пештана, Охрид

Историјске личности

„Еци" је био праисторијски човек који је живео пре више од 5.000 година у Ецталским Алпима, између Италије и Аустрије. Године 1991, два планинара су пронашла његово тело замрзнуто у леднику. Како је било замрзнуто миленијумима, тело је било одлично сачувано. Еци је имао тетоваже по телу, и уз себе носио разне алате, чак лук и стреле. Вероватно је био ловац или пастир. На његовом телу су уочене ране, а мишљење стручњака је да је учествовао у некој врсти борбе пре смрти. Еци је једна од најбоље очуваних мумија из праисторије. Научници су проучавали његово тело и открили много тога о начину живота праисторијских људи.

животиња. Нове житне културе давале су богат род и дуже се чувале. Рад пољопривредника је хранио и људе који нису радили на земљи, већ су се бавили прављењем предмета за свакодневни живот.

Тако су се појавили први занати. Стварани су и усавршавани нови алати, попут српа, мотике и разбоја. Људи су почели да праве посуђе од глине, које су пекли у пећима, чиме је рођена и прва **керамика**. Жене су плеле вуну и ткале лан и конопље.

Временом су људи почели да размењују вишак хране и предмета; тако је рођена **трговина**. Пре проналаска новца, трговало се разменом-трампом. Међутим, гомилање вишка производа изазвало је разлике међу људима; друштво се поделило на богате и сиромашне. Људи су се за корак приближили настанку државе.

Трговина разменом: ковач мења секиру за козу

Размисли и одговори

1. Зашто је говор био једно од најважнијих достигнућа прачовека?
2. Како и зашто су земљорадња и сточарство заменили лов и сакупљање као начин човекове исхране?
3. Каква је била улога метала у животу човека у праисторији?
4. Какве промене је изазвало њихово откриће?

Запамти

- Човек је настао кроз дуг процес назван еволуција. Током времена, почео да живи у заједницама и да се бави пољопривредом и сточарством.
- Како су заједнице расле, људи су усавршавали свој начин живота, учили да обрађују метале и живе у родовима, братствима и племенима.
- Због доброг положаја и повољних природних услова, Македонија и Балкан су били насељени од давнина. Остаци из тог периода пронађени су на неколико археолошких локалитета широм земље.

II.2. Веровања и уметност праисторијских људи

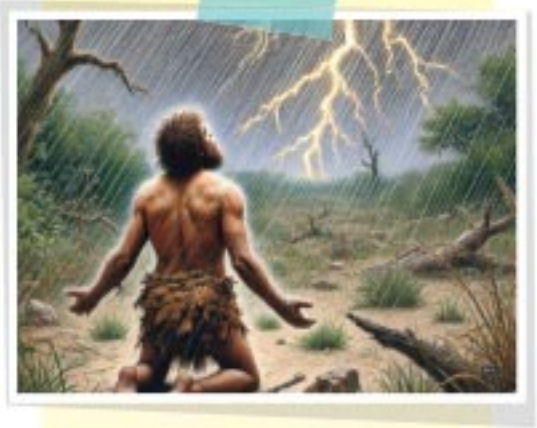
ВЕРОВАЊА ПРАИСТОРИЈСКИХ ЉУДИ

Праисторијски људи нису могли да објасне природне појаве попут грома, муње, кише, снега, дана, ноћи и болести. Страховали су, верујући да их изазивају невидљиве силе, замишљајући их као духове.

Радећи на земљи, људи су схватили да плодност земље зависи од природних појава, а највише од сунца и кише. Стога су им приписивали натприродна својства и сматрали их божанствима. Сунце и Земља значили су извор живота и тиме били поштовани као највиша божанства и заштитници плодности и жетве. Људи су им се обраћали и молили за испуњење неке жеље или потребе, на пример, да би пала киша, да би сунце топлије грејало или да би година била плоднија. Поред Сунца и Земље, наши преци су највише поштовали Богињу Мајку, коју су сматрали прародитељком живог света. У њену част правили су фигурице жена од камена, костију или глине.

Праисторијски људи су сматрали сунце божанством...

... и плашили су се муње и громова мислећи да су зли духови

ТОТЕМИ И ЗАГРОБНИ ЖИВОТ

Праисторијски људи су веровали да потичу од неке животиње и да њихов опстанак зависи од ње. Такво веровање назива се **тотемизам**, по речи **тотем**, што значи предак рода или племена. Преминули прародитељи и преци сматрани су моћним духовима-чуварима. Људи су им упућивали молитве и приносили жртве да би умирили силе зла и добили заштиту од добрих божанстава. Убрзо су се појавили и први свештеници, који су обављали такве верске обреде. Себе су сматрали посредницима између људи и божанстава, а приписивале су им се и магијске способности.

Први пољопривредници сахрањивали су покојнике у плитким јамама испод пода куће, или у њеној близини, у границама насеобина. Живи су веровали да ће тако сачувати своју везу са мртвима и да ће на тај начин добити њихову заштиту. Предмете које су покојници користили у животу – алати, оружје, посуде, накит – стављали су у гробове да би их умрли користили после смрти. Пред крај каменог доба, мртви су почели да се сахрањују на посебним местима ван насеља; ова места археолози називају **некрополама**.

Праисторијски тотемски стуб са локалитета Гебекли Тепе, Турска

ЛИКОВНЕ ПРЕДСТАВЕ О СВЕТУ

Наши преци су изражавали своје мисли и осећања кроз различите облике уметности. Најпознатија врста праисторијске уметности су пећинске слике, старе десетине хиљада година. У пећини Ласко у Француској, су насликани коњи, јелени и бикови са невероватним детаљима и живим бојама, а у пећини Алтамира у Шпанији налазе се слике бизона, јелена и дивљих свиња. Уметник је цртао обрисе комадом угља узетог са огњишта, а затим је фигуре бојио жутом или црвеном глином помешаном са животињском машћу. Сцене су представљале најважнију активност човека у то време - обезбеђивање хране; људи су веровали да ће цртањем животиња које би уловили себи осигурати успешан лов.

Праисторијски људи су израђивали и скулптуре. Најпознатија је фигурина крупне жене, пронађена у близини градића Вилендорф у Аустрији; археолози су

На зидовима пећина, човек је представљао свет који га окружује. Илустрација приказује пећински цртеж из Ласкоа, у Француској.

Радници истражују пећинске цртеже у пећини Алтамира, Шпанија

Речник

дух – имагинарна, невидљива, натприродна сила.

обред – симболички чин са религијским или духовним значењем, који се изводи по одређеном реду.

тотем – предак, оснивач рода или племена; стуб са приказом претка или заштитника.

некропола – старо гробно место са много гробова, где су људи давно сахрањивани.

„Адам из Говрлева", део фигурице човека који седи, пронађене на локалитету Церје, с. Говрлево, околина Скопља

Чувена фигурица под називом „Венера Вилендорфска"

„Човек лав" од Холенштајна, фигурица од слонове кости

је назвали „Венера из Вилендорфа". Постоје и друге сличне фигурице, такође назване „Венере"; неке су направљене од мамутске кости, а на једној од њих уметник је покушао да прикаже лице човека. Веома је позната фигура „Човека лава", стара близу 40.000 година.

Венера од Брасемпуија

Историјске личности

„Венера из Брасемпуија" је мала фигурица стара око 25.000 година. Случајно је откривена у пећини у Француској 1894. године. Изрезбарена од мамутске кости, висока је само око 4 цм и вероватно је била део веће скулптуре.

Ова Венера представља један од најстаријих познатих приказа људског лица: на њој се уочавају фини детаљи попут чела, очију и носа, као и шаре које можда представљају косу или покривач за главу. Археолози нису сигурни шта је тачно представљала, али је могуће да је била симбол лепоте или плодности.

Знаш ли да...

- ... су у Породину и неким другим локалитетима у Пелагонији пронађени прелепи остаци керамике? То су керамички модели куће, изнад чијег је димњака постављен цилиндрични облик са људским лицем.
- ... су у време матријархата божанства такође замишљана и представљена у женском облику? Најважније божанство из тих времена познато је као Велика Богиња Мајка. У околини Скопља (Мацари, Говрлево) пронађене су мале фигуре (скулптуре) Богиње мајке.

Истражи

Замисли да си и ти праисторијски уметник. Које боје би највише користитио у својим сликама? Које сцене ћеш приказати? Са каквим животињама? Покушај да нацрташ једну сцену у стилу праисторијских пећинских цртежа!

Размисли и одговори

1. Како су настала веровања међу праисторијским људима?
2. Зашто су људи у праисторији веровали у духове?
3. Шта су људи најчешће цртали по зидовима пећина? Зашто?

Запамти

- Праисторијски људи нису могли да објасне природне појаве, па су их замишљали као духове и невидљиве силе. Веровали су да потичу од животиња – ово веровање се назива тотемизам.
- Најстарији пронађени уметнички прикази на свету су пећински цртежи у Ласкоу (Француска) и Алтамира (Шпанија), као и фигурице „Венера" и „Човек Лав".

ПРОВЕРИ КОЛИКО СИ НАУЧИО

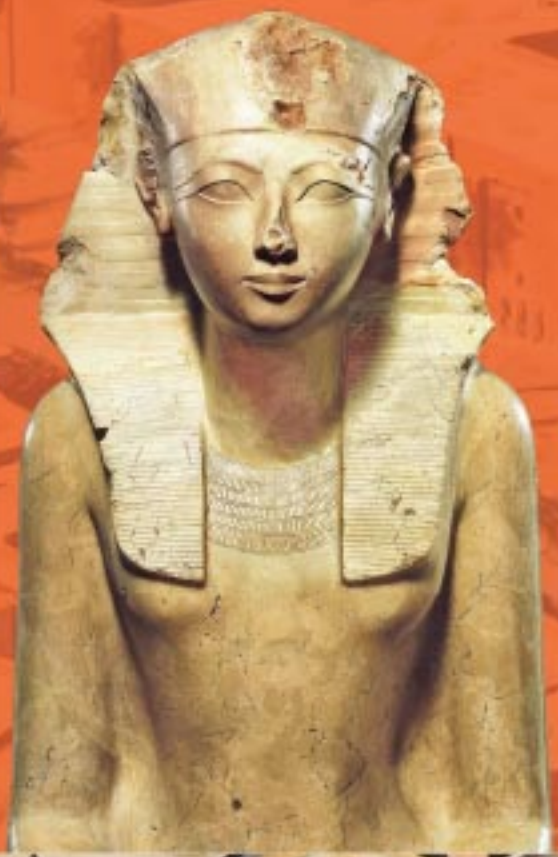
II.1. Прве човекове заједнице

1. Шта значи реч „еволуција"?
2. Који је научник први изнео теорију да је човек настао путем еволуције?
3. Како се разликују верска и научна објашњења о пореклу човека?
4. Зашто је говор био важан за развој човека? Замисли како би комуницирао са пријатељем без речи, попут првобитног човека.
5. Како је човек научио да пали ватру? Објасни зашто је ватра била важна за преживљавање.
6. Зашто су се људи у почетку плашили ватре?
7. Које су биле прве пољопривредне културе које су људи почели да гаје?
8. Како су људи од ловаца и сакупљача постали земљорадници?
9. Објасни како је припитомљавање животиња променило свакодневни живот праисторијског човека.
10. Како је појава металних алата олакшала живот?
11. Шта су надколна пребивалишта?
12. Зашто су људи престали да живе у хордама?
13. Како је појава сталних насеља утицала на организовани живот?
14. Шта значи трговинска размена без новца?
15. Како су људи међусобно размењивали робу у древна времена?
16. Која су најважнија праисторијска налазишта у нашој земљи?

II.2. Веровања и уметност праисторијских људи

1. Зашто су се праисторијски људи плашили природних појава?
2. Објасни зашто су Сунце и Земља сматрани божанствима.
3. Шта представља Богиња-Мајка и зашто је била важна људима?
4. Какве су фигурице људи правили у част божанстава?
5. Шта је тотемизам?
6. Зашто су људи веровали да потичу од животиња?
7. Које су биле улоге свештеника у заједници?
8. Зашто су приносили жртве духовима или божанствима?
9. Шта представља обичај сахрањивања мртвих испод куће или поред ње?
10. Како се називају посебна места за сахрањивање ван насеља?
11. Објасни како су настали пећински цртежи. Зашто су људи цртали животиње које су ловили?
12. Које су животиње приказане у пећини Ласко?
13. Где се налази пећина Алтамира и шта је у њој насликано?
14. Зашто су уметничка дела из тог времена имала магијски значај?
15. Која су открића пронађена у Пелагонији и шта она представљају?

НАЈСТАРИЈЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ

Увод

Најстарије цивилизације настале су поред великих река, где су повољни услови за живот омогућили брз развој земљорадње и трговине. Месопотамија, Египат, Индија и Кина су

међу првим центрима људске културе, где су се појавили писменост, државно уређење и религиозни системи. Ова древна друштва стварала су величанствена архитектонска дела, као што су пирамиде и зигурати, и развила научна знања из области математике и астрономије. Кроз писане изворе и археолошке налазе, данас откривамо њихов начин живота, веровања и достигнућа која су оставила трајан печат на светску историју.

САДРЖАЈ

- III.1. Прве државе
- III.2. Живот у најстаријим цивилизацијама
- III.3. Култура најстаријих цивилизација
- Провери колико си научио

На крају ове теме моћи ћеш да:

- ✓ наведеш најстарије цивилизације и објасниш када и где су настале;
- ✓ објасниш стварање градова-држава у Месопотамији и стварање првих краљевстава и империја;
- ✓ објасниш развој египатске цивилизације и њен утицај на касније цивилизације;
- ✓ опишеш друштвено уређење и свакодневни живот у најстаријим цивилизацијама;
- ✓ упоредиш и објасниш веровања и религије народа Месопотамије и Египта;
- ✓ опишеш културна, научна и технолошка достигнућа у најстаријим цивилизацијама;

...и развићеш поштовање према најстаријим цивилизацијама као део светског културног наслеђа.

III.1. Прве државе

Живот људи је постајао богатији и сложенији, па су осећали потребу да се уједине у веће заједнице. Прве државе су створене у Месопотамији и Египту, местима са најповољнијим природним условима. Убрзо државе су се појавиле и у Малој Азији, као и на обали Средоземног мора. Читава територија где су се појавиле прве државе назива се **Стари Исток**.

ДРЖАВЕ У МЕСОПОТАМИЈИ

На југу Месопотамије су живели Сумерани. У IV миленијуму п.н.е. почела су да се стварају права градска насеља – Ур, Урук, Лагаш, Нипур и многа друга. Сваки од ових градова је имао свог бога заштитника и главни храм, у коме су њега обожавали. У мирнодопским временима, о храму се бринуо градски управник, а у рату је биран војсковођа. Градови су непрестано међусобно ратовали за плодно земљиште и за контролу над каналима за наводњавање.

У III миленијуму пре нове ере, Акађани су се населили у Месопотамији. Око 2350 године пре нове ере, акадски краљ Саргон је први ујединио Месопотамију у једну велику државу. Акадско краљевство је трајало око 150 година, након чега се угасило због напада неких ратоборних племена. До тада је сумерски језик већ престао да се говори, а сумерска и акадска култура су се спојиле у једну.

Почетком другог миленијума пре нове ере, у Месопотамији је основан град Вавилон. Вавилонски краљ Хамураби знатно је проширио границе свог краљевства и регулисао га строгим законима. Током

Изглед града Ура, уметничка реконструкција

Речник

држава – организована друштвена заједница људи који живе на одређеној територији, у којој постоје органи власти, закони и војска.

храм – посебна грађевина у којој се један или више богова обожава уз разне ритуале.

краљевство – држава којом влада краљ или краљица.

цивилизација – развијена људска заједница, са значајним достигнућима из области науке, културе и уметности.

фараон – титула краљева Египта.

град-држава – мала држава створена око једног градског центра.

Бронзана глава древног старосточног краља. Историчари верују да представља Саргона, краља Акада.

Део Старог Истока, где су се први пут појавили пољопривреда, градови и прве државе, познат је и као „Плодни полумесец".

владавине Хумарабија цветали су занатство и трговина, а Вавилон је постао центар Месопотамије.

Касније су Вавилон преузели ратоборни Асирци. Они су трговали сребром, бакром, тканином и занатским производима. Ипак, најпознатији су по новинама у ратовању и великим војним успесима.

Асирци су први поделили своју војску на родове – пешадију, стрелце, коњицу и бојна кола. Временом је Асирија постала прва светска империја.

ДРЕВНИ ЕГИПАТ

Египатска цивилизација је настала у плодној долини реке Нил, окруженој са свих страна пустињом. Земља је била подељена на два дела. На југу, ближе извору реке, налазио се Горњи Египат, а на северу где се Нил улива у Средоземно море, био је Доњи Египат.

Топла клима и поплаве Нила пружиле су Египту одличне услове за пољопривреду. Сваке године воде реке су се излевале и обогаћивале земљиште плодним муљем. Пољопривредници су градили густу мрежу канала, насипа и брана како би задржали воду на пољима или је одвратили од себе. Вода се повлачила у месецу октобру, и тада је почињала сетва.

Богиње Ваџет из Доњег Египта и Нехбет из Горњег Египта крунишу фараона Птолемеја VIII двоструком круном Египта

Први градови као центри моћи, занатства и трговине појавили су се већ у IV миленијуму пре нове ере. У њима су се развиле многе различите професије – писари, команданти, војници. Око 3200 године п.н.е. Горњи Египат успео је да освоји северне регионе и уједини целу земљу. Први краљ уједињеног краљевства звао се Менес. Престоница краљевства био је град Мемфис.

Египатска историја је подељена на Старо, Средње и Ново краљевство. У Старом краљевству, краљеви су имали огромну моћ и градили су величанствене пирамиде. Али пред крај овог периода, клима се променила и завладала је суша и глад. Управници градова су престали да слушају краља, почели су да наилазе разни освајачи, и краљевство се распало. У Средњем краљевству, египатска култура је обновљена, а наука и књижевност су се развиле. Убрзо се и то краљевство распало на неколико држава које су међусобно ратовале. Када је почео да осваја границе Африке, у време Новог краљевства Египат се поново ујединио. Најпознатији фараони овог времена били су Тутмос III и Рамзес II. У њихово време је благо из целог тада познатог света долазило у Египат.

КРАЉЕВСТВА И ИМПЕРИЈЕ

Прве државе у Месопотамији називају се „градови-државе" или „градови-краљевства" јер су се састојале само од једног града и његове околине. Краљ је командовао војском у ратно време, али није имао неограничену моћ, већ је морао да сарађује са грађанима. Сматрао се представником богова, који су му дали моћ да влада народом. Знаци краљевске власти у Месопотамији били су дворога круна и краљевски скиптар (жезло), а у Египту – двострука египатска круна. У првом миленијуму п.н.е појавио се нови облик државне организације – царство. Царство је држава са великом територијом, настала освајањем многих краљевства и народа, којом влада један краљ – освајач. Прва таква држава била је Асирска царство. Моћна асирска војска успела је да освоји целу

Асирски стрелци били су једни од најстрашнијих ратника у старом свету.

Из старих архива

„ ...Ако човек украде имовину која припада богу или палати, мора да се убије; тај који је узео или примио украдену имовину такође ће бити убијен. Ако човек украде вола, овцу, магарца, свињу или чамац који је припадао богу или палати, платиће тридесет пута више; ако је украдена имовина припадала обичном човеку, онда мора да плати десет пута више. Ако лопов нема чиме да плати, биће убијен. Ако човек повреди око другог човека, биће повређено и његово сопствено око..."

– из Хамурабијевог законика (око 1750 године п.н.е.)

Хатшепсут
(1479-1458 п.н.е.)

Историјске личности

Понекад се у Египту дешавало да жена седне на фараонски престо. После смрти фараона Тутмоса II, његова жена **Хатшепсут** преузела је власт. Да би учврстила свој углед и осигурала послушност својих поданика, носила је сва обележја моћи, попут круне и лажне браде. Није желела да ратује, већ је градила храмове и организовала државу. Након њене смрти, један од њених наследника наредио је да се њено име избрише са свих споменика. Међутим, историја је ипак сачувала сећање на њена дела.

Месопотамију, па чак и делове Египта. Мало касније, Вавилон је такође створио своје царство, које се простирало преко целе Месопотамије, Сирије и Палестине, а његов највећи краљ био је Набукодоносор II. Убрзо после његове смрти Вавилонска држава је освојена од стране Персије, последњег великог царства Старог истока. У IV веку пре нове ере, Персију је такође освојио Александар III Македонски.

Вавилон у време краља Набукодоносора II. На слици се види славна порта богиње Иштар (уметничка реконструкција).

Размисли и одговори

1. Погледај мапу Старог Истока. Шта мислиш, да ли су народи Старог Истока имали међусобне везе? Да ли су утицали једни на друге?
2. Већ смо учили о првим људским заједницама. Упореди своје знање о њима са знањем о државама старог истока. Размисли колико се разликује наше знање о ова два периода. Зашто?
3. Размисли о сличностима и разликама између градова-држава, краљевстава и царстава. Која су већа? Којима је лакше управљати?

Запамти

- Први градови-државе појавили су се у Месопотамији и Египту. На челу је био владар или краљ, а у Египту фараон.
- Сумерани су у IV миленијуму п.н.е. створили прва права градска насеља: Ур, Урук, Лагаш, Нипур, и др. Саргон, краљ Акада, ујединио је Месопотамију у велику државу.
- Египатска држава се развила током реке Нил, чије је плодно тло створило услове за развој египатске цивилизације.

III.2. Живот у најстаријим цивилизацијама

ДРУШТВО У МЕСОПОТАМИЈИ И ЕГИПТУ

Највећа права у Месопотамији имали су краљ и његови племићи, који су поседовали велике земљишне поседе и друга богатства. Писари су били нарочито поштовани, служећи у палати, храмовима и у војсци. Најбројнија је била група слободних грађана, где су припадали људи са малим имањима и стадима, занатлије и ситни трговци. Робови нису имали нити имовину нити људска права.

На врху египатског друштва стајао је фараон. Он је био господар целе земље и поседовао је огромна имања. У свакој области био је управник који се бринуо о пољопривреди, порезима и војсци. Одмах испод управника налазили су се су људи са посебним знањима и вештинама – писари, занатлије, трговци и војници. И ту су најпоштованији били писари, који су мерили земљу, бележили податке и израчунавали порезе. Пољопривредници су били слободни људи, са личном имовином, породицама и правима. Племићи су поседовали стотине робова који су радили на њиховим газдинствима.

СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ ЉУДИ

Становници Месопотамије су се углавном бавили пољопривредом и сточарством. У градовима су живели занатлије, трговци, разни чиновници, али и

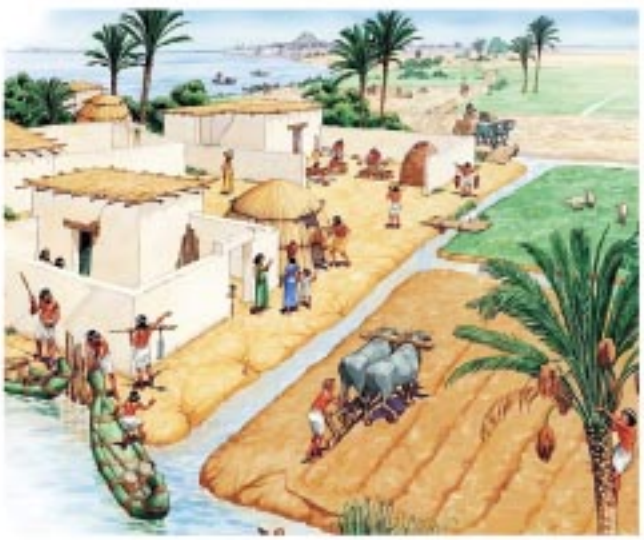
Речник

религија – човеково веровање у бога или богове; систем веровања и ритуала за обожавање богова.

мумија – тело преминуле особе, обрађено средствима за очување тела

Месопотамијски рељеф са сценом гозбе: једу се риба, јагањци и поврће, пије се пиво, на дну је приказан свирач лире и певачица.

У месопотамским селима живели су земљорадници, сточари, рибари и занатлије.

Египатски племићи су поседовали огромне фарме на којима је радило стотине робова.

племићи и дворјани у служби краља. Земљорадници су гајили јечам и пшеницу, а у својим воћњацима ораше, урме, нар, лимун и дуд. Узгајане су козе, овце, говеда, свиње и патке. Волови и магарци су коришћени за вучу плугова и ношење терета. Радне обавезе су важиле за све, па чак и за жене и децу.

Месопотамци су се хранили јечмом, пшеницом, разним врстама меса и рибе, чак и корњачама и раковима, које су налазили у каналима. Месо су јели само у време већих верских празника. Њихово омиљено пиће било је пиво, које су правили од јечма.

Египатска породица ради на њиви; доле је представљена њихова башта

Египћанин црпи воду из Нила помоћу справе назване „шадуф". Шадуф се у Египту користи и у данашње време.

И Египћани су сејали јечам за хлеб и за пиво. Од поврћа су гајили краставце, празилук, бели и црни лук и леблебије, а од воћа – урме, смокве и грожђе. Говеда су узгајали за рад и као извор меса. На имањима богатих људи постојале су баште и воћњаци, али и занатске радионице, ткаонице, пекаре, месаре и пивнице у којима је радило много радника. Слободни грађани добијали су плату у јечму.

Знаш ли да...

- су жене у Месопотамији имале личну слободу и значајна права? Могле су да поседују имовину, многе од њих су ишле у школу, а неке су се бавиле и трговином. Жене из племићких породица често су постајале свештенице. Таква је била Енхедуана, ћерка краља Саргона. Писала је песме посвећене разним божанствима, па је зато називамо првом песникињом у историји човечанства.
- да је у Месопотамији било највише урми? Палмине урме су расле свуда. Урме су служиле као храна, а од стабла су се израђивали чамци, покућнина и други производи. Плод је био јестив а од њега су правили мед и вино.
- чувена пирамида у Гизи изграђена је у XXVI веку п.н.е. у част неког мање познатог фараона? Пирамида је висока око 140 метара, и у њу је уграђено 2.300.000 камених блокова, тешких од 2 до 30 тона!

Кеопсова пирамида

Одећа је израђивана од лана. И мушкарци и жене су користили шминку, а огледала су била знак великог богатства. У слободно време, Египћани су се дружили на скромним гозбама и играли друштвене игре. Једна од најомиљенијих игара се називала „сенет".

Египћани премеравају величину њиве помоћу канапа

РАЗВОЈ НАУКЕ И ТЕХНИКЕ

У Старом Истоку појавили су се и први системи за наводњавање, али и многи други изуми, као што су плуг, дрвени точкови, кола која су вукли магарци или волови. Након што су коњи припитомљени, појавила су се брза и лака бојна кола.

Прва научна знања настала су из потребе људи да би себи олакшали живот. Да би прецизно измерили земљиште, било је потребно да знају геометрију. Математику су користили при изградњи кућа или при израчунавању површине. Астрономија је имала посебан значај. Сумерани су изучавали небо и давали имена планетама, а Вавилонци су предвиђали помрачења Сунца и Месеца. Египћани су годину поделили на 12 месеци и три годишња доба – поплаву, сетву и жетву. Астрономија и календар су имали велики значај за пољопривреду, зато јер је људима било неопходно да знају када треба да сеју и саде, а када да жању. Лекари из Египта и Месопотамије знали су како да шију и превијају ране, стављају завоје, заустављају крварење, па чак и да изводе хируршке захвате.

Знали су за преко 200 природних лекова припремљених од разних биљака. Међутим, када је требало лечити болести које нису биле видљиве голим оком – на пример, главобољу – прибегавали су магији.

Сумерски приказ видљивих сазвежђа, пронађен у библиотеци у Ниниви

ВЕРОВАЊА, ОБИЧАЈИ И РЕЛИГИЈА

Сваки град у Месопотамији имао је свог бога - заштитника. Бог заштитник Вавилона био је бог Мардук, а Урука – богиња Инана. Веома поштована била је и Иштар, богиња лепоте и рата. У Египту је такође било поштовано више богова. Најважнији су били бог сунца Амон Ра, бог подземља Озирис и богиња лепоте Хатор.

Народи Месопотамије градили су храмове у облику високих степенастих кула, на чијем се врху налазило светилиште. Ове степенасте куле називале су се **зигурати**.

Веровало се да се богови тамо спуштају на земљу, па је само свештеницима било дозвољено да уђу у светилиште.

У Месопотамији се веровало да је људски живот унапред предодређен судбином и да се не може

Вавилонски бог Мардук, приказан на рељефу

Сазнај више...

Стари Египћани су веровали у загробни живот и желели да сачувају тела покојника. Да би спречили распадање тела, користили су посебну технику названу **балсамовање**. Прво су свештеници вадили унутрашње органе покојника а потом их стављали их у посебне керамичке посуде.
Затим су тело пунили посебном врстом соли да би се осушило. Након 40 дана, тело су прали и пунили тканинама и зачинима, како би задржало првобитни облик. После чега су тело обавијали у много слојева лана и прекривали смолом како би задржало чврстоћу. Овако припремљену мумију стављали су у украшени ковчег, назван саркофаг, и сахрањивали у гробницу уз разна богатства, храну и предмете за загробни живот. На овај начин Египћани су припремали своје вољене за вечни живот у загробном свету.

променити. Египћани су веровали да се живот наставља и после смрти, па су покушавали да сачувају тела умрлих од распадања. Изумили су процес назван **балсамовање**, помоћу којег су правили чувене египатске мумије.

Прва религија у којој је постојао само један бог појавила се на Древном Истоку. Била је то религија древних хебреја, који су веровали у бога Јахвеа. Према хебрејским предањима, бог Јахве је створио свет за седам дана. Њихови верски списи сакупљени су у Старом Завету, који је сада постао део хришћанске Библије.

Египатски бог Амон, цртеж заснован на египатској фресци

Размисли и одговори

1. По чему су се разликовали домови богатих људи од домова сиромашних?
2. Упоредите свакодневни живот у Месопотамији и Египту. Да ли су животи људи били слични?
3. Наведите неке од изума Месопотамаца и Египћана које и данас користимо (на пример, одећа од лана). Да ли их има још?

Запамти

- Друштво у Месопотамији и Египту било је подељено на слојеве. Краљ и племићи су имали највећа права. Под њима су се налазили слободни грађани – земљорадници, занатлије и трговци. На дну су се налазили робови, без имовине и права.
- У најстаријим цивилизацијама јавили су се зачеци наука као што су: геометрија, математика, астрономија и медицина.
- Стари народи су веровали у загробни живот, па су Египћани пронашли начин да сачувају тела покојника од распадања. Процесом балсамовања створили су чувене египатске мумије. У гробнице су стављали разнолика богатства и предмете, верујући да ће им бити потребни у загробном животу.

III.3. Култура најстаријих цивилизација

ПИСМЕНОСТ У МЕСОПОТАМИЈИ И ЕГИПТУ

Сумерани су створили писмо у IV миленијуму пре нове ере. У почетку је писмо било потребно трговцима како би бележили робу којом су трговали. Прво се писало у облику слика, али се писмо постепено развијало да би се касније користили знаци који су означавали слогове и гласове. Тако су сложеније мисли почеле да се изражавају писањем.

У Египту је настало **хијероглифско писмо**. У почетку је и оно било сликовито. Али ипак није се све могло изразити таквим писањем, па су се концепти почели писати комбинацијом неколико слика: на пример, знаци за кућу, ногу и уста, нацртани заједно, значили су „одлазим". Неопходно је било знати преко 700 знакова, па су људи који су знали да пишу били веома цењени.

У Сумеру се писало трском на влажним глиненим плочицама, које су се затим сушиле. Знакови су подсећали на клинове, па зато и ово писмо називамо клинастим. У Египту се писало на разним материјалима, најчешће на камену и папирусу.

Феничанска плочица са алфабетским знаковима, X век п.н.е.

Речник

клинасто писмо – камене плоче са уклесаним знацима у облику клинова, коришћено у Месопотамији.

хијероглифи - египатско писмо са сликовним знаковима.

алфабет – азбука, писмо у коме један знак представља један глас.

папирус – први материјал за писање у историји, направљен од сржи папируса.

кречњак – врста камена који се много користи у грађевинарству.

гипс – меки бели или сиви минерал који се стврдњава у контакту са водом.

биста – скулптура која приказује само главу, врат и груди.

Египатски писари приказани на фресци из египатске гробнице

Сцена са асирског рељефа. Иза војсковође стоје два писара – један је Асирац који држи плочу на којој пише клинастим писмом, а други је Феничанин који држи комад коже на којем пише алфабетским писмом.

Биста Нефертити

Историјске личности

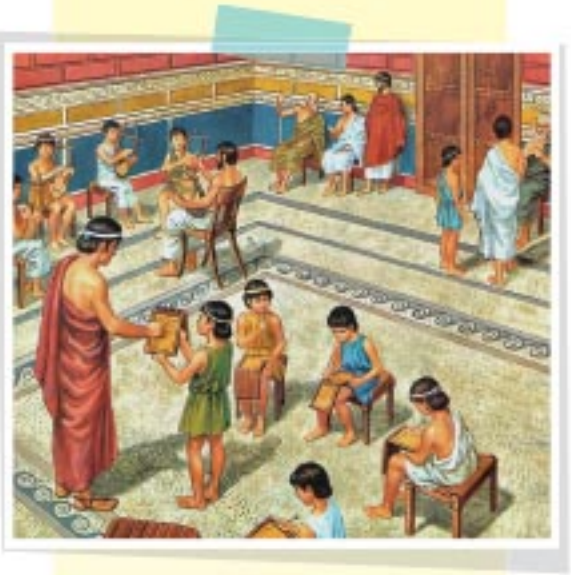
Биста Нефертити је чувена скулптура краљице Нефертити, супруге фараона Ехнатона. Била је израђена пре више од 3000 година у Египту и позната је по својој лепоти и детаљној изради. Направљена је од кречњака и прекривена обојеним премазом од гипса. Краљица Нефертити је приказана са дугим вратом, високим јагодицама и високом плавом круном; тиме је уметник желео да нагласи краљичину префињеност и моћ. Бисту су открили немачки археолози 1912 године у месту Амарна, а данас се налази у Новом музеју у Берлину. То је једно од најпознатијих уметничких дела старих египатских мајстора.

У другом миленијуму п.н.е. Феничани су изумили прву фонетску азбуку. У њој је сваки знак представљао један глас. Овакво писмо називамо алфабет или азбука. Азбука је била лакша и бржа за писање од осталих писама. По узору на алфабет су настали готово сви данашњи алфабети.

ОБРАЗОВАЊЕ, ШКОЛЕ И БИБЛИОТЕКЕ

Већина људи у најстаријим цивилизацијама није знала да чита ни пише, па је зато професија писара била веома цењена. Школе у Месопотамији су се обично налазиле у храмовима; деца су тамо учила читање, писање и математику. Учење је трајало дуго, али су зато ученици након тога добијали послове у палати или храму.

И у египатским храмовима су такође постојале школе. Њих су похађала деца племића, и учили читање, писање, математику и геометрију. Ученици су пре свега вежбали на малим керамичким плочицама, а затим и на папирусу. Користили су оштре дрвене штапиће умочене у мастило.

Школа у Месопотамији

Плочице пронађене при ископавању велике библиотеке у Ниниви. Данас се чувају у музеју у Енглеској.

Египатска школа

Сазнај више

Папирус је висока биљка слична трсци која расте дуж обале реке Нила у Египту. Папирус је био једна од најважнијих биљака у старом Египту. Египћани су га користили за прављење прве врсте папира, секући стабљике папируса на траке, које су после тога пресовали и сушили како би добили листове за писање. Такви листови коришћени су за писма, државне документе, религијске текстове и цртеже. Папирус се исто тако користио за израду чамаца, простирки, корпи, конопаца, па чак и за израду сандала. Како је био лаган и могао је да се увије у свитке-ролне, постао је кључни део египатске културе писања и био веома важан за ширење и унапређење знања.

Захваљујући писму, у Египту и Месопотамији се јавила и прва уметничка литература. Писани су хвалоспеви боговима и краљевима, љубавна поезија, приче и поуке. Сваки дворац и храм поседовао је богату библиотеку. У VII веку п.н.е. асирски краљ Ашурбанипал је у граду Ниниви саградио највећу библиотеку у тадашњем свету. У њој је пронађено преко 25.000 глинених плочица са уговорима, законима, медицинским текстовима, митовима и поезијом.

Накит краљице Пабуби, нађен у краљевској гробници у Уру

УМЕТНОСТ МЕСОПОТАМИЈЕ И ЕГИПТА

Уметност Старог Истока је била везана за дворце и храмове. Израђиване су рељефне и камене плоче којима су славили краља и његове подвиге. У храмовима су стајале огромне статуе богова и

Знаш ли да...

- ... је хијероглифско писмо у почетку имало око 800 знакова, а касније чак 5000? За разлику од њега клинасто писмо је поједностављено: у почетку је било 1000 знакова, а на крају само педесетак.
- ... су народи Древног Истока писали са врха према доле и са десне стране ка левој? Садашњи начин писања, са лево према десно, су увели Грци.
- ... је током ископавања најстаријег сумерског града Урука, откривена учионица са клупама направљеним од земљаних цигли? На клупама су се налазиле ћачке таблице за писање, направљене од влажне глине. На њој је учитељ писао по једну реченицу, а ученици је много пута преписивали и тако су вежбали.

Мозаик из Ура који приказује краљеву гозбу и његових племића. Испод су слуге које носе воће, поврће и животиње за гозбу.

краљева, који су били приказивани са дугим брадама као знак њихове моћи и високог положаја у друштву. У египатским гробницама налазиле су се фреске са сценама из живота фараона или из египатске митологије. На њима је живописни живот у Египту приказан као у стрипу. Египатске занатлије су израђивали предмете од дрвета, метала и костију, племићима украсе од злата и драгог камења.

Скулптуре су израђиване од разних материјала, најчешће од кречњака. Некада су биле осликане јарким бојама, али је током векова боја избледела. Једна од најлепших скулптура Древног Истока је биста краљице Нефертити.

Речник

фреска – слика која се црта на свежем, влажном малтеру на зиду или плафону

Египатска фреска из гроба писара Небамуна. На фресци је приказан биљни и животињски свет дуж обале реке Нил.

Размисли и одговори

1. Какву је улогу имало образовање у Древном Истоку? Коме су били потребни образовани људи?
2. Упореди уметност Древног Истока са данашњом. Шта мислиш, да ли су некадашња уметничка дела била стварана да би била лепа сама по себи, или да би служила одређеном циљу.

Запамти

- Прво писмо које се појавило међу древним цивилизацијама било је сликовно. У другом миленијуму п.н.е. Феничани су створили прво гласовно писмо.
- Развојем писма, ширила се и писменост. Постепено се развијало образовање а формиране су и школе, најчешће у храмовима.
- У граду Ниниви, краљ Ашурбанипал је саградио велику библиотеку са преко 25.000 глинених плочица.

ПРОВЕРИ КОЛИКО СИ НАУЧИО

III.1. Прве државе

1. Зашто су људи осетили потребу да се уједине у веће заједнице?
2. Где су се појавиле прве државе и шта значи термин „Стари Исток"?
3. Како су природни услови утицали на стварање држава?
4. Који су неки од најпознатијих градова Сумерана и какву је улогу храм играо у њима?
5. Ко је био Саргон и зашто је важан за историју Месопотамије?
6. Ко је био Хамураби и по чему је познат?
7. Које новине у ратовању су увели Асирци?
8. Какви су били природни услови за живот и пољопривреду поред Нила?
9. Ко је био први краљ уједињеног Египта и која је била његова престоница?
10. Зашто су изграђене пирамиде? Објасни.
11. Ко су били Тутмос III и Рамзес II?
12. Шта је град-држава и како је била организована власт у њима?
13. Који су били симболи краљевске власти у Месопотамији, а који у Египту?
14. Шта је царство и зашто се Асирија сматра првом таквом државом?
15. Ко је освојио Персију и када?
16. Које су сличности и разлике између држава Месопотамије и Египта?
17. Какав је, по твом мишљењу, био живот у граду-држави?

III.2. Живот у најстаријим цивилизацијама

1. Каква је била улога писара у Месопотамији и Египту?
2. Ко је био на врху друштва у Египту?
3. Објасни зашто су писари били толико цењени у друштву.
4. Чиме се бавила већина људи у Месопотамији?
5. Које су биле главне пољопривредне културе у Египту?
6. Како је изгледао живот слободних грађана у Египту?
7. Зашто су одећа, огледала и шминка имали посебан значај?
8. Опиши свакодневни живот једне египатске породице.
9. Који су се важни изуми и техничка решења јавили у Старом Истоку?
10. Зашто су астрономија и календар били важни за пољопривреду?
11. Који су доприноси Сумерана у астрономији?
12. Наведи три знања која су користили лекари у Египту и Месопотамији.
13. Шта су зигурати и зашто су били важни?
14. По чему се веровање у живот после смрти разликовало између Египћана и Месопотамаца?

15. Објасни шта је балсамовање и која је била његова сврха.
16. Који су били најважнији богови у Египту?
17. Шта је Стари Завет и зашто је важан?
18. Замисли да си дете у древном Египту. Како би изгледао твој дан?

III.3 Култура најстаријих цивилизација

1. Који су били разлози за појаву писма Старог истока?
2. Зашто се писмо назива „клинасто"?
3. Како се писало у Месопотамији, а како у Египту?
4. Шта су представљали хијероглифски знаци у египатском писму?
5. Објасни зашто су људи који су умели да пишу били веома цењени?
6. Који народ је створио први алфабет?
7. Које су предности алфабета у односу на друга писма?
8. Ко је могао да посећује школе у Месопотамији, а ко у Египту? Да ли су школе биле отворене за све?
9. Шта се проучавало у храмовима?
10. Зашто је образовање било важно за древна друштва?
11. Који краљ је основао најпознатију библиотеку и када?
12. Објасни шта можемо сазнати из глинених таблица из Ашурбанипалове библиотеке.
13. Како су били представљени богови и краљеви у скулптурама?
14. Опиши једну разлику између уметности у Месопотамији и уметности у Египту.
15. Које материјале су користили уметници у Египту?
16. Објасни зашто су боје на скулптурама избледеле током времена.
17. Шта чини посебном бисту краљице Нефертити?
18. Замисли да си писар у Месопотамији. Како би изгледао један твој радни дан?

БАЛКАН У СТАРОМ ВЕКУ

Увод

Балкан у старом веку је простор где су се развиле значајне цивилизације и културе, које су обликовале историју Европе. Минојска и Микенска култура јужних брегова Балкана оставиле су трајне археолошке и културне трагове. Македонско Краљевство са својим чувеним владарима, као што су Филип II и Александар Македонски, проширила је свој утицај на целом до тада познатом свету. Поред њих, Илирија и Тракија су исто тако играле важну улогу у историји Балкана. Истраживање ових древних друштава помаже нам да разумемо сложени мозаик народа и култура које су формирале овај регион кроз векове.

САДРЖАЈ

- IV.1. Најстарија краљевства у Европи
- IV.2. Свет грчких полиса
- IV.3. Македонско Краљевство
- IV.4. Илири и њихова краљевства
- IV.5. Трачани и Одријско Краљевство
- IV.6. Време Александра
- IV.7. Наследници Александра
- IV.8. Балканска друштва у старом веку
- IV.9. Свет античких богова
- IV.10. Жаришта науке и културе
- Провери колико си научио

На крају ове теме моћи ћеш да:

- ✓ објасниш стварање градова-држава у Старој Грчкој и да препознајеш разлике у њиховим друштвеним уређењима;
- ✓ објасниш ратове грчих полиса и њихов утицај и значење за Старе Грке;
- ✓ наводиш територије на којима су живели Илири, Антички Македонци и Трачани и да опишеш карактеристике живота и владања у илирским, македонским и трачким краљевствима;
- ✓ наведеш територије које је освојио Александар III Македонски и да објасниш културне утицаје у оквирима његове империје;
- ✓ упоредиш друштвено уређење, привредни и свакодневни живот античких балканских народа;
- ✓ опишеш културна, научна и технолошка достигнућа античких балканских народа и да препознаш њихов утицај у савременом друштву;
- ✓ објасниш и упоређујеш веровања и религије античких балканских народа;

...и развићеш поштовање за културно наслеђе античких балканских народа.

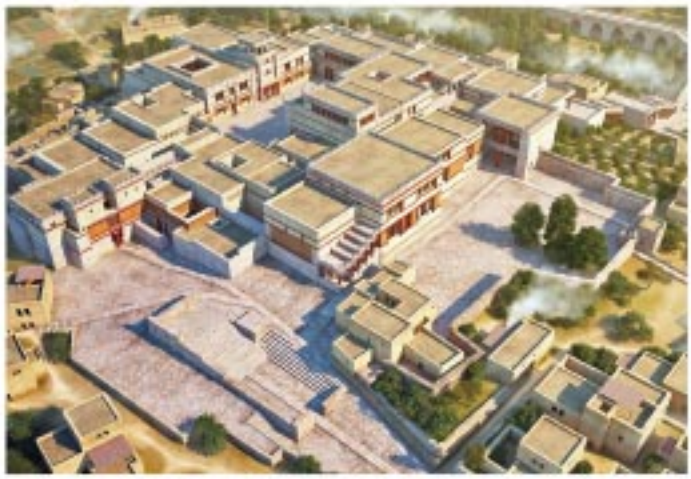
IV.1. Најстарија краљевства у Европи

Крајем трећег миленијума п.н.е. појавила се прва цивилизација у Европи. Према местима где су пронађени најважнији археолошки налази, ову цивилизацију називамо **Критско-микенска.**

МИНОЈЦИ И КРИТСКА КУЛТУРА

Острово Крит налази се на југу Егејског Мора. Тамо су постојали повољни услови за живот: клима је била блага, планине – богате шумама, а широке равнице повољне за земљорадњу и сточарство.

На Криту је било много градова, који су представљали независна краљевства. Током времена, краљ града Кнососа наметнуо је своју власт над целим Критом и суседним острвима. Према старим писцима, звао се Минос, па зато ову цивилизацију називамо **Минојска** или **Критска** Цивилизација.

Реконструкција палате у Кнососу

Речник

Епопеја – дуга поетска прича о великим јунацима, важним догађајима или митским ситуацијама; обично је написана у стиховима и приповеда о храбрим делима, ратовима или путовањима.

Минојска фреска из Кнососа. Представљена је једна од омиљених игара Крићана – прескакање бикова, једна врста кориде древног света.

Историјске личности

Хомер

Хомер је био старогрчки песник, за кога се верује да је саставио две највеће грчке епопеје – „Илијаду" и „Одисеју". Верује се да је живео пре више од 2.500 година, али нико не зна тачно када. Неки кажу да је био слеп и да је своје приче причао наглас, а људи су их памтили. У Хомеровим причама говори се о херојима, боговима и судбини. У „Илијади" се говори о делу Тројанског рата, а у „Одисеји" о дугом повратку кући ахајског јунака Одисеја. Иако не знамо много о њему, Хомер се сматра једним од најважнијих песника у историји. Његова дела се још увек читају и проучавају.

Крићани су пловили по целом источном Средоземљу. Извозили су маслине, уље, смокве и дрвену грађу, а увозили бронзу и слонову кост.Тако су стекли велико богатство. Културни утицај Крита проширио се чак до грчког копна.

На Криту су откривени остаци величанствених палата са широким салама и предивним фрескама. Највећа палата, са преко 300 просторија, налазила се у граду Кнососу. Палата није била само краљев дом, већ и центар трговине и државних служби. У средини се налазило двориште, а око њега различите просторије – собе за становање, радионице, складишта и светилиште.

На Криту није било посебних храмова, већ су се верски обреди обављали у палати. Светилишта су постојала у пећинама, као и на врховима неких планина.

Средином другог миленијума п.н.е. Критска култура се угасила и била је замењена **Микенском културом.**

Прослављена „Лавља капија" – улаз у микенску тврђаву

МИКЕНСКА КУЛТУРА

Култура микенских Грка добила је име по граду Микени, једном од њених најмоћнијих центара. Микењани су

Земље које је обухватала критско-микенска цивилизација и њени најважнији центри

Знаш ли да...

... микенско писмо дуго времена није било дешифровано? У дешифровању је најзад успео Енглез Мајкл Вентрис, 1952. године, помоћу неколико сарадника. Показало се да је језик на микенским плочицама једна врло рана верзија грчког језика. Вентрис је успео да схвати како се читају речи и шта оне значе. Најчешће, ови су записи били рачуни и спискови за храну, оружје и дарове боговима. Један од првих научника који је подржао Мајкла Вентриса и помагао у даљњем дешифровању био је Михаил Петрушевски, професор на Филозофском факултету у Скопљу.

Плочица Линеар Б.

преузели нека достигнућа са Крита, као стил градње, систем управљања и писмо. Постепено, постали су велика сила, преузели су територије Крићанима и раширили своју културу кроз Егејско Море.

Микењани су били вешти војници и трговци који су трговали керамиком, маслиновим уљем и металима кроз цело Средоземље. Око њихових градова-краљевства били су опкружени масивним каменим бедемима. Најпознатији споменик микенског грађевинарства је Лавља капија у Микени. Од микенске уметности сачуване су прелепе златне маске, драгоцени накит и зидне фреске са сценама из свакодневног живота.

Златна маска из некрополе у Микени

Сазнај више

Тезеј и Минотаур

Једна од прича из грчке митологије је да је моћни Минос, краљ Крита, хтео да сакрије једно страшно чудовиште – Минотаура, које је имало тело човека и главу бика. Стога је наредио чувеном проналазачу Дедалу и његовом сину Икару да изграде огромни лавиринт, толико сложен, да нико ко је ушао унутра, више није могао да изађе.

Сваких девет година, људи из Атине морали су да шаљу седам момака и седам девојака у лавиринт, да би их Минотаур појео. Али, једног дана, храбри Тезеј, син атинског краља, одлучио је да убије чудовиште.

Када је стигао на Крит, помогла му је Аријадна, краљева кћи. Дала му је клупко канапа да би означиот пут. Тезеј је убио Минотаура и помоћу канапа успео да изађе из лавиринта. Тако је ослободио Атињане од страшног данка.

ТРОЈАНСКИ РАТ

Према предањима, око XII века п.н.е. микенски Грци су напали богати град Троју. Овај догађај, назван „Тројански рат", опевао је песник Хомер у епопејама „Илијада" и „Одисеја". У њима се Микењани називају Ахајци, а име „Илијада" потиче од старог имена за град Троју – Илион."

Прича у „Илијади" каже да је рат започео због лепе Јелене. Она се заљубила у тројанског принца Париса и побегла од свог мужа, ахајског краља Менелаја. После десет година рата, у којем је највећи јунак био Ахилеј, Ахајци су успели да освоје богату Троју. Ипак, историчари мисле да је рат започео из других разлога. Троја је била веома богата јер је контролисала важне трговачке путеве. Имала је лак приступ до скупоцених сировина – гвожђа, бакра, олова, сребра и злата. Вероватно је то био прави разлог за рат.

Убрзо после ових догађаја, микенска цивилизација се угасила. Богати градови-краљевине су исчезли, писменост је заборављена, а трговина је стала. Људи су се вратили пољопривреди и сточарству. Грчка је почела поново да напредује тек у VIII веку п.н.е.

Оклоп и шлем микенског војника. Шлем је израђен од дебеле коже, преко које су сашивени зуби од дивље свиње.

Према легенди, Ахајци су освојили Троју скривајући војнике у једном огромном дрвеном коњу, којег су оставили Тројанцима као поклон.

Истражи

Сазнај шта значе изрази „Ахилова пета" и „јабука раздора" и истражи како су настали. Они су повезани са предањима о Тројанском рату, али се и данас користе.

Размисли и одговори

1. Зашто Хомера не називамо историографом?
2. Упореди објашњења за разлоге Тројанског рата. Према твом мишљењу, који је вероватнији узрок?

Запамти

- Најстарија цивилизација у Европи се појавила на острву Криту.
- Микенска култура је преузела писмо, управљање и стил градње од Критске културе и постепено је раширила свој утицај на Егејско Море.
- У епопејама „Илијада" и „Одисеја", песник Хомер је опевао легендарни Тројански рат.

IV.2. Свет грчких полиса

Слично малим градовима-краљевствима у Месопотамији, и градови у старој Грчкој представљали су мале државе, зване „полиси". Полисе су чували своју слободу и независност и никад се нису ујединили у једну државу. Најпознатији грчки полиси у антици били су Спарта и Атина.

СПАРТА

Јака војничка држава Спарта налазила се на полуострву Пелопонез. Имала је једноставно уређење. На челу државе стајали су два василевса, који су заповедали војском.Државом је управљао и Веће стараца, назван **герусија.** Овај савет објављивао је рат, закључивао мир и био је врховни суд у држави. У Спарти је постојала и Народна скупштина у којој су учествовали сви Спартанци са пуних тридесет година.

Становништво Спарте било је подељено у три слоја: **спартијати, перијеци** и **хелоти. Спартијати** су обучавани за ратовање и имали су целу власту држави. **Перијеци** су се бавили пољопривредом, занатствоми трговином, плаћали су порезе, али нису имали никаква права и нису учествовали у власти. Најбројнији су били **хелоти** - једна врста државних робова. Живели су на сеоским имањима спартијата и бавили се пољопривредом, а приходе од земље су давали својим господарима.

Жене у Спарти су биле поштоване од свих. Оне су поносно слале своје синове у рат. Кад је Спартанац полазио у рат, мајка му је предавала штит речима: „Врати се с` њим, или на њему". Због чврстог и строгог васпитања, Спартанци су постали одлични ратници, цењени и поштовани у целој Грчкој и шире.

Спартански војник после битке

Историјске личности

Леонида

Леонида, василевс Спарте, био је један од најхрабријих војсковођа у античкој историји. У бици код Термопила, 480. године п.н.е., са само 300 спартанаца и око 7.000 хиљада савезника, супротставио се огромној персиској војсци краља Ксеркса. Иако је знао да неће победити, Леонида је одлучио да се бори до задњег даха како би дао времена другим Грцима да се припреме за одбрану. Његова храброст и жртва инспирисали су људе да наставе борбу.

Током векова, Леонида ја постао симбол храбрости, пожртвованости и љубави према отаџбини. Он је показао да се прави хероји никада не предају, чак и када су шансе за победу мале.

АТИНА

Атина се налазила на полуострву Атика, близу морске обале. Држава је обухватала и околна сеоска насеља, због чега су становници Атике називани Атињани.

Становништво у Атини било је подељено на **аристократе** (племиће) и **демосе** (грађане). Аристократе су били угледни грађани са великим имањима. У прво време они су имали целу власт у држави. Демос је сачињавао сељаке, занатлије и трговце. Били су најбројнији, али нису учествовали у власти. Робови нису сматрани становништвом и нису имали никаква права.

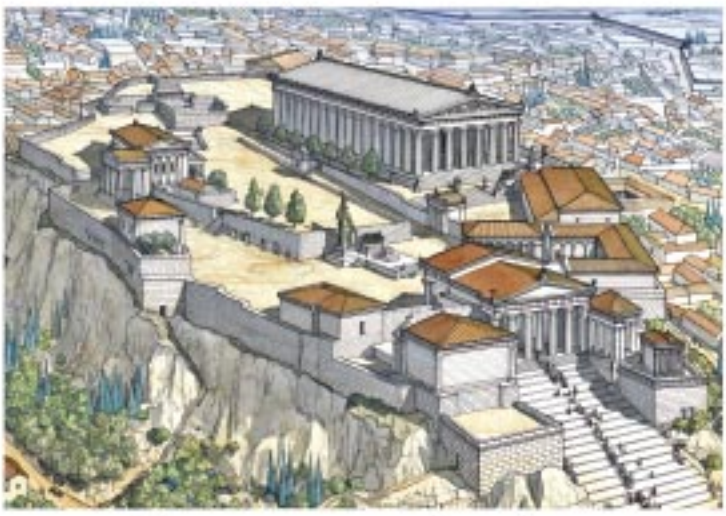
Атинском државом управљала су три службеника звана архонти, који су бирани сваке године. Постојало је и Веће старешина, назван **ареопаг,** где су припадали богати племићи. Пунолетни мушкарци су учествовали у Народној скупштини.

Атински демос је константно захтевао већа права, па су аристократе прихватиле да се изврше **реформе** – промене у уређењу државе. Атина је имала два велика реформатора: Солона и Клејстена. Њиховим реформама, сви слободни грађани Атине добили су право да учествују у власти. У Атини је било уведено **демократско уређење** – владавина грађана.

Атинска држава је највише напредовала у V веку пре нове ере, под вођством државника Перикла. У његово време, Атина је постала економски и културни центар целе Хеладе.

ГРЧКО-ПЕРСИСКИ РАТОВИ

Највећи војни успех грчких полиса је победа у грчко-персиским ратовима, којом су одбранили слободу од велике Персиске Краљевине.

Атинска акропола са храмом богиње Атене.

Речник

василевс – старогрчка реч која значи краљ или владар.

реформе – промене или побољшања која се спроводе у некој држави како би постала праведнија и боље организованија.

демократија – државно уређење у коме сви грађани учествују у доношењу одлука.

Хелада – старо име за територију старе Грчке, односно за свет старогрчких градова-држава и њихову културу.

акропола - утврђени део градова, најчешће изграђен на узвишењу или брду. То су биле одбрамбене тврђаве, али и административни и ре центри градова. Један пример такве акрополе је Кале у Скоплју.

Атински државник Перикле држи говор пред окупљеним грађанима.

У VI веку п.н.е., Персијанци су покорили грчке градове у Малој Азији. Неки од ових градова су подигли устанак, у којем су добили помоћ од слободних грчких полиса, пре свега од Атине. Персијски краљ је угушио устанак и одлучио је да казни све који су помагали.

У 490. години п.н.е., Персијанци су прешли Егејско Море и улогорили се код места Маратон близу Атине. Атињани су били малобројнији, али борећи се храбро за своју слободу успели су и да победе. Персијска војска је напустила бојно поље и вратила се у Азију. Битка код Маратона је једна од најславнијих и војној историји.

Десет година касније, Персијанци су поново напали Грчку са огромном војском. Једна мала чета Спартанаца, предвођена василевсом Леонидом, покушала је да их спречи да прођу кроз теснац Термопили. Спартанци су храбро ратовали, али су погинули до последњег човека. Ипак, у једној бици код острва Саламина, атинска флота успела је да победи персијску. Након још једне грчке победе код града Платаје, персијске јединице су напустиле Балканско полуострво и никада се више нису враћале.

Речник

(ратна) експедиција – ратни подухват у коме се шаље војска на страно подручје са циљем да се истражи, освоји или пружи подршка неким савезницима.

Битка између Грка и Персијанаца.

ПЕЛОПОНЕСКИ РАТ

Грчке полисе понекад су се удруживале и стварале јаке савезе. Најпознати су били **Пелопонески савез**, предвођен Спартом, и **Атински поморски савез**, на челу са Атином.

Та два савеза била су љути противници, посебно у трговини. Зато је 431. п.н.е. почео рат који зовемо „Пелопонески рат". Трајао је пуних тридесет година, а учествовала је готово цела Грчка. Спартанска војска је више пута упадала у Атику, али није могла да пробије јаке бедеме Атине. Атињани су узвраћали поморским нападима и пустошили Пелопонез. Такође су покренули велику поморску експедицију против острва Сицилије, која се завршила неуспехом.

Крајем рата, Спарта је успела да победи Атињане, запленила им флоту, опседала град и остварила коначну победу. Рат је завршен 404. п.н.е., али у њему није било правих победника. Рат је учесницима донео многа страдања, а грчком свету – пустош и ситомаштво.

Знаш ли да...

... Према једној античкој причи, након што су Грци победили у бици код Маратона против Персијанаца, гласник Фејдипид је трчао 42 км без заустављања да би донео вест о победи у Атину. Када је стигао у град, узвикнуо је „Победили смо!" и затим пао мртав од умора. Његов подвиг био је толико невероватан да је инспирисао данашњу маратонску трку на Олимпијским играма.

Најважније грчке полисе и савези у Пелопонеском рату. Жутом бојом је означена територија Атинског поморског савеза, а црвеном – територија Пелопонеског савеза и Тебе, која се такође борила против Атине.

Истражи

Истражи где и када је створена Персијска Краљевина. Који је краљ направио Персију моћном империјом? Које територије су Персијанци освојили, пре сукоба са Грцима?

Размисли и одговори

1. Зашто је спартанска војска важила за најјачу у целој Грчкој?
2. Упореди уређења Атине и Спарте. Покушај да истакнеш главне карактеристике различитих државних уређења.

Запамти

- Најпознатији грчки градови-државе (полиси) били су Атина и Спарта. Спарта је била снажна војна држава којом су владали најмоћнији, док је Атина, након спроведених реформи, развила демократско уређење. Те две државе често су ратовале међу собом.
- Године 490. п.н.е., грчки полиси били су биле присиљени да се уједине и да се заједнички боре против Персијанаца. Након победе, грчки градови-државе започели су међусобни рат познат у историји као Пелопонески рат. Рат је завршен 404. п.н.е., али у њему није било правих победника.

IV.3. Македонско краљевство

ТЕРИТОРИЈА И СТАНОВНИШТВО

Античка Македонија била је земља планина, река и плодних равница, са одличним условима за пољопривреду и сточарство. Највеће реке биле су Аксиј (данашњи Вардар), Стримон (данашња Струма) и Еригон (данашња Црна Река), које су наводњавале плодна поља и олакшавале транспорт робе. Преко приобалних области, Македонци су трговали са грчким градовима, али и са удаљенијим земљама.

Македонија је била подељена на више области са различитим обележјима. Планинске области у унутрашњости називале су се **Горња Македонија**, а приобални, равничарски део – **Доња Македонија**. Западне области биле су планинске, а ка истоку су се простирале широке равнице на којима су успевали пшеница, јечам и грожђе. Лета су била топла и сува, а зиме хладне и кишовите.

Македонци су били подељени у више племена, свако са својим вођом и владарском породицом. Највећа племена били су Пајонци, Пелагонци, Линкести и

Речник

династија – низ владара из исте породице који владају један за другим; у оквиру једне династије, власт се преноси наследно, обично са оца на сина или на другог блиског рођака.

драхма – грчка мера за тежину, око 4,5 грама; тако се називала и монета од сребра исте тежине.

октодрахма – велика сребрна монета која је вредела осам атинских драхми.

престоница – главни град једне монархије, престони град.

Најважније области и градови у античкој Македонији

Историјске личности

Демостен

Демостен је био најпознатији атински беседник. Као дете имао је проблеме са говором, али је дуго и упорно вежбао – чак је говорио са каменчићима у устима како би побољшао изговор. Он се оштро супротстављао Филипу II и веровао да Атина треба да остане независна. Због тога је пред Атињанима одржао више говора, познатих као „Филипике", у којима је упозоравао на све већу претњу од македонског краља. Касније, у време Александра, Демостен је наставио да се противи, али је на крају морао да побегне из града. И поред неуспеха у борби против Македонске краљевине, Демостен је остао упамћен као пример за вештог и оштрог говорника.

Орести. Они су се понекад борили једни против других, али су и сарађивали како би се одбранили од заједничких непријатеља. Током времена, сва ова племена су ушла у састав Македонске Краљевине.

КРАЉЕВИНА ДО ВРЕМЕНА ФИЛИПА II

Уједињење македонских племена започело је у VIII веку п.н.е. Оснивач краљевства био је краљ Пердика I. Његова престоница био је град Ајга, на падинама Пијерских планина. Краљевска породица потицала је из града Аргоса у области Орестида, па се прва македонска династија назива и **династија Аргеаида**.

Краљ је делио власт са Народним сабором. Он је проглашавао краља и одлучивао о свим државним питањима. У Сабор су улазили сви Македонци способни да носе оружје. Важну улогу имали су **хетаири** – верни пратиоци краља који су свог владара пратили свуда: у миру, у рату и у лову. У војсци су служили као коњаници.

Наследници Пердике I трудили су се да учврсте и прошире државу. Најважнији каснији краљеви били су Александар I, Пердика II и Архелај.

Александар I је владао у време грчко-персијских ратова. Историчар Херодот, који помиње Александра у неколико поглавља, наводи да је он помагао Грцима у рату против Персије; због тога је касније назван **Филхелен**, „пријатељ Грка". У време Александра I, Македонско краљевство се проширило све до реке Стримон.

Његов наследник био је краљ Пердика II, који је владао у време Пелопонеског рата између Атине и Спарте. Он је учествовао у рату, најчешће на страни Атине, али се неколико пута борио и заједно са Спартанцима. Својом вештом политиком, Пердика је успео да сачува краљевство од војних опасности.

Октодрахма Александра I. Он је први македонски краљ који је имао богате руднике сребра, зато је први који је ковао новац. Према неким научницима, човек који је представљен на овим монетама је краљ лично.

Фреска са приказом македонског војника. У руци држи дугачко копље, а на глави носи познату македонску капу, названу „кавсија".

У време краља Архелаја, македонска држава доживела је процват. Архелај се посветио унутрашњем уређењу – пробијао је путеве, градио тврђаве и организовао војску. Он је пребацио престоницу из Ајге у Пелу, која се налазила ближе средишту краљевства.

Краљевска палата у Ајги

Од палате у другој престоници Пела није сачувано такорећи ништа.

На његовом двору у Пели боравили су и радили познати грчки уметници, писци и архитекте, међу којима је био и атински драмски песник Еврипид. Од времена Архелаја одржавале су се и игре у светом граду Диону, на падинама планине Олимп. Те игре биле су сличне Олимпијским.

Знаш ли да...

... На само три километра од битољског Широког сокака налази се Хераклеја, град који је основао Филип II Македонски. Хераклеја, стратешки важан град, била је основана на територији племена Линкеста. На тај начин је Филип желео да ојача контролу над областима у Горњој Македонији. Ипак, град је доживео свој највећи процват у римско доба. Данас се на локалитету могу видети театар, римско купатило, четири базилике, прелепи мозаици и римске статуе.

ВЛАДАВИНА ФИЛИПА II

Краљ Филип II (359 – 336. године п.н.е.) био је способан владар, велики војсковођа и мудар политичар. У његово време, Македонија је постала најјача држава на Балкану.

Филип је спровео више реформи како би ојачао македонску државу, али најважније је било увођење чувене **македонске фаланге**. Фаланга је била строј од 16 редова војника, наоружаних веома дугим копљима званим **сарисе**. Захваљујући фаланги, Филип је водио успешне ратове против Илира, Пајонаца и Трачана. Сви они су признали његову власт. Потом је покорио и грчке колоније на обали, као и богату житницу Тесалију.

Краљ Филип је вешто користио неслогу међу грчким градовима-државама, који су стално ратовали међу собом. Помагао је једнима против других и на тај начин успео да прошири свој утицај све до средишње Грчке. То је представљало озбиљну претњу за Атину и друге полисе. У Атини се становништво поделило на присталице и противнике Филипа. Једни су га сматрали уједињитељем Грка и желели су да их поведе у рат против Персије, док су други у њему видели највећег непријатеља. Противнике Филипа предводио је Демостен, најпознатији атински беседник. Он је успео да убеди неколико полиса да се удруже у савез против Македонаца.

Последња битка између Филипа II и удружене грчке војске одиграла се 338. године п.н.е. код града Херонеје. Битка се завршила победом македонске војске. У њој се посебно истакао краљев син, млади Александар. Грци су морали да признају надмоћ Филипа II.

Након победе код Херонеје, Филип II се срео са представницима грчких полиса, са којима се договорио да

Речник

тетрадрахма – сребрна монета која је вредела четири атинске драхме.

портрет – уметничко представљање неке личности, најчешће лица или горњег дела тела.

Фигурина Филипа, од слонове кости, можда једини реалистичан портрет македонског краља.

Тетрадрахма Филипа II

Улаз у краљевске гробнице у Ајги, где су сахрањени Филип II и његов син Филип III Аридеј.

Позориште у Ајги, где је убијен Филип II. Од њега готово да није остало ништа, јер су само први редови седишта били од камена, а остали дрвене клупе.

их поведе у рат против Персије. Међутим, смрт га је спречила да заврши овај поход. На самом почетку рата, Филип је убијен на једној свечаности у Пели.

Из дела старих писаца

„Видевши да је македонски краљ још увек само беба, Илири су одлучили да нападну Македонце. Потиснути на бојном пољу, Македонци су као последњи покушај донели свог малог краља у његовој колевци и поставили га иза првих редова. То им је дало нову снагу, као да су веровали да су раније губили само зато што њихов владар није био с њима. Још више их је покренула брига за беспомоћно дете: знали су да ће, ако изгубе, њихов краљ пасти у руке непријатеља. Са том мишљу ушли су у битку пуном снагом, победили Илире и показали да им није недостајала храброст, већ само њихов краљ.“

– Историограф Јустин прича легенду за краља Аеропа I

Сазнај више

Македонска фаланга је била моћна борбена формација коју је развио Филип II, а касније усавршио његов син Александар. Била је састављена од редова добро обучених војника. Сваки војник је имао дуго копље звано „сариса“, које је могло бити дугачко и до 6 метара – знатно дуже од копаља непријатеља. Првих неколико редова држали су копља уперена напред и тако стварали непробојан зид од оштрих шиљака. Редови иза њих држали су копља окренута према горе. Војници су носили и мале штитове, али им је главна заштита била то што су стајали збијени један уз другог. Фаланга се кретала напред као једна целина и помоћу дугих копаља пробијала непријатељске формације.

Размисли и одговори

1. Подсети се како су биле уређене хеленске полисе, а како македонска краљевина. Дали постоје сличности? Које су разлике?
2. Према твојем мишљењу, зашто се грчке полисе нису одма ујединиле како би се супротставиле Филипу?

Запамти

- Пре уједињења, Македонци су били подељени у племена као Пајонци, Пелагонци, Линкести и Орести. Пердика I је започео њихово уједињавање у VIII веку п.н.е., а прва престоница је била Ајга.
- Под вођством Филипа II, Македонија је постала најјача држава на Балкану. Он је створио јаку војску – фалангу – и победио је грчку војску код Хајронеје 338. године п.н.е.

IV.4 Илири и њихова краљевства

ТЕРИТОРИЈА И СТАНОВНИШТВО

Илири су насељавали западни део Балканског Полуострва. О њима има мало писаних извора, ипак је сачувано много археолошких налаза.

Стари писци описују Илире као високе, снажне људе и добре ратнике. Живели су у патријархалним заједницама. Ипак, жене су биле веома цењене, а понекад су чак и предводиле племена.

У VII п.н.е., на илирској обали основане су многе грчке колоније. Тако су Илири са приобаља били изложени грчкој култури. За разлику од њих, Илири у унутрашњости су дуго остали верни старим навикама и обичајима.

Крајем V века п.н.е. појавила су се прва градска насеља. Она су била економски, занатски и трговачки центри, окружена селима и пољопривредним имањима. Налазила су се на важним трговачким путевима и била су заштићена чврстим бедемима.

Најважнија илирска племена и градови

Сазнај више

Године 231. п.н.е., **илирска краљица Теута** успела је да освоји богати град Фојника. Иако се ускоро договорила са становницима и ослободила град, ово није смирило ситуацију. У исто време, брзи илирски бродови нападали су и пљачкали римске трговце, па је изгледало као да Илирија постаје претња по римску безбедност.

Римљани су послали изасланике да затраже од краљице да заустави пљачке. Она им је одговорила да, према домаћим законима, не може да забрани својим људима да прикупљају богатства са мора. Један млади Римљанин се наљутио и узвикнуо да ће је натерати да донесе другачије законе, јер Рим штити невине, а кажњава злочинце. Његове оштре речи увредиле су краљицу. Док су изасланици одлазили, један од њих је убијен – можда по њеној наредби. Огорчени због овога, Римљани су се припремили за рат против Теуте и њеног краљевства.

Теута, савремена скулптура

ПЛЕМЕНСКИ САВЕЗИ И КРАЉЕВСТВА

Илири су били подељени на многа племена, која никада нису успела потпуно да се уједине. Најпознатија су била Ардијејци, Тауланти, Делмати и Партини. Према старим писцима, илирско племе били су и Дарданци. На челу племена налазили су се старешине, које су желеле да остану независне и само су се повремено уједињавале у савезе. На челу тих савеза био је заједнички владар – краљ.

Најстарије краљевство Илира било је основано на јадранској обали. На челу ове моћне државе налазио се краљ Грабос. Познат илирски владар био је и

Монета илирског краља Монунија, искована у ковачници града Елидамнос

Остаци града Билиса

Остаци градске скупштине у Аполонији

Историјске личности

Монета Гентија

Краљ Гентије трудио се на сваки начин да заштити краљевство и свој народ од Рима. Да би сачувао независност, најпре је покушао да буде пријатељ Римљанима; али они су подржавали његове непријатеље и заробили чак педесет бродова, чиме су ослабили његове снаге. Гентије је схватио да Рим није поуздан савезник, па је зато склопио савез са македонским краљем Персејем. Заједно су се надали да ће се супротставити Римској држави, која је постајала све јача. Ипак, њихов савез се суочио са многим изазовима. Римљани су били сувише јаки и одлично организовани. На крају, Гентије је био заробљен и одведен у Рим, а његово краљевство пало је под римску власт. Борба Гентија нам показује колико је мањим народима било тешко да се одбране од већих и јачих држава.

Бардилис, који је успешно ратовао против Македоније, а погинуо је у деведесетој години живота.

У четвртом веку п.н.е., краљ Главкије ујединио је више племена и створио снажну државу. Он је покорио богате приобалне колоније Епидамнос и Аполонију. Илирски утицај је све више растао, али је Главкије умро, па је краљевство почело да слаби.

РИМСКО-ИЛИРСКИ РАТОВИ

Најпознатије илирско краљевство основали су Ардијеји. Њихов краљ Агрон успео је да уједини више племена и да створи снажну државу са престоницом у граду Скодра. Агрон је успешно ратовао против Римљана и Грка. Са својом лаком и брзом флотом нападао је грчке и римске бродове, али и насеља на копну. Његови војници пљачкали су њиве и стоку по селима, а људе претварали у робове.

После Агронове смрти, престо је преузела његова жена, краљица Теута. Она је успела још више да прошири државу, па чак и да победи једну грчку ратну флоту. Римљани су се плашили да ће Илири ускоро постати опасност за Италију. И, када је Теута освојила један град

Илирски војник

Знаш ли да...

... су Илири били одлични бродоградитељи? Развили су различите типове пловила – лембос, либурна, либурнска серилија и пристис, који су били чувени у античком свету.

Илирски лембос

Из дела старих писаца

Приказ илирских војника на металној токи

„Две војске су се приближавале једна другој и започела је страшна битка. Борци су трчали једни према другима уз гласне повике. Али Илири се нису уплашили. Брзо су се постројили и формирали чврсту формацију како би се заштитили. Битка је била веома тешка и дуго је изгледало да нико не побеђује. Обе стране су биле веома храбре, а много војника је погинуло или било рањено.

У једном тренутку изгледало је да ће Илири победити, а у другом – да су Македонци јачи... Најзад, македонска коњица напала је са стране и иза леђа, док су Филип и његови најбољи војници наставили да притискају спреда. Илири су почели да губе снагу и били су присиљени на повлачење... Филип је трубом дао знак својим војницима да престану са гоњењем. Подигао је споменик победи и сахранио погинуле. Тако је коначно постигнут мир..

– Диодор са Сицилије приповеда о бици између Бардилиса и Филипа II

у суседном Епиру, страдало је и много римских трговаца. Зато је Рим послао велику војску. Илири су пружили снажан отпор, али узалуд. После годину дана ратовања, Римљани су збацили Теуту, Илири су изгубили све освојене територије и платили ратну одштету. Десет година касније, неки Деметрије, који је раније издао Теуту, почео је да шири своју власт и да протерује римске присталице. Римљани су поново послали војску. Отпор је био сломљен за неколико недеља, а Деметрије је побегао у Македонију. Тако су се завршила два илирска рата.

У наредним годинама, Илири су били верни савезници Рима и учествовали су у два рата против Македоније. У трећем рату, македонски краљ Персеј обећао је велико богатство илирском краљу Гентију како би му се придружио у рату против Римљана. То се показало као погрешна одлука, јер је рат био изгубљен, а Илири су пали под римску власт.

Размисли и одговори

1. Погледај карту. На којој територији су живели Илири? Које се државе данас налазе на тој територији?
2. Шта је то гусарење? Који је био циљ гусарских напада на Илире?

Запамти

- Илири су били насељени на западном делу Балкана, а најпознатија племена били су Ардиајци, Тауланти, Делмати и Партини. Под утицајем грчких колонија, они су прихватили део грчке културе.
- Најстарије илирско краљевство било је основано на јадранској обали, на челу са краљем Грабосом. После завршетка Трећег римско-македонског рата, као последица ширења Рима, Илири су изгубили независност и постали су део римске државе.

IV.5. Трачани и Одријско краљевство

ТЕРИТОРИЈА И СТАНОВНИШТВО

Према старим писцима, Трачани су били један од најбројнијих народа у антици. Били су подељени на многа племена која су живела независно једна од других, али су говорили истим језиком и имали сличне обичаје. Најпознатија племена били су Беси, Одриси и Сапајци. Трачани су били познати као храбри војници, вешти пољопривредници и ловци, као и одличне занатлије, чувени по изради оружја и накита.

Средином I миленијума п.н.е., у Тракији су се појавила значајна градска насеља. Нека од њих била су престонице владара, а друга – трговачка насеља. У граду Севтополис откривени су остаци велике краљевске палате, богатих градских резиденција, одбрамбених бедема и великог централног трга.

Речник

нимфе – бића из грчке митологије, лепе младе девојке повезане са природним елементима.

плаћеници – ратници који се боре у туђој војсци за плату.

пелтаст – лако наоружан војник, који је носио мали дрвени штит, назван „пелта".

варвари – народи и племена који не говоре грчки или латински, или имају културу различиту од грчке и римске.

Трачанска фреска која приказује лов

Знаш ли да...

- ... се Трачани први пут помињу у Хомеровој „Илијади"? Предводио их је краљ Рес, за кога се причало да су га одгајиле планинске нимфе.
- ... су Грци и Римљани Трачане називали „ратоборним варварима". Ипак, веома су их ценили и често тражили да служе као плаћеници у њиховим војскама.
- ... су трачке жене могле да буду ратнице и владарке? За разлику од многих других античких друштава, трачке жене су имале утицај у друштву, учествовале у биткама, па чак и владале племенима. Ова ратоборна култура инспирисала је Грке, који су трачку традицију преточили у познати мит о Амазонкама.

Сазнај више

Трачке жене носиле предивне **минђуше**, **прстење** и **сјајне огрлице** од **злата** и **сребра**. Али, стари уметници су често приказивали још један веома важан део њиховог изгледа – **тетоваже**. Херодот пише: „Код Трачана, тетовирање се сматра знаком племенитог порекла, док је за обичне људе то знак срамоте." Трачанке су украшавале своје руке, ноге и врат знацима и шарама.
Њихове тетоваже састојале су се од правих и кривих линија, тачака, звезда и слика животиња. Ове тетоваже имале су посебно значење и биле повезане са веровањем у моћне силе. За Трачане, оне нису биле само украси, већ и део њихове културе и традиције.

ОДНОСИ СА СУСЕДИМА

Трачани су били познати по својој ратоборности. Имали су контакте са Грцима, Македонцима, Келтима, Персијанцима и Скићанима; понекад су били њихови савезници, а понекад непријатељи.

Грци су основали многе трговачке колоније на обалама Тракије. Постепено су трачке земље постале део трговинске размене грчког света. Грци су куповали злато, сребро, жито, дрво, восак и робове, а Трачанима су продавали украшену керамику, маслиново уље и скупа вина.

Македонски краљеви ширили су своју власт и у Тракији. Трачка племена била су јака, али разједињена, па су Македонци успели да их поразе и освоје. У војсци Александра III Македонског било је много трачких ратника. Ипак, највећа претња Трачанима били су Римљани. После борби које су трајале неколико векова, римски цар Клаудије коначно је освојио Тракију и учинио је римском провинцијом. Један од најпознатијих бораца против Рима био је Спартак, роб и гладијатор из Тракије, који је покренуо велики устанак робова у Италији.

Трачански војници са карактеристичним капама, представљени на персијском рељефу.

Трачански пелтаст. У једној руци држи мали штит од дрвета и коже, а у другој – жилу са којом баца копље даље.

Трачански шлем од бронзе и сребра

Из дела старих писаца

Ако већ размишљаш да се придружиш тројанској војсци, на крају су тамо Трачани, који су дошли последњи од свих, међу њима је и њихов краљ Рес...
Он има прелепе коње, највеће које сам икада видео, беле као снег; када трче, попут су ветра.
Његова ратна кола су прекривена златом и сребром; његово златно оружје је такође огромно, чудо је видети, које је довео овде; није прикладно да смртни људи носе, већ само бесмртни богови."

– Хомер „Илијада"

ОДРИЈСКО КРАЉЕВСТВО

Временом су трачанске племенске вође почеле да себе називају краљевима и да предају власту наслеђе, са оца на сина. Тако су створене прве трачанске државе.

Највећа је била држава племена Одриси. Оснивач и први владар Одријског Краљевства био је Терес. Живео је дуго, ујединио је многа трачанска племена и створио велику државу од Мраморног Мора на југу, до ушћа реке Дунав на северу. Терес је контролисао трговину у рударство а његово краљевство је било снажно и богато.

Трачански краљ и краљица, представљени на фресци

Одријско Краљевство је било најјаче за време Ситалка, сина од Тереса. Према наговору Атине, Ситалк је повео 150.000 бораца против македонског краља Пердике II. Његови коњаници су лако продрли у Македонију и опустошили многе области, али нису успели да освоје престоницу Ајга. Због надолазеће зиме када је

Истражи

Пронађи карту где се налазила Тракија и упореди је са данашњим државама – које су данашње земље део некадашње Тракије?

Истражи како су изгледали трачански накит и оружје – покушај да пронађеш слике предмета од злата или мачева које су израђивали.

Историјске личности

Глава Севтеса

Севтес III био је био последњи велики краљ Одријског краљевства. Након смрти Александра Великог, кренуо је против македонске власти, али је био поражен; зато се повукао даље од мора, према централној Тракији, где је учврстио власт и основао велики град Севтополис. У његовој гробници близу Казанлака у Бугарској, археолози су пронашли важне и драгоцене налазе: златни венац, златни пехар за вино, накит од сребра и злата, као и главу израђену од бронзе. Археолози мисле да је баш та глава портрет краља Севтеса.

требао да се припрема за повратак кући. Ситалк је одлучио да заустави рат. Помирио се са Пердиком, оженио је унука са сестром македонског краља и повукао се назад у Тракију.

Последњи велики одријски краљ био је Котис I. Водио је многе ратове и да би обезбедио новац, наредио је да сви Трачани за њега посеју одређену количину жита. Сакупљено жито је затим било продано у грчким колонијама, а он је добио жељени новац. Котис је ковао сребрне и бронзане монете, а његово име се појављује и на сребрним посудама, које је добивао на дар од његових поданика.

Након смрти Котиса I, Одријско краљевство је било подељено између тројице наследника. Једно за другим, три краљевства освојена су од македонског краља Филипа II.

Погребна маска Тереса, оснивача Одријског краљевства

Размисли и одговори

1. Како је независност трачанских племена утицала на њихову одбрану од спољашњих непријатеља?
2. Шта открива одлука Котиса I да сакупља жито од народа за своје циљеве?
3. Да ли мислиш да су Трачани могли да задрже независност да су били уједињенији?

Запамти

- Трачани су били један од најбројнијих народа у антици, подељени на племена Беси, Одриси и Сапајци. Били су храбри војници и веште занатлије, а град Севтополис био је њихов важан центар. Имали су везе са више народа и често су били део савеза или ратова.
- Одријско Краљевство, основано од Тереса, достигло је свој зенит са Ситалком, а задњи моћни владар био је Котис I. Након његове смрти, краљевство је освојено од Филипа II.

IV.6. Време Александра

ДЕТИЊСТВО И ОБРАЗОВАЊЕ АЛЕКСАНДРА

Александар је био син краља Филипа II и краљице Олимпијаде. Одрастао је заједно са децом сарадника свог оца. Још од малих ногу имао је више васпитача и учитеља, а када је имао четрнаест година, учитељ му је постао чувени грчки филозоф Аристотел. Од њега је научио много тога о филозофији и природним наукама.

У дворцу у Пели, Александар се сусретао са људима из разних земаља. Са њима је разговарао о њиховим земљама и обичајима, о њиховој удаљености и начину на који ратују.

Када је напунио шеснаест година, Александар је почео да прати свог оца у ратовима. Када је Филип био одсутан, он је управљао државним пословима.

Тако је стицао искуство за живот, ратне вештине и краљевање. Александар је наследио престо са само двадесет година. Када су сазнали да Македонија има младог краља, неки од покорених народа покушали су да збаце македонску власт; међутим, Александар је успео да угуши њихове устанке. У једном походу ка северу,

Мозаик са приказом лова на лавове. Сматра се да су приказани ликови Александар и његов друг Кратер.

Речник

камеја – врста резбарије у камену, минералу или шкољци, са истакнутом, испупченом сликом, обично портрер или сцена са фигурама.

поход – путовање војске ка некој земљи да би се водио рат или освајање.

Биста Александра

Знаш ли да...

... када се родио Александар, краљ Филип II је истовремено добио три радосне вести? Прва је била да је његова војска победила Илире; друга, да су његови коњи победили у трци у Олимпији; и трећа вест – да му се родио син. Срећу су му увећали врачари, који су протумачили да нико неће моћи да победи његовог сина.

Сазнај више

„Гордијев чвор" је био један веома сложен и запетљан чвор, који је краљ Гордије од Фригије завезао на једна кола посвећена богу Зевсу. Према једном старом пророчанству, онај који би успео да развеже тај чвор, постао би владар Азије. Многу су покушавали, али нико није успео. Када је Александар дошао у Фригију, изазивали су га да развеже чвор. Мало потом, уместо да га развеже, Александар је извадио мач из корица и једним снажним ударцем пресекао је чвор на два дела. Људи су веровали да је овим поступком он испунио пророчанство. Међутим, Александар је показао да се и најтежи проблеми могу решити размишљањем изван уобичајених норми.

успео је да пређе и реку Дунав. Након сређивања стања на Балкану, почео је да се припрема да би остварио замисао свог оца – да крене на исток, против Персије.

ПОХОД НА АЗИЈУ

Александар је започео поход против огромног Персијског Царства у 334. години п.н.е. Кренуо је са добро организираном и дисциплинованом војском од око 40.000 људи. Персијска војска је била бројнија, али и слабо организована. У првој бици, код реке Граник у Малој Азији, Македонци су извојевали велику победу. Персијски краљ Дарије III покушао је да заустави напредовање Македонаца, али је у наредној бици, код места Исос, доживео још један пораз. После ове две победе, Александар се упутио ка Египту. Тамо је пречекан као ослободилац од Персијанаца и крунисали га за фараона, док су га египатски

Светилиште Нимфа у Мнези, где су Александар и другови слушали предавања Аристотела.

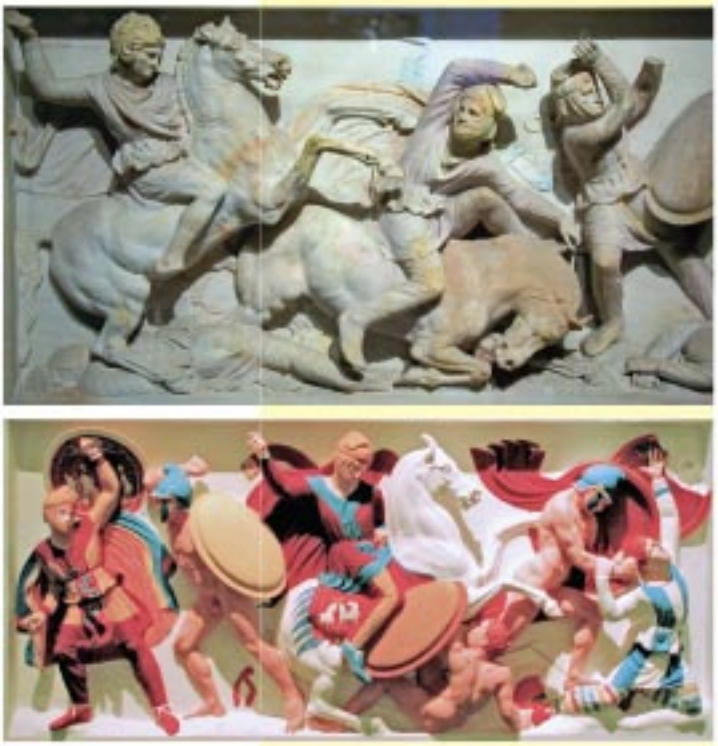

Александар и Дарије у бици код Исоса, детаљи мозаика

свештеници прогласили за сина бога Амон Ра. На обали Средоземног Мора основао је град Александрију. Затим је у освојеним земљама основао још седамдесетак градова који су носили његово име.

Из Египта, Александар се упутио према срцу Персије. Одлучујућа битка се одиграла 331. године п.н.е. код места Гавгамела. Персијска војска је доживела тежак пораз. Александар се прогласио за краља Азије, а за престоницу је одабрао град Вавилон. На крају похода, сукобио се и са владарем западне Индије, краљем Пором.

Држава Александра III већ се простирала на три континента и постала светска сила. Али након дугих ратовања у далеким земљама, македонска војска била је исцрпљена. Војници су дуго били одвојени од својих породица, тешко подносили неповољну климу и често се бунили. Зато је Александар одлучио да се врати назад. На најудаљенијем месту где је стигао, наредио је постављање стуба на коме је писало „Овде је стао Александар". Повратак из Индије ка Вавилону одвијао се копном и

Рељеф са приказом битке код Исоса. У античко време, рељефи су били фарбани живим бојама

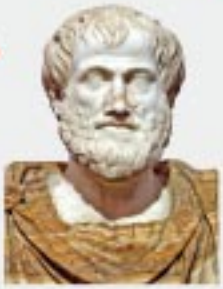
Из дела старих писаца

„Таксила је био мудар краљ. Владао је делом Индије који је био велики као цео Египат, са лепим пашњацима и плодним земљиштем. Тај Таксила је дочекао Александра и обратио му се: „Чему, краљу, ратови и битке, ако ниси дошао да нам одузмеш воду и хлеб? Само се за та два добра вреди борити. А што се тиче богатства и имања – ако ја имам више, спреман сам да то поделим с тобом; ако имам мање, захвалићу ти на ономе што ћеш ми дати!" Александар се обрадовао, пружио му руку и рекао: „Таксила, зар мислиш да ћемо после ових љубазних речи проћи без борбе? Не! Борићу се и такмичити с тобом у добрим делима! Иако си племенит, нећеш ме победити!" И тако, након што је примио многе дарове, Александар је дао још више – поклонио је Таксили двадесет и пет хиљада килограма кованог новца".

– Биограф Плутарх препричава сусрет Александра са Таксилом

Историјске личности

Аристотел

Аристотел је био чувени атински филозоф, ученик филозофа Платона и учитељ Александра Македонског. Рођен је у Стагири, врло близу Македоније. Његов отац, Никомах, био је лекар и пријатељ македонског краља Аминте III. Са осамнаест година, Аристотел је отишао у Атину и учио у Платоновој филозофској школи, званој „Академија". Након Платонове смрти, на захтев краља Филипа II, Аристотел је дошао у Македонију да подучава младог Александра. Њих двојица су се дописивали и разговарали о филозофији чак и након што је Александар кренуо у поход на Азију. Касније, Аристотел је основао сопствену филозофску школу, названу „Ликеј".

Александрова империја

морем. Војска се кретала кроз тешко проходне и сурове пустињске пределе. Велики број војника страдао је од врућина и суше.

После неколико месеци путовања, Александар је са војском стигао у град Суса. Срећан долазак прослављен је масовним венчањем, у коме се око десет хиљада Македонаца оженило Персијанкама. Сам Александар се оженио са две персијске принцезе. Венчање је изведено по персијским обичајима, а сви младожење добили су богате дарове од краља.

Александрова тетрадрахма

ОДНОС ПРЕМА ПОКОРЕНИМ НАРОДИМА

Александар је провео живот у ратовима и освајањима, и увек је побеђивао на бојном пољу. Народи које је покорио говорили су различитим језицима, веровали у различите богове и имали обичаје који су се разликовали од македонских.

Свадба у Суси

Ипак, он никада није потцењивао покорене народе и културе, већ је поштовао њихове обичаје, а неке од њих је и сам прихватио. Таквим односом желео је да придобије покорене народе. Зато су га неки дочекали као ослободиоца и проглашавали га за бога, као што су учинили Египћани. Вођен идејом стварања светске државе, спроводио је политику међусебне толеранције различитих народа и култура.

Ипак, Александар је био веома жесток према онима коју су му пружали отпор. Био је посебно строг према својим блиским сарадницима, пријатељима и војсковођама.

Знаш ли да...

- ... се коњ Александра звао Букефал – „Вологлави"? Букефал се плашио своје сенке, па је био превише дивљи и нико није могао да га јаше. Једино је Александар успео да га укроти, на велику радост свог оца Филипа.
- ... када би стигла вест да је Филип освојио неки град или победио у некој бици, Александар то није слушао с радошћу, већ је говорио својим вршњацима:
„Другови, мој отац ће узети све пре мене; за мене неће остати ниједно велико и значајно дело које бих могао да остварим с' вама!"
- ... је у земљама које је освојио, Александар основао 72 Александрије, градове који су носили његово име?
- ... на територији на којој се простирало краљевство Александра III данас постоји 25 држава?

Судио их је строго и кажњавао за недисциплину, непослушност или за припремање заговора и издајства.

Александар је био највећи војсковођа и освајач у историји. Својим походима, раширио је и прославио име Македоније до краја тада познатог света. Створио је огромну државу, која се протезала на три континента – Европа, Азија и Африка. Због његових освајања, Римљани су му касније дали надимак „Велики".

Његови планови за нове походе се нису остварили. Умро је изненадно у 323. години п.н.е., када је имао само 33 године. Сахрањен је у граду Александрија у Египту. После смрти Александра, започеле су борбе за његово наследство и за македонски престо. Ове борбе су биле разлог за распад огромне Александрове државе.

Камеја Александра, коју је израдио његов приватни гравер, Пирготел, који је био један од најпознатијих уметника свог времена.

Истражи

Погледај историјску карту империје Александра Македонског. На која три континента се протезала његова држава? Наведи бар три данашње државе које су биле део те империје.

Размисли и одговори

1. Зашто је Александар желео да поштује обичаје покорених народа?
2. Како је учење код његовог учитеља, филозофа Аристотела, помогло Александру да постане успешан владар?
3. Зашто су неки освојени народи (као Египћани) дочекали Александра као ослободиоца, и прогласили га чак за бога?

Запамти

- Александар III Македонски био је син краља Филипа II и постао је краљ Македоније веома млад. Учио је код чувеног грчког филозофа Аристотела, од кога је научио много о филозофији и природним наукама.
- Након што је угушио устанке, повео је поход против Персије и проширио своју империју све до Индије. Створио је државу на три континента и поштовао културе покорених народа.
- Због својих великих успеха и бројних победа, касније је назван Александар Велики и запамћен је као један од највећих освајача у историји.

IV.7. Александрови наследници

СТВАРАЊЕ ХЕЛЕНИСТИЧКИХ КРАЉЕВСТВА

Александар III није стигао да одреди наследника. Македонци су одлучили да власт поделе његов син Александар IV и брат Филип Аридеј. Али, Филип Аридеј је био болестан, а Александар IV беба, па су државом управљали сарадници Александра. Њих називамо **дијадоси**, или „наследници".

Убрзо су почели ратови међу дијадосима, који су трајали четрдесет година. Било је јасно да желе да имају своја краљевства. Већина дијадоса је погинула у биткама, била убијена или заробљена.

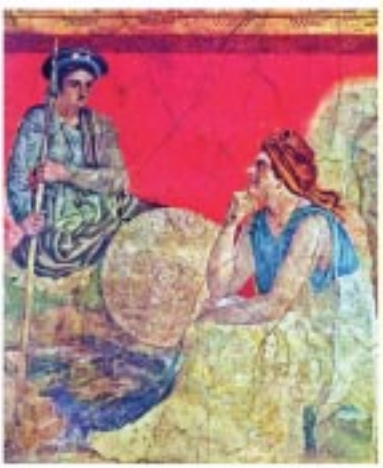
На крају ратова остале су само три краљевске династије: **Птолемајиди** су владали Египтом и Кипром, а **Селевкиди** су контролисали азијски део Александровог царства. **Антигониди**, који су владали Македонијом, основали су своје краљевство нешто касније од осталих, али су успели да се одрже све до доласка Римљана.

Филип III Аридеј, приказан на рељефу, као египатски фараон.

Птолемај I, оснивач династије Птолемајида.

Фреска на којој су приказани македонски владар Антигон Гоната и његова мајка Фила

Лисимах, један од најспособнијих дијадоса, који је ипак на крају био поражен и није успео да створи трајну државу

Знаш ли да...

... су три главне краљевске династије назване по њиховим оснивачима? Птолемајиди – према Птолемају I, Селевкиди – према Селевку I, а Антигониди – према Антигону Једноокоме.

Сазнај више

Хеленистичка краљевства су често ратовала једна против других. Птолемајиди и Селевкиди водили су чак седам ратова, у којима су се борили за разне територије у Сирији и Малој Азији. Ови ратови су познати под именом „**Сиријски ратови**". У III веку п.н.е., моћнији су били Птолемајиди. Осим Египта, контролисали су острво Кипар, делове Палестине и Сирије, као и неколико области и острва у Егејском и Средоземном мору. Селевкиди су поседовали највећу територију, али су често били приморани да се боре против спољашњих непријатеља и гуше устанке. Крајем III века п.н.е., селевкидски краљ Антиох III најзад је успео да победи Птолемајиде и да завлада целом територијом све до Египта. Ипак, та победа није значила много. Стални ратови су исцрпљивали оба краљевства, па је у II веку п.н.е. њихова моћ знатно ослабљена.

Реконструкција хеленистичког војног брода на коме је постављена опсадна опрема

ДОЛАЗАК РИМЉАНА

Непријатељства између Македоније и Рима почела су зато што се македонски краљ Филип V удружио са римским непријатељем Ханибалом. Из тих разлога Римљани су склопили савезе са свим суседима Македоније. Филип V је неколико година чврсто бранио своје територије, па је рат завршио без победника.

Убрзо су Римљани започели нови рат против Македоније. Филип се успешно бранио, али је претрпео тежак пораз код места Киноскефале. Био је приморан да се повуче са освојених територија и да плати одштету. Ипак, Македонија је остала слободна, а римска војска се повукла са Балкана.

Сребрна тетрадрахма са ликом Филипа V, који је два пута ратовао против Рима

Филипа V наследио је његов син Персеј. Македонија је поново почела да напредује. Персеј је склапао савезе и ширио утицај у Грчкој. Није желео да ратује против Римљана, али је био спреман да се брани. Римљани су решили да коначно униште Македонско краљевство. После неколико година тешког рата, 168. године п.н.е., краљ Персеј је био поражен код града Пидна. Римљани су укинули краљевство, а Македонија је била подељена на четири дела. После двадесетак

Тријумфална поворка Ајмилија Паула у част победе над Персејем код Пидне

Знаш ли да...

... су у I веку п.н.е., Римљани водили три тешка рата против Митридата VI, краља Понта. Он је успео да освоји велики део Мале Азије, па чак и да продре у Грчку. Ипак, на крају су Римљани успели да га поразе. Изгубио је краљевство и био приморан да изврши самоубиство.

... је због доласка Јулија Кајсара у Египат, изгорео део чувене Александријске библиотеке? Кајсар је подржао Клеопатру, која се борила за престо против свог брата Птолемеја XIII. Птолемеј је окупио велику војску и опседнуо Кајсара и Клеопатру у Александрији. Током тих борби, случајно је запаљен део чувене библиотеке. На крају је Кајсар победио у бици код реке Нил. Птолемеј је погинуо, а Клеопатра је остала да влада сама.

година појавио се извесни Андриск, који је тврдио да је син Персејев. Успео је да победи Римљане у једној бици, али је убрзо био заробљен. Македонија је изгубила слободу и постала прва римска провинција на Балкану.

КРАЈ СЕЛЕВКИДА И ПТОЛЕМАЈИДА

До I века п.н.е., од краљевства Селевкида није остало готово ништа. Део државе су освојили непријатељи, а неке области су се одвојиле од краљевства. Селевкиди су владали само Сиријом и Палестином и били су превише слаби да се супротставе Риму. Римски војсковођа Помпеј стигао је у Сирију, збацио последње владаре и прогласио краљевство римском провинцијом.

Последњи су остали Птолемејиди. Њихово краљевство било је ослабљено немирима и борбама. Римљани су се непрестано мешали у унутрашње послове Египта; чак је и славна Клеопатра постала краљица помоћу војсковође Јулије Кајсара.

Селевкијдски владар Антиох III, који је у II веку п.н.е., био поражен од Римљана

Из дела старих писаца

„Деметриј је напао Антиоха са најбољом коњицом. Борио се сјајно и натерао је непријатеље у бегство... али, жедан славе, кренуо је у прогон и тако упропастио победу. Када се осврнуо назад, увидео је да се не може вратити својој војсци, јер су се слонови нашли између њих... Многи непријатељи су напали и Антигона. Неко од његових му је рекао: У то се надао до самог краја; окретао се на све стране да види сина, али је на крају пао под ударцима копаља. "Иду на тебе, краљу!" А овај му је одговорио: „Па, који други циљ имају, осим мене? Али Деметриј ће ми довести помоћ!" Томе се надао до краја; окретао се на све стране да види сина, и напослетку пао под ударцима копља.

– Плутарх описује одлучујућу битку међу дијадосма, у којој је погинуо Антигон Једнооки.

Историјске личности

Деметриј Опсадник

Деметриј је био син Антигона Једнооког. Био је способан и храбар војсковођа, који је вешто опседао и освајао градове, па је због тога добио надимак „Опсадник". Ипак, често је поступао нагло и непромишљено, па је имао једнако пораза колико и победа. Сличан је био и по понашању: људи би га брзо заволели, али како је волео раскош и живео раскалашно, брзо су се и удаљавали. После многих авантура и преокрета, Деметриј је коначно успео да постане краљ Македоније. Али, пошто није желео да обавља дужности које су се очекивале од једног краља, Македонцима је досадио и протерали су га из земље. На крају, протеран из Македоније, кренуо је у поход на Малу Азију, али је био заробљен од стране Селевка I и умро као заробљеник.

У то време, у Риму је почео грађански рат. Клеопатра је покушала да то искористи и удала се за римског војсковођу и државника, Марка Антонија. Тиме се Египат умешао у унутрашње борбе међу Римљанима. Клеопатра је пратила Антонија у рату против његовог противника Октавијана. У 31. п.н.е., Антоније је био поражен у поморској бици, и заједно са Клеопатром побегао назад у Египат. Октавијан је убрзо дошао у Египат, а Антоније и Клеопатра су извршили самоубиство.

Тако се угасило последње хеленистичко краљевство, које су основали саборци Александра Македонског.

Клеопатра VII, последња владарка из династије Птолемејида.

Размисли и одговори

1. Зашто су избили ратови међу Александровим сарадницима након његове смрти?
2. Како нестанак хеленистичких краљевстава показује да је Рим постао јачја сила у региону?
3. Шта мислиш, зашто се распало велико царство које је створио Александар Велики?

Запамти

- После смрти Александра III, његови сарадници — дијадоси — поделили су власт и формирали три хеленистичка краљевства: Антигонида, Селеукида и Птолемаида.
- Римљани су почели да се мешају у њихове послове и да воде ратове. Македонија је прва пала под римску власт, затим Сирија, последњи је био Египат са Клеопатром. Њеном смрћу угасило се последње хеленистичко краљевство.

IV.8 Балканска друштва у старом веку

СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ У ГРЧКОМ ПОЛИСУ

Центар живота у грчком полису био је трг, назван **агора**. Ту су се људи окупљали да преговарају и доносе одлуке за полис. У близини су биле пијаца занатске радионице, а мало даље приватне куће. Куће су грађене од глине, имале један или два спрата и биле покривене црепом. Са улице се улазило у унутрашње двориште, око којег су се налазиле кухиња, дневна соба, спаваће собе и друге помоћне просторије.

Мушкарци су ступали у брак око двадесете године, а девојке још млађе; бракове су договарали родитељи. У слободно време мушкарци су одлазили код пријатеља и уживали у гозбама и разговорима, док су жене живеле на спрату и ретко напуштале дом, бринући се о домаћинству, кувале су, шиле и васпитавале децу. Најчешће нису учествовале у политичком животу. Једино су жене из Спарте радиле ван куће, саме себи бирале мужеве и поседовале властиту имовину.

Речник

агора – трг у старим грчким градовима, централно место за окупљање људи.

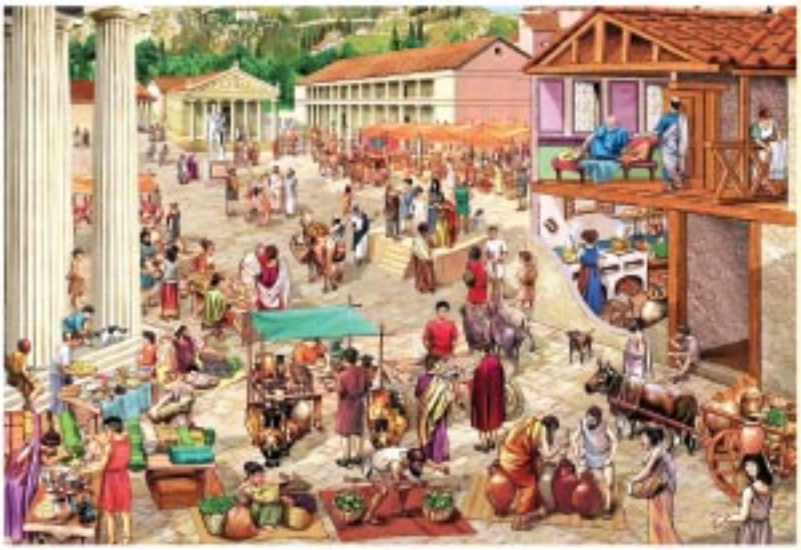
флота – организована група бродова који плове заједно.

тријера – брзи антички брод са три реда веслача.

кратер – велика посуда која се користила за мешање вина са водом.

кавсија – посебна врста капе коју су носили стари Македонци.

ситула – метална посуда у облику кофе.

Атинска агора

Две жене ткају на усправном разбоју.

Знаш ли да...

... су Стари Грци веома волели да вежбају? Али, вежбаонице су смели да користе једино слободни мушкарци. Вежбали су голи, верујући да на тај начин показују своју снагу и лепоту.

Историјске личности

Орфеј

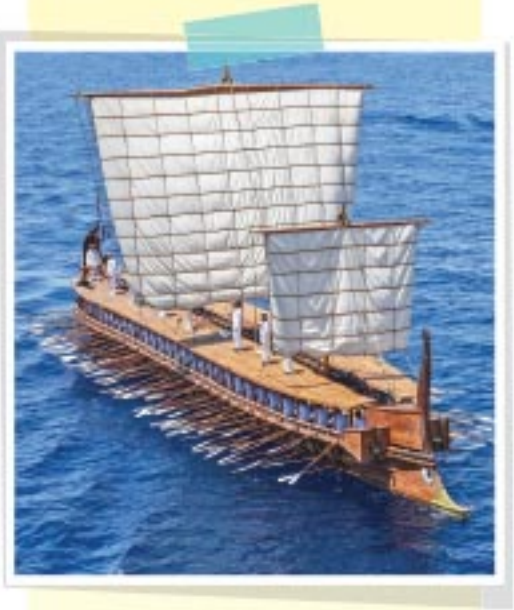
Орфеј је био митски музичар и песник из Тракије, поштован међу свим античким народима на Балкану. У митовима се прича да је Орфејева музика била толико дивна да је могла да умири дивље животиње, заустави реке, па чак и да помери стене. Познат је и по путовању у Подземни свет, где је отишао да би спасио вољену Еуридику. Својом магичном лиром омекшао је срце Хада, бога мртвих. Бог је дозволио Еуридики да се врати, али под једним условом: Орфеј није смео да се осврне. На жалост, он се осврнуо да погледа своју жену и Еуридика је заувек нестала. Током векова, Орфеј је постао симбол уметности, љубави и моћи музике у античкој култури.

ГРЧКА КОЛОНИЗАЦИЈА

Грчка није имала много плодну земљу. Племићи су поседовали велика имања, али многи грађани нису имали земљу. Неки су постајали све богатији, а други све сиромашнији, што је довело до унутрашњих сукоба. Из тих разлога Грци су почели да се исељавају из матичне земље и оснивају нова насеља названа **колоније**. Ово грчко исељавање морем називамо **грчка колонизација**.

Грци су основали стотине колонија широм Средоземља. У нове крајеве нису одлазили само сиромашни земљорадници, већ и занатлије и трговци. Тамо је свако од њих добијао земљу и почињао нови живот. Неки градови-колоније су постале важни трговачки центри, понекад чак и развијенији од матичних градова.

Колонизацијом грчка култура је отпочела свошире ње на суседне земље, па чак и удаљеније.

Тријера „Олимпијада", савремена реконструкција грчког брода

СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ БАЛКАНСКИХ НАРОДА

Језици балканских народа престали су да се говоре још крајем антике. Од античког македонског језика сачувано је само око 150 речи, од илирског педесетак, а од тракијског око двадесет речи. Како немамо писане изворе на тим језицима, о њиховим друштвима знамо искључиво из дела грчких писаца и бројних материјалних извора.

Македонци су били познати по занатству. Израђивали су богато украшене посуде, као и накит од сребра и злата. Македонско дрво је било нарочито добро за бродоградњу. Иако дуго нису имали сопствену флоту, многе флоте, пре свега атинска, биле су изграђене од македонског дрвета.

„Кратер од Дервенија", ремек-дело македонских занатлија

Сазнај више

У античкој Македонији, гозбе нису служиле да би гости јединствено уживали у храни. Били су то и важни политички и друштвени догађаји. На овим гозбама, племићи и војници су се окупљали да би јели печено месо, пили вино, слушали песнике и музичаре, али и разговарали о ратовима, савезима и најновијим вестима из краљевства. Пре почетка гозбе, одавала се част боговима путем дарова и жртава. Македонци су веровали да међусебна подела хране ствара снажне везе међу људима, а такође и да раскошно припремљена гозба указује на богатство и моћ. Зато су краљеви често организовали велике гозбе за своје госте.

Богате куће биле су украшаване сликама и скулптурама, а на подовима су се налазили предивни мозаици. Многа уметничка дела су сачувана у престоници Пела, као и у краљевским гробницама у Вергини. Богата налазишта налазе се у охридском селу Требениште, у Марвинцима код Валандова и на Вардарском Риду код Ђевђелије.

Македонци су волели јахање и лов. Значајан део живота чиниле су заједничке гозбе и верске свечаности. Дечаци су учили војну вештину и дисциплину. Поред читања и писања, деца племића су учила и филозофију. Породице су биле традиционалне, а верност, послушност и поштовање старијих су се веома ценили.

Македонци су носили капу названу „кавсија", а краљеви су поврх ње носили белу траку или дијадему. Имали су и прстен-печатњак и краљевски жезал. Често су приказивани огрнути лављом кожом, по угледу на митског јунака Херакла.

Илири су живели у утврђеним насељима. Њихови ратници били су познати по ратној вештини, а многи су служили као плаћеници у туђим војскама. Племена на јадранској обали бавила су се бродоградњом, трговином и гусарењем, док су друга контролисала трговачке путеве и трговала гвожђем, сребром и сољу.

Жене су имале велики утицај. Често су учествовале у војним походима, па чак и у управљању државом. Дечаци су од малих ногу учили ратне вештине и стреличарство. Илири нису имали посебне школе, већ су знање преносили усмено, кроз причу и учењу о традицијама.

Илири су оставили бројне материјалне доказе. Сачувани су остаци градова утврђених чврстим бедемима. У њима су живели владари, племићи, трговци и крупне занатлије. Важни градови били су Пелион, Димале и Скодра, а један од највећих градова био је Билис. Имао је зидове

Фигурина момка са македонском кавсијом на глави

Илирски бокал за воду

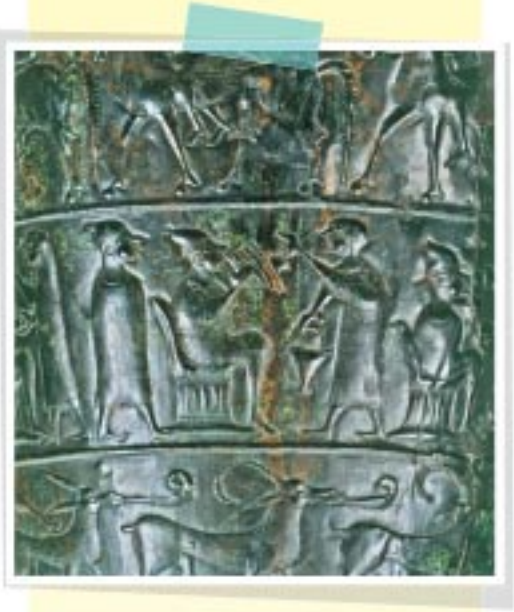
Знаш ли да...

- Неке од грких колонија до данас постоје? Колонија Никаја данас је град Ница у Француској. Колоније Масалија и Монојкос данас се зову Марсеј и Монако. Колонија Неаполис у Италији данас је град Напуљ. Грчке колоније у Хрватској су Хвар (Фарос), Вис (Иса) и Трогир (Трагурион).
- У Грчкој се због топле климе, вино пило разређено са водом? Херодот је говорио да Македонци и Трачани не разређују вино, већ пију чисто, „на варварски начин".

дугачке преко два километра, велики трг, позориште за око 7.000 гледалаца, цистерну за воду и стадион.

Трачани су били одлични земљорадници. Узгајали су пшеницу, јечам и винову лозу. Трачко вино било је чувено као једно од најбољих у античком свету. Трачани су били познати и по обради метала, посебно по изради златних и сребрних предмета, скупоценог накита и оружја. Владари су живели у заштићеним палатама изван насељених места. Њихова уобичајена забава био је лов, а посебно су волели да лове дивље свиње.

Деца трачана су од малих ногу учили да лове, јашу и да се боре оружјем. Посебно су се ценили музика и поезија. Сви млади су учили да свирају инструменте и да играју. И у Тракији није било посебних школа, већ су се племенске традиције преносиле усмено, са генерације на генерацију.

Детаљи из живота Илира, рељеф ситуле

Размисли и одговори

1. Који нам докази данас помажу да сазнамо о животу старих Македонаца?

Запамти

- У грчким полисима живот је био организован око агоре, а жене су имале малу улогу (осим у Спарти). Грци су оснивали колоније и ширили своју културу.
- Македонци су били веште занатлије и ловци, познати по керамици, накиту и мозаицима. Ценили су верност, храброст и образовање. Илири су били ратоборни и окренути трговини, а Трачани — пољопривредници и уметници, познати по вину и накиту.

IV.9. Свет античких богова

БОГОВИ И ХЕРОЈИ

Стари Грци су веровали да богови имају људски изглед и особине, и да живе на врху планине Олимп. Врховни бог старих Грка био је бог Зевс. Он је био господар мује, света, богова и људи. Веома су поштовани и бог светлости Аполон, богиња мудрости Атена, богиња лепоте Афродита, богиња лова Артемида и многи други. У грчкој митологији сачувано је много прича о титанима, херојима и полубоговима. Титани су била стара, моћна бића која су владала пре богова. Хероји су били људи невероватне снаге, који су чинили храбра дела и борили се против чудовишта. Полубогови су била деца бога и смртног човека, која су често била обдарена посебним моћима. Врховни бог Македонаца био је Диос, господар неба. Владао је заједно са Адријом, богињом светлости. Македонци су поштовали и бога вегетације Дијалиса, богињу лепоте Зејрену и многе друге. Обожавали су и Херакла, кога су сматрали својим митским претком.

Илири нису имали главно божанство, већ је свако племе веровало у своје богове. Коњаник Медаур, бог лекар, био је веома поштован. Нека племена су славили Биндоса, бога заштитника извора и вода. Градили су му олтаре на речним изворима и представљали га са веслом или трозупцем у десној руци.

Стари писци кажу да су Трачани поштовали Ареса, Диониса и Артемиду, али то нису били грчки богови, али божанства слична њима. Трачка Артемида је била богиња плодности, а трачки Дионис, назван Сабазије – господар

Речник

култ – поштовање неког божанства путем извршавања одређених ритуала.

Громовник Зевс са муњом у руци

Илирски Силван, бог дивљине, шума и поља

Плочица за приказом трачанског коњаника

Македонска божица Атена Алкимедос на монети

Сазнај више

Олимпијске игре

У античко доба, атлетске игре су се одржавале у многим светилиштима у славу неког божанства. Најпознатије од ових игара биле су Олимпијске игре, које су се одржавале сваке четврте године, а први пут су одржане 776. године п.н.е. Одржавале су се у граду Олимпији на Пелопонезу, где се налазио најпознатији храм бога Зевса. Игре су добиле име по месту где су се одржавале. Учествовали су само мушкарци, а у току игара сви ратови су били обустављани. Такмичења су трајала пет дана, а победници си били крунисани са венцем од маслинових гранчица и били су слављени као јунаци. Данашње Олимпијске игре су инспирисане овом традицијом.

земље и неба. У Тракији су откривене хиљаде плоча са ликом коњаника, које су биле посвећене боговима као захвалност за испуњене жеље.

КУЛТОВИ И ОБИЧАЈИ

Македонци су поштовали природне силе. Сунце су приказивали на накиту, на оружју, на штитовима и на краљевским монетама. Поштовали су реке као божанства и приносили им жртве. У изворима се помињу разни македонски обичаји. Према једном обичају, на свадбама се пекао хлеб, а затим се секао копљем, зато што се веровало да ће гвоздена оштрица отерати зле духове. Када се оснивао нови град, његове границе су обележаване брашном од пшенице, као знак да ће град прехранити много људи.

И илирски култови били су везани за природне силе. Код северних племена посебно се поштовало сунце, а код јужних — змија. Илири су градили светилишта и постављали су жртвенике боговима. Остављали су им храну, животиње или скупоцене предмете.

Знаш ли да...

- ... су храмови били најважније грађевине у старој Грчкој? Један од најлепших примера је храм богиње Атене, назван „Партенон". Близу њега се налазио „Ерехтеон", познат по стубовима у облику жена. Ови храмови су се налазили на атинској акропољи. Важна светилишта била су Зевсов храм у Олимпији и Артемидин храм у Ефесу, који је једно од седам чуда старог света.
- ... Херакле је био најјачи јунак у грчким митовима. Он је био син Зевса, али је као казну морао да изврши дванаест немогућих задатака, познатих као „Хераклови подвизи". Борио се са лавом чија је кожа била тврда као челик, ухватио је љутог јелена брзог као ветар, па је чак накратко и придржао небо! Херакле је био храбар, мудар и никада није одустајао. Због своје снаге и јунаштва, после смрти попео се на планину Олимп и постао бог.

Тетовска менада

Историјске личности

„Тетовска менада" је бронзана статуета жене, пронађена у улици „Штипска" у Тетову 1933. године. Висока је 9 центиметара и вероватно је била део неке веће посуде. Менаде су биле верне пратиље Диониса, бога вина, плодности и позоришта. Обично су представљане обучене у дуге огртаче или животињске коже, са венцима од бршљана на главама и дугим штаповима у рукама, како славе бога играјући разне плесове и кола. Зато је и „Тетовска менада" приказана са подигнутим рукама, као да игра. У античкој Македонији менаде су називане „клодонке" или „мималонке".

ВЕРОВАЊА У ЗАГРОБНИ ЖИВОТ

Антички Македонци су веровали да покојници настављају да живе у другом свету. Војници су сахрањивани са мачевима, копљима и оклопима, у случају да им затребају и после смрти. Жене су сахрањиване са својим драгоценим златним накитом. Храна и посуде за јело остављани су у гробовима, како би их покојници користили на будућим гозбама.

Илири су исто тако, веровали у загробни живот. У гробове су остављали оружје, накит и друге предмете које су покојници користили док су били живи, јер су веровали да ће им требати после смрти. Трачани су, пак, сахрањивали своје краљеве са богатим даровима, са коњима, па чак и са ратним колима-кочијама, која би им служила у загробном животу.

Златна погребна кутија са мотивом македонског сунца

Погребна маска од злата, пронађена у селу Требеништа, околина Охрида

Размисли и одговори

1. Зашто су Македонци сматрали Хераклa својим претком?
2. По твом мишљењу, зашто су људи толико јако веровали у загробни живот?

Запамти

- Стари Грци су веровали да богови живе на Олимпу и имају људске особине. Највиши међу њима био је Зевс.
- Македонци, Илири и Трачани имали су своје богове, сличне грчким. Поштовали су природне силе попут сунца и река, градили светилишта и приносили жртве. Веровали су у загробни живот и остављали предмете у гробовима за покојнике.

IV.10. Жаришта науке и културе

КУЛТУРА У КЛАСИЧНОЈ АНТИЦИ

Култура и уметност старих Грка били су тесно повезани са митологијом. Од најранијих времена певане су песме о подвизима богова и јунака.Те песме су извођене на верским свечаностима или разним гозбама. Песме су се преносиле усмено, а касније почеле и да се записују. Тако се родила уметничка књижевност. Прво се јавила епска и лирска поезија, а касније трагедија, комедија и проза.

У V веку п.н.е., драме су почеле да се изводе пред публиком. Могле су бити тужне - трагедије, или веселе - комедије. Најпознатије трагедије написали су Есхил, Софокле и Еурипид, а комедије Аристофан. Позоришта су се налазила на отвореном и могла су да окупе на хиљаде гледаоца. У старој Грчкој појавила су се и прва историјска дела; Херодот, „отац историје", описао је Грчко-персијске ратове, а Тукидид - Пелопонески рат.

Чувени „Бацач диска" вајара Мирона

Грчке скулптуре убрајају се у најлепша уметничка дела. Најпознати вајари били су Фејдија, Мирон и Поликлет. Они су правили статуе богова, хероја и олимпијских победника. Најпознатија дела Фејдије су статуа Зевса у Олимпији и статуа Атине на атинској акропољи. Скулптуре су прављене од бронзе или мермера, али је Фејдија радио посебном техником. Унутрашњост његових статуа била је од дрвета, кожа од слонове кости, а одећа од златних плоча.

Речник

статуа – велика фигура израђена од камена, метала, дрвета или другог материјала, која приказује човека, животињу или неки предмет.

маузолеј – велика и лепа гробница која се гради за важне личности, као што су краљеви или хероји. У њему се чува тело покојника, а људи долазе да му одају почаст.

Позоришни глумци са трагичним маскама

Знаш ли да...

... су позоришни глумци носили велике маске са пренаглашеним изразима лица? Маске су биле од помоћи гледаоцима да би јасно видели њихова осећања, чак и далеко. А из разлога то су само мушкарци могли да глуме, маске су им помагале да играју и женске улоге.

Сазнај више

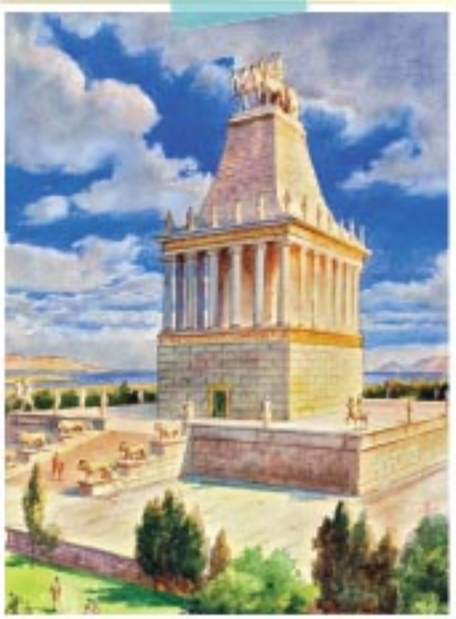
Хијерон, владар града Сиракузе, имао је скупоцену златну круну, али није био сигуран да ли је направљена од чистог злата, или је можда златар био неискрен и додао јефтиније метале. Зато је наредио чувеном математичару **Архимеду** да то открије, али тако да не оштети круну. Док је размишљао, Архимед је решио да се окупа. Када је ушао у каду, приметио је да се вода прелила преко рубова каде и схватио да је количина преливене воде једнака запремини његовог тела. То је значило да је могао да провери круну на исти начин: узме комад чистог злата исте запремине, види колико воде прелива преко рубова, а онда то исто уради и са круном. Ако прелије иста количина воде, онда је круна од чистог злата. Узбуђен, Архимед је искочио из каде и истрчао на улицу вичући: „**Еурека**! **Еурека**!", што је значило „Нашао сам! Нашао сам!" Од тада се израз „Еурека!" користи када неко добије одличну идеју.

ХЕЛЕНИСТИЧКА КУЛТУРА И УМЕТНОСТ

У хеленистичко време, култура Македонаца и Грка се стопила са културама источних земаља које је освојио Александар. Главни центри били су градови Александрија, Пергам, Антиохија и Ефес. Градови су имали правилне, широке улице и тргове, палате, храмове и позоришта, а водоводне цеви су носиле воду за десетине хиљада становника.

Ово време је познато по величанственим грађевинама која се убрајају у светска чуда. Најпознатија од њих је светионик у Александрији, висок 120 метара, чија се светлост могла видети на удаљености од 60 километара. На улазу у луку на Родосу стајала је џиновска статуа, названа **Колос са Родоса**. У граду Ефесу налазио се величанствени храм богиње Артемиде, а у Халикарнасу – чувена гробница краља Мавзола, названа **Маузолеј**.

Маузолеј у Халикарнасу

Знаш ли да...

... се један уметник прославио по томе што су птице покушавале да једу његове слике? Уметник Зевксид био је толико умешан и сликању грожђа, да су се птице, наводно, покушавале да кљуцају зрна!

Знаш ли да...

... је математичар Питагора веровао да бројеви могу да објасне свемир. Он и његови следбеници сматрали су да математика није само решавање проблема, већ кључ за разумевање свих ствари. Његова теорема о односу три странице правоуглог троугла се и данас се учи у школама.

РАЗВОЈ НАУКЕ И ТЕХНИКЕ

Грчки филозофи су први почели да размишљају о биљкама и животињама, о земљама и морима, о народима, бројевима и о планетама. Филозофија је подстакла развој многих наука. Познати филозоф Питагора је био један од најбољих математичара у античком свету. Први увео појам **филозоф**, који значи „љубитељ мудрости". Тако је назвао људе који проучавају природу ствари и теже ка знању и истини. Филозофија је утицала и на развој медицине. Најпознатији лекар антике, Хипократ са Коса, такође се бавио филозофијом. Математика, физика, географија и астрономија су се постепено издвојиле из филозофије и постале самосталне науке. У хеленистичко време, географ Ератостен је измерио површину Земље, а

Просторија са свицима у Александријској библиотеци

Из дела старих писаца

Цео град је испресецан улицама погодним за коњанике и кола. Две најшире улице, које прелазе сто стопа у ширини, укрштају се под правим углом. У граду се налазе предивни јавни простори и краљевске палате, које заузимају четвртину или чак трећину његове површине... Део краљевских здања је и Музеј. У њему се налази шеталиште са стубовима, сала за седнице и менза у којој заједно ручају учени људи који раде у музеју. Близу је и место „Сема", ограђен простор у ком се налазе гробнице краљева и гроб Александра. На улазу у велику луку, са десне стране, налази се острво и светионик Фарос, а са леве – стеновити гребен и рт Лохијада са палатом краља.

– Географ Страбон описује Александрију

Астроном Хипарх

Историјске личности

Хипарх је био један од највећих астронома у хеленистичком свету. Проучавао је звезде, Месец и Сунце и направио први звездани каталог у који је забележио положаје стотина звезда. Он је измислио **тригонометрију** – грану математике која се користи у астрономији и инжењерству. Једно од његових највећих открића било је сазнање да се Земљина оса временом полако помера. Исто тако, Хипарх је успео да израчуна удаљеност Месеца од Земље прецизније од свих његових савременика.

астроном Аристарх је претпоставио да се земља окреће око Сунца, док је математичар Архимед израчунавао волумен предмета.

Хеленистички краљеви су много улагали у културу и науку. У Александрији је била отворена научна установа названа **Музеј**, у којој су радили научници из целог света. За потребе Музеја основана је библиотека са стотинама хиљада рукописа. То је била чувена Александријска библиотека, у којој је било сакупљено знање целог дотадашњег света.

Истражи

Пронађи слику или реконструкцију Александријског светионика или Колоса са Родоса. Зашто се по твом мишљењу, ове грађевине убрајају у чуда старог света?

Размисли и одговори

1. Замисли да си вајар као Фидија – кога би извајао и зашто?
2. Када би могао да посетиш једно од седам античких чуда, које би изабрао? Зашто?
3. У којим стварима се данашња наука још увек ослања на знања из старих времена?
4. Шта можемо да научимо из тога што су антички научници проучавали природу и свет око себе без технологије?
5. Како би изгледао један дан у Музеју у Александрији када би могао да путујеш кроз време?

Запамти

- Стари Грци су створили многа уметничка и књижевна дела, повезана са митологијом. У хеленистичко време, македонска и грчка култура су се стопиле са културама источних земаља.
- Велики светионик у Александрији и Колос са Родоса била су чуда архитектуре. Грчки филозофи су поставили темеље математике, астрономије и медицине. У Александрији је основана чувена библиотека са хиљадама књига и рукописа.

ПРОВЕРИ КОЛИКО СИ НАУЧИО

IV.1. Најстарија краљевства у Европи

1. Опиши како је изгледала палата у Кнососу.
2. Зашто је Критска цивилизација значајна за европску историју?
3. Како су изгледали градови-краљевства Микенаца?
4. Која књижевна дела говоре о догађајима из Тројанског рата?
5. Размисли зашто Хомера не називамо историографом.
6. По твом мишљењу, који је вероватнији узрок Тројанског рата?

IV.2. Свет грчких полиса

1. Шта значи појам „полис"?
2. Које су биле најважније институције које су управљале Спартом?
3. Објасни улогу герусије у Спарти.
4. Зашто је спартанска војска важила за најјачу у целој Грчкој?
5. Да ли се Атина може назвати првом демократијом? Образложи.
6. Ко је победио у Пелопонеском рату? Објасни.

IV.3. Македонско краљевство

1. Када је почело уједињење македонских племена?
2. Зашто се прва македонска династија зове Аргеади?
3. Објасни како је краљ Пердика II успео да сачува државу.
4. Шта је македонска фаланга и зашто је била важна?
5. Какве реформе је спровео краљ Филип II? Каква је била његова војска?
6. Шта се десило са походом против Персије након смрти Филипа II?

IV.4. Илири и њихова краљевства

1. Наведи важнија илирска племена. Која племена су живела на Јадранској обали, а која у унутрашњости, близу Македонаца?
2. Како су били организовани илирски савези?
3. Где се налазила престоница Агрона и Теуте? Који град је то данас?
4. Како су завршила два илирска рата са Римом?
5. Зашто је Гентије одлучио да се придружи Персеју у борби против Рима?

IV.5. Трачани и Одријско Краљевство

1. Какву улогу је трговина са Грцима имала у развоју трачког друштва?
2. Објасни зашто је град Севтополис био важан за Трачане.
3. Ко је био оснивач Одријског Краљевства?
4. Како је краљ Котис I ојачао своју власт?
5. Како би ти поступио на месту Котиса I – да ли би од народа прикупљао жито или не?
6. Мислиш ли да би Трачани могли да сачувају своју независност да су били уједињенији?

IV.6. Време Александра

1. Ко је био учитељ Александра Македонског и чему га је учио?
2. Објасни како су васпитање и средина у којој је одрастао, утицали на карактер Александра.
3. Које године је Александар почео рат против Персије и како се зове прва битка коју је добио?
4. Како су Египћани примили Александра? Зашто је основао град Александрију?
5. Зашто се битка код Гавгамеле сматра најважнијом победом Александра?
6. Шта симболизује стуб са натписом „Овде је стао Александар"?
7. Како се Александар опходио према освојеним народима и њиховим обичајима?
8. Због чега је Александар III Македонски добио надимак „Велики"?

IV.7. Александрови наследници

1. Зашто је управљање државом после Александрове смрти поверено дијадосима?
2. Како су почели сукоби између Македоније и Рима?
3. Зашто је Персеј покушао да избегне рат са Римом и какав је био његов крај?
4. Какву улогу је Помпеј имао у судбини Селевкида?
5. Објасни зашто је Клеопатра донела одлуку да се уда за Марка Антонија.
6. Зашто пад Клеопатре значи и крај хеленистичких краљевстава?

IV.8. Балканска друштва у старом веку

1. Какву улогу је агора имала у свакодневном животу грчких полиса?
2. Какве су последице грчке колонизације имале на суседне народе?
3. Опиши изглед једног илирског града на основу археолошких налаза.
4. Какве културне навике су Трачани неговали још у детињству?
5. По твом мишљењу, шта је заједничко, а шта различито у свакодневном животу Македонаца, Илира и Трачана?

IV.9. Свет античких богова

1. Ко је био врховни бог код Грка, а ко код Македонаца?
2. Каква је разлика између титана и богова?
3. Зашто су Македонци славили Херакла и шта је он симболизовао за њих?
4. Како су се Трачани односили према својим боговима?
5. Који су били неки од македонских обичаја повезаних са религијом?
6. Процени зашто су антички народи толико много веровали у загробни живот.

IV.10. Жаришта науке и културе

1. Како је изгледало једно старогрчко позориште? Ко је могао да присуствује представама?
2. Ко су Херодот и Тукидид и по чему су познати?
3. Објасни како је филозофија утицала на развој науке.
4. Који антички научници су направили значајна открића и шта су открили?
5. Зашто је Александријска библиотека важна за историју науке?

СТАРИ РИМ

Увод

Рим је један од најзначајнијох античких центара који се од малог града-државе развио у моћну империју која је ујединила Европу, делове Азије и Африке. Захваљујући сопственој организацији, праву и културним достигнућима, Рим је поставио темељ савремене цивилизације. Римско право, инжењерство и архитектура још увек представљају пример људског напретка. Почевши од Римске Републике до Царства, историја Рима је испуњена драматичним догађајима, великим освајањима и падовима, који су оставили трајан печат на европску и светску историју. Разумевање Римске цивилизације је кључ за разумевање данашњег света.

САДРЖАЈ

- V.1. Стари Рим
- V.2. Римско Царство
- V.3. Римско друштво
- V.4. Свакодневни живот у Риму
- V.5 Римска култура и уметност
- V.6. Религија у римско време
- V.7. Појава хришћанства
- Провери колико си научио

На крају ове теме моћи ћеш да:

- ✓ објасниш стварање и ширење Римске државе, државно уређење и управљање државом у старом веку;
- ✓ објасниш ратове Старог Рима за територијално ширење на Балкану, у Африци, Европи и Азији;
- ✓ упоредиш и објасниш друштвено уређење, економски и свакодневни живот Старог Рима;
- ✓ опишеш културна, научна и технолошка достигнућа старих Римљана и препознаш њихов утицај у савременом друштву;
- ✓ објасниш утицај Римске империје на живот људи у римским провинцијама Илирикуму, Македонији и Тракији;
- ✓ објасниш и упоредиш веровања и религију Римљана;
- ✓ објасниш стварање и ширење хришћанства и његов утицај на живот људи;

...и развићеш поштовање према културном наслеђу Римске империје као делу светског културног наслеђа.

V.1. Стари Рим

ПОЧЕЦИ СТАРОГ РИМА

Апенинско полуострво имало је благу климу и земљиште погодно за земљорадњу и сточарство, па је зато у антици било дом многих племена. Најпознатији су били Латини, Оски и Умбри. На југу су биле бројне грчке колоније, а северно од Латина живели су Етрурци. Имали су моћне утврђене градове, своје писмо и развијену културу.

Град Рим је основан 753. године п.н.е. на обали реке Тибар, на граници између Латина и Етрураца. Зато је град од самог почетка био изложен снажном етрурском утицају. Према изворима, Римом је у најстарије доба владало седам краљева. Они су имали највишу власт, али су владали заједно са племићима. Први краљ био је Ромул, оснивач Рима. У његово време основани су главни државни органи. Последња три краља били су Етрурци. У њихово време започети су први велики грађевински захвати – изградња великог храма на брду Капитол и првог канализационог система. Али како је последњи краљ владао охоло и самовољно, Римљани су га 509. године п.н.е. збацили са власти и протерали. Краљевина је замењена Републиком.

РИМСКА РЕПУБЛИКА

Највише државно тело постала је Народна скупштина, којој су припадали сви римски грађани. Грађани су гласали законе, објављивали рат, склапали мир и бирали државне службенике, зване **магистрати**. Најважнији магистрати били су два конзула, који су

Зграда у којој је заседао римски Сенат

Речник

магистрати – државни службеници у Риму, које је бирала Народна скупштина.

консули – најважнији магистрати у време Републике; сваке године бирана су по двојица.

легија - велика група војника у римској војсци.

Биста Брута, оснивача римске Републике

„Лапис нигер", најстарији римски натпис откривен до данас

Јулије Кајсар

Историјске личности

Јулије Кајсар је био један од највећих и најславнијих војсковођа у антици. У историји је остао запамћен по бројним војним успесима. После десет година ратовања, успео је да освоји и покори целу Галију (данашња Француска), подухват који је описао и у књизи. Кајсар је био први римски заповедник који је прешао реку Рајну, и први који је продро у Британију.

Године 45. п.н.е., Кајсар је победио у грађанском рату и постао најмоћнији човек у Риму. Увео је нове законе, дао земљу својим војницима па чак створио календар који и данас користимо. Људи су га волели, али су неки сенатори страховали да има превише моћи и жели да постане краљ. 15. марта 44. п.н.е., на дан познат као „Мартовске Иде", група сенатора, међу којима је био и његов пријатељ Брут, избола га је ножевима у Сенату.

Кајсар је био и изузетан говорник и писац. Сачувана су његова дела „Белешке о Галском рату" и „Белешке о Грађанском рату". Ова дела су важни извори за проучавање тог периода.

Римски форум, политички и економски центар града

Речник

Сенат – најмоћније тело у Риму, састављено од бивших магистрата и најбогатијих људи у држави.

провинција – територијална јединица створена на месту покорене државе; провинцијама су управљали управници послати из Рима.

бирани сваке године. Имали су највишу цивилну и војну власт. Бивши магистрати и најмоћнији појединци у држави били су чланови **Сената.** Сенат је био одговоран за свакодневно управљање као и за доношење најважнијих одлука.

Сви грађани који су могли да носе оружје и имали довољно имовине служили су у војсци. Војска је била подељена у јединице зване **легије**. У време римске републике, легија је бројала приближно 4200 легионара. Римљани су се углавном ослањали на бројну и добро обучену пешадију, док је коњица била малобројнија.

Римљани су морали да имају јаку и бројну војску, јер су стално ратовали са својим суседима. У првим вековима после оснивања, Рим је остварио многе важне победе – прво над Латинима, затим над суседним етрурским градовима, а на крају и над Самнитима, против којих су водили три рата. Последњи изазов у Италији дошао је од грчког града Тарента, који је позвао у помоћ епирског краља Пира. Иако су неколико пута били поражени, на крају су Римљани успели да победе и тако завладају целом Италијом.

ШИРЕЊЕ РИМСКЕ ДРЖАВЕ

Рим није покорио поражене непријатеље у Италији, већ је склапао савезе и од њих тражио војнике за римску војску. Тако су Римљани сакупили огромну војску и били спремни да се суоче са великим силама у Средоземљу.

Највећи противник Рима био је град Картагина на обали данашњег Туниса. Римљани су водили три рата против Картагине, позната као **Пунски ратови**. Најтежи је био Други Пунски рат, у коме је Картагинце предводио храбри војсковођа Ханибал. Он је ушао у Италију и успео да победи Римљане у неколико битака. Али ипак, и покрај свега Рим је наставио рат. На крају је римски заповедник Сципион напао Африку и у бици код Заме победио Ханибала. Тако су Римљани постали господари западног Средоземља.

После пораза у Другом пунском рату, Картагина више није представљала никакву претњу Риму, али је и даље била значајна трговачка сила. Зато су Римљани одлучили да униште град. После трогодишње опсаде, 146. године п.н.е., освојили су Картагину и потпуно је разорили. Већ смо видели да су Римљани у исто време почели да освајају и исток. До краја II века п.н.е. римска држава се простирала на три континента. Територије освојене у III и II веку п.н.е. проглашене су провинцијама. Природна богатства у провинцијама сада су припадала Риму, а становништво је требало

Репродукција Победничког стуба Гаја Дуилија, са кљуновима освојених картагинских бродова

Картагински војсковођа Ханибал, најстрашнији непријатељ Рима

Сазнај више

Римска вучица дои Ромула и Рема

Према једној легенди, после пада Троје, тројански херој Енеја настанио се у области Латиј и оженио се ћерком тамошњег краља. Његов син Асканије основао је град Алба Лонгу, најважнији град Латина. Много године касније, тамо је завладао Амулије, одузевши престо од свог брата Нумитора. Ћерка Нумитора је морала да постане свештеница и није смела да се уда. Ипак, је родила близанце – **Ромула** и **Рема**, чији је отац био бог Марс.

Амулије је наредио да деца буду убијена, али су се слуге сажалиле и ставиле колевку са близанцима у реку Тибар. Колевка је ипак некако, стигла до обале. Тада се појавила вучица, која је надојила бебе, а потом их је пронашао и спасао пастир. Када су одрасли, браћа су вратила престо свом деди Нумитору. Решили су да оснују нови град, близу места где их је спасила вучица. Али, при оснивању града, браћа су се посвађала и Ромул је убио Рема. Ромул је сам основао Рим 21. априла 753. године п.н.е.

да плаћа порезе. Највиша војна и цивилна власт била је у рукама провинцијског управника, кога је слао Рим. Већину управника интересовало је само искоришћавање провинција и сопствено богаћење. У време Републике, Римљани нису много чинили да би побољшали живот становника у провинцијама. Римска власт изазивала је велико незадовољство, а понекад чак и устанке.

КРИЗА РЕПУБЛИКЕ

Бројни успеси и велика освајања донели су проблеме Римској Републици. Њени државни органи су основани када је Рим био мали град-држава па више нису били прикладни за управљање великом државом. Економија је почела да слаби, а почео је и рат са савезницима из Италије који су тражили једнака права са Римљанима. Последњи век Републике протекао је у сталним потресима и унутрашњим борбама.

Ово је искористило неколико амбициозних војсковођа који су се борили за власт у Риму. Најуспешнији међу њима био је Јулије Кајсар, који је победио противнике и постао доживотни диктатор Рима. Али, убрзо је и он убијен од стране својих политичких противника.

Запамти

- **Рим је основан 753. године п.н.е., а 509. године п.н.е. прешао је из краљевства у Републику, у којој су грађани гласали за законе и бирали службенике. Са снажном војском организованом у легије, Рим је победио у три пунска рата и постао најмоћнија сила у Средоземљу. Освојене територије претворене су у провинције, али је због лошег управљања дошло до унутрашњих криза. Јулије Кајсар постао је диктатор, али је убијен због политичког незадовољства.**

V.2. Римско Царство

РАЂАЊЕ РИМСКОГ ЦАРСТВА

После убиства Јулија Кајсара, започели су нови ратови. Победник у тим ратовима био је Кајсаров унук, Октавијан Август. Август је владао од 27. године п.н.е. до 14. године н.е. Није укинуо републиканске институције и није узео неку нову титулу, већ се представљао као први човек у држави, у којој су и даље важили закони и државни органи Републике. Због тога, уређење које је осмислио називамо **принципат**, односно владавина принципа првог човека у држави – **принкепса**. Принципат се као начин владавине одржао готово триста година.

ПОДЕМИ И ПАДОВИ ЦАРСТВА

Август је био највећи освајач у историји Рима. У његово време освојени су Египат, Балканско Полуострво и многе друге земље. Његови наследници су се задовољили само одбраном државних граница, које су пратиле ток река Рајне, Дунава и Еуфрата. Изузетак су били цареви Клаудије и Трајан. Клаудије је успео да покори велики део Британије, а Трајан је освојио Дакију, као и делове Месопотамије. У време Трајана, Царство је доживело највеће територијално ширење.

Прва два века Царства била су време мира, стабилности и напретка. Ово је важило и за провинције, којима се сада управљало боље него у време Републике. У свакој провинцији постојали су велики градови, а развијен градски живот био је темељ римске државе.

Октавијан Август, први римски цар

Рељеф са Тријумфалне капије Клаудија, у част освајања Британије

Историјске личности

Аурелијан

У III веку н.е. Царство је захватила велика криза и чинило се да ће се распасти. Део територија се отцепио, а део су преплавили варвари. Срећом, 270. године на власт је дошао **Аурелијан**, најспособнији војсковођа свог времена. Прво је поразио племена која су напала Балкан и границе, затим је вратио источне провинције, а на крају је поразио и одметнике из Галије и у потпуности ујединио Царство. Због тих успеха добио је надимак „Обновитељ света". Аурелијан је строго кажњавао службенике који су злоупотребљавали своју функцију. Неки од њих су се уплашили да ће бити ухваћени, па су сковали заверу и убили га 275. године.

Али у III веку н.е. Царство је захватила велика криза. Напади варварских племена постали су све чешћи, а градови су се суочавали с унутрашњим проблемима. Границе су ослабиле, па су у више провинција продрла варварска племена, а неке територије су се отцепиле од Царства.

Детаљ са стуба Трајана, који приказује битку између Римљана и Дачана.

Римска империја у II веку н.е.

Знаш ли да...

- ... је од времена Августа, Рим добио сталну и професионалну војску. Легионари су добијали плату и служили у војсци двадесет година. По завршетку војног рока, добијали су земљу или већи износ новца.
- ... су у време принкипата, цар и Сенат поделили управу над провинцијама. Оне којима је управљао цар називале су се царске провинције, а оне са којима се управљао Сенат – сенатске. Све римске легије биле су распоређене у царским провинцијама, па је тако цар имао пуну контролу над римском војском.

Сазнај више

Римљани су непрестано ратовали са **племенима** на својим границама. Та племена су у почетку пљачкала провинције и повлачила се, али су касније, потиснута другим племенима са истока, почела трајно да се насељавају у провинцијама. То је било веома опасно за државу, која је губила становништво и средства. Рим је тешко успевао да се избори са налетом ратоборних досељеника. До средине V века н.е., све провинције Западног царства прешле су у руке германских племена. Британију су населили Англосаксонци, Француску – Франци, Шпанију – Визиготи, а Африку – Вандали. Од овакве судбине није била поштеђена ни Италија. Десетак година након свргавања последњег цара, у Италију су ушли Остроготи, и основали своје краљевство.

ДОМИНАТ

Ствари су почеле да се побољшавају тек крајем III века н.е., када је на власт дошао Диоклецијан. Он је спровео темељне реформе којима је потпуно преуредио државу. Владар се сада сматрао неприкосновеним господаром над свим поданицима и био је поштован као божанство. Зато овај систем називамо **доминат**, од латинске речи **dominus**, што значи „господар".

Диоклецијанова палата у близини Салоне, данашњег Сплита

Након повлачења Диоклецијана одмах су почеле нове борбе за власт. Завршиле су победом Константина I, који је постао једини владар Царства. Константин је наставио реформе и додатно изградио доминат као систем владавине. Огромно значење имала је његова одлука да изгради нови град на месту грчке колоније Византије. Град је назвао Константинопољ, а основао га је 330. године н.е. Временом, град је толико нарастао и развио се, да је у V веку постао престоница Источног Царства.

Из дела старих писаца

"Хуни не знају ни печено, ни зачине у својој храни. Никада не користе плуг, не живе у кућама, нити у колибама. Вечито лутају по шумама и планинама, стално мењају своје пребивалиште, или боље рећи – немају пребивалиште. Од детињства су навикли на све врста непогода: хладноћу, глад и жеђ. У тим сеобама, њихова стада иду за њима и вуку кола у којима су њихове породице."

– Римски историчар Амијан Марцелин описује Хуне

Знаш ли да...

- ... се римски цар Нерон више интересовао за поезију и уметност, него за државу? Често је приређивао поетска читања, а и сам је учествовао на поетским такмичењима. Римљани су сматрали да је овакво понашање недостојно једног владара. Када је у Риму избио велики пожар, проширила се гласина да је, уместо да помогне у гашењу пожара, Нерон певао песму о паду Троје.
- ... је до времена Диоклецијана, управљање државом постало толико тешко да је он узео чак тројицу сувладара? Овај начин владавине називамо „четворовладарство" или „тетрархија". После Диоклецијана, нови владари брзо су почели да ратују међу собом, па је пропао покушај да државом управљају четири владара.

ПАД ЗАПАДНОГ РИМСКОГ ЦАРСТВА

Неприлике у држави постале су толико велике, да један владар више није био довољан да управља целим Царством. Последњи владар који је владао целом државом био је Теодосије I. На крају свог живота, он је поделио управу између својих синова. У то време учестали су напади разних племена, а нека од њих су успела да населе територију Царства. Напади су били снажнији и бројнији у западном делу; тамо је Царство изгубило све провинције, осим Италије. На крају, 476. године, варварски војсковођа Одоакар свргао је последњег цара Ромула Августула. Ово се обично узима као крај Западног Римског Царства. За разлику од њега, Источно Царство наставило је да постоји још хиљаду година.

Златна монета Теодосија I, задњег владара који је владао целом државом

Размисли и одговори

1. Како су Римљани успели да одрже мир и стабилност два века у тако великој држави?

Запамти

- Римско Царство је основао Октавијан Август, који је владао као први човек (принкепс), задржавајући институције Републике.
- У време Августа и Трајана, Царство се највише проширило. Прва два века донела су стабилност, али у III веку настала је велика криза.
- Диоклецијан је увео нови начин владавине – доминат, где је цар био апсолутни господар.
- Константин I је основао Цариград, који је постао престоница Источног Царства. Западно Царство пало је 476. године, али је Источно опстало још хиљаду година.

V.3. Римско друштво

ДРУШТВЕНИ СЛОЈЕВИ

У римској држави, грађани су били подељени на **патрикије** и **плебејце**. Патрикије су представљале стару аристократију из краљевског периода. Када је основана Република, они су присвојили све политичке и верске функције. Остале грађане чинили су плебејци.

Први векови Републике били су испуњени борбама између ова два слоја. Богатији плебејци су тежили да добију приступ највишим политичким функцијама, а сиромашнији су желели да им се побољша имовински положај и да се заштите њихова права. Политичка борба завршила је почетком III века п.н.е. Плебејци су добили приступ свим верским и политичким службама, али економско питање које је погађало сиромашније није решено до краја Републике. Како се држава ширила, јавила се подела људи који су имали грађанска права и људи који су се сматрали странцима. Против те поделе највише су се бунили савезници из Италије, који су Риму објавили рат. По завршетку рата, они су добили римско грађанско право. Сви други слободни становници државе добили су то право тек 212. године н.е.

У време Царства јавила се и подела на **честите** и **понизне**. Честитима су припадали племићи из Рима и провинција, царски службеници и војни заповедници. Они су имали многе економске и правне повољности које су биле у скраћене понизнима. Ова подела се задржала до краја Царства.

Речник

патрикије – чланови старе римске аристократије; у једном периоду, контролисали су све политичке и верске функције у Републици

Монета италских устаника, који су тражили римско грађанско право. Приказан је италски бик како пробада римску вучицу.

Цар Каракала, који је 212. године дао грађанско право свим слободним становницима Царства

Две робиње у породици патрикија служе господарицу

Историјске личности

Марк Крас

Марк Крас је био један од најмоћнијих и најбогатијих људи у касној Републици. Његово богатство процењивало се на 229 тона сребра! Велики део богатства стекао је тако што је јефтино куповао имовину убијених и прогнаних политичких противника, коју је обнављао и касније продавао по високим ценама. Говорио је да је богат само онај ко може сам да припреми и издржава неколико римских легија. Прославио се када је брутално угушио устанак Спартака, када је разапео чак 6.000 заробљених робова. Али касније га је срећа напустила — поражен је и убијен у рату против Парта. Према предању, Парти су му у уста сипали отопљено злато, као казну за његову неумољиву похлепу.

РОПСТВО У РИМУ

Робови су у Риму постојали још у најстаријим временима, али се њихов број знатно повећао после великих освајачких ратова. Живели су тешко и били коришћени за најтеже и најопасније послове. Нису имали никаква права и зависили су од милости својих господара. Један римски писац је чак тврдио да је јефтиније робове исцрпсти до смрти и заменити их, него бринути о њима. Зато су робови често дизали устанке. Најпознатији је био устанак Спартака у I веку п.н.е., који је једва био угушен. У време Царства стање се мало побољшало, а робови су добили и малу законску заштиту. Ипак, њихов положај и даље је био тежак.

Окови којима су били везани римски робови

Боље су пролазили они који су живели и радили у домаћинствима, а посебно су се ценили учитељи и лекари. Они су често

Два роба служе вино на гозби.

Знаш ли да...

... су незадовољни својим положајем, плебејци неколико пута напуштали Рим претећи да ће основати свој град. Уплашени тиме, патрикији су били приморани да направе више уступака како би убедили плебејце да се врате у Рим.

Сазнај више

Још од најраније историје Рима, веома је био важан однос између **патрона** и **клијената**. Римљанин који је тражио помоћ и заштиту од неког богатог и моћног појединца називао се клијент. Клијенти су свакодневно морали да посећују своје патроне, да их прате док шетају по граду, да слушају њихова наређења и да на скупштинама гласају за њих и њихове ближње. У најраније време, чак су морали и да ратују у војскама које су патрони организовали. Патрони су опет, били дужни да штите интересе и права својих клијената – када је то било потребно, заступали их на суду, давали им новац и помагали им када би се нашли у невољи. Сматрало се да је број клијената одраз моћи патрона: што више клијената, то је патрон моћнији. Овај обичај се задржао и у царско доба.

били ослобађани од својих господара. Такви људи су се називали **ослобођеници**. Током времена, створио се велики слој ослобођеника, а неки од њих су успели да стекну и огромно богатство.

ЕКОНОМСКЕ ДЕЛАТНОСТИ

Земљорадња и сточарство били су основа римске економије. У различитим провинцијама гајиле су се различите културе, у зависности од природних услова. Већина становништва обрађивала је мала или средња имања, док су богати располагали огромним имањима која су се звала **латифундије**. Дуги мир и одлична путна мрежа олакшавали су трговину међу провincијама. Разна роба произведена на једном крају Царства могла се наћи и на другом. Само у Риму постојало је више од 150 трговачких еснафа. Римљани су трговали и са далеким земљама.

Речник

ослобођеници – бивши робови, који су ослобођени од својих господара.

Златна монета цара Клаудија пронађена у Индији

Знаш ли да...

- ... су се Плебејци састајали у својој плебејској скупштини, у којој су бирали своје службенике? Најважнији су били плебејски трибуни, задужени да штите интересе свих плебејаца. Како се сматрало да су трибуни под заштитом богова, добили су велику моћ и утицај, а касније су имали важну улогу у управљању Републиком.
- ... су робови Сицилије подигли два устанка неколико деценија пре Спартаковог устанка? За разлику од Спартака, који је хтео да побегне из Италије, робови Сицилије су организовали своју државу бивших робова. Али, као и Спартаков устанак, и ова два устанка су крваво угушена.

Из дела старих писаца

„Неки људи су остављали своје болесне и исцрпљене робове на острву Асклепија, јер нису хтели да плаћају за њихово лечење. Зато је цар Клаудије објавио да ће сви робови који су на тај начин били напуштени, ако оздраве, постати слободни и неће се враћати под власт својих бивших господара. Ако пак неко одлучи да убије болесног роба, уместо да га напусти, може бити оптужен за убиство."

– Светоније описује један од царских закона којима се ограничава злоупотреба робова.

Са Истока се увозила свила, зачини и егзотична роба, а са Балтичког мора долазио је ћилибар. Подједнако важно било је и занатство. Сви већи градови, а посебно Рим, били су велики производни и занатски центри. Ово је важило и за велике легијске логоре; у суштини, многи важни градови су никли у близини логора римских легија.

Речник

латифундије – огромна имања обрађивана од робова и слободних надничара.

Мозаик на коме је приказано преношење робе у луци Остија. Роба се преноси из великог морског брода на мањи речни брод који ће затим пловити по реци Тибар до Рима

Надгробни рељеф римског ослобођеника, који је приказан како важа вуну.

Размисли и одговори

1. Дали данас постоје људи који немају једнаке могућности као остали? Шта би могло да се уради у вези тога?

Запамти

- У римском друштву постојале су велике разлике – патрикији су били богати и моћни, а плебејци обични људи који су касније добили политичка права.
- Било је и робова, који нису имали никаква права. Најпознатији устанак робова предводио је Спартак.
- Основу економије чинила је земљорадња, али су важне биле и трговина и занатство. Развијена путна мрежа повезивала је цело Царство.

V.4. Свакодневни живот у Риму

КУЛТУРА ЖИВЉЕЊА

Живот племића знатно се разликовао од живота обичних грађана. Они су живели у великим и пространим вилама, које су се налазиле у градовима или ван њих. Када су били у Риму, дан су проводили на форуму, у Сенату или у судницама. У слободно време приређивали су раскошне гозбе и водили расправе о разним темама из политике, књижевности или, пак, културе уопште.

Римска вила

Обични грађани живели су много скромније. Они који су живели ван градова проводили су време посвећени својим свакодневним занимањима. Сиромашнији становници градова, пре свега Рима, живели су у **инсулама** – стамбеним зградама високим и до шест спратова. У приземљу су се налазиле разне продавнице и занатске радионице. Пошто су биле грађене немарно, инсуле су се често урушавале; у њима су избијали и пожари, који су могли да захвате велики део града.

Римске инсуле

Речник

инсуле – високе зграде са много станова у којима су живели сиромашнији људи у старом Риму.

киркус – стадион, место у старом Риму где се народ окупљао да гледа трке двоколица, да навија и да се забавља.

Из дела старих писаца

„Политички вешт цар не би требало да занемарује ни глумце ни друге извођаче на сцени, ни киркус и арену. Цар је разумео да је, како би контролисао римски народ, најважније било снабдевање житом и представе. Успех владе, колико год је зависио од озбиљних ствари, зависио је подједнако и од забаве. Занемаривање озбиљних ствари узрокује већу штету, али занемаривање забаве узрокује већу непопуларност. Давање новца је мање популарно од представа: давање задовољава само појединачне плебејце, док представе чине целокупно становништво срећним."

– Фронтон описује значај приређивања представа и игара у Риму.

Знаш ли да...

- ... су Римљани често користили гарум како би побољшали укус хране. То је био сос који се припремао од рибе и биљака. Унутрашњост рибе мешала се са сољу и остављала на сунцу да одстоји док се не претвори у густ и ароматични зачин.
- ... су Римљани често посећивали гостионице. Гостионице су биле опремљене једноставним столицама и столовима, а поред вина, на менију се могла наћи по нека маслина, хлеб и чорба. Заправо, Римљани су били велики љубитељи вина и често су га мешали са водом, медом и зачинима.

Фреска која је стајала на зиду неке гостионице

ШКОЛЕ И ВАСПИТАЊЕ

У почетку је за образовање деце била одговорна породица. Овакво образовање углавном је значило да се савлада очев занат. Читање и писање су учила само деца из највиших слојева. Касније, су се у племићким породицама појавили приватни наставници – тутори, који су најчешће били робови или ослобођени робови. У другој половини III века пре нове ере појавиле су се и прве приватне школе. Цена за похађање наставе била је мала, па је већина грађана могла да приушти својој деци најосновније образовање. Иако су доминирали дечаци, у школу је ишло и много девојчица.

Настава је почињала ујутру. Била је посебно строга и често је прослеђена физичким казнама. Ученици су писали вежбе на дрвеним таблама, а богатија деца и на папирусу. Прво су учили писање, читање и основе математике, а затим су проучавали грчки и латински језик, као и класичне ауторе. На крају су завршавали са говорништвом. У царско доба правне школе су постале су веома важне.

ИГРЕ И ЗАБАВА

Становници Рима често су имали могућност да уживају у државним празницима и прославама. Постојале су многобројне прославе поводом неког војног или политичког успеха. Посебно величанствене су биле прославе великих војних победа римске војске. Ова празновања су се називала **тријумфи.** У време Републике, игре и представе организовали су богати и амбициозни

Рељеф на ком су приказани учитељ, његов помоћник и два ученика

Сазнај више

У **тркама двоколица** учествовала су четири тима – Плави, Зелени, Бели и Црвени. Сваки тим је могао да учествује са највише три возача у једној трци. Возачи из истог тима често су сарађивали како би се супротставили осталим учесницима. Тимови су имали своју групу навијача и подржаваоца, а најпопуларнији су били Плави и Зелени. Чак су и цареви били страствени навијачи – већина за Зелене, али неки и за Плаве.

Ривалства између навијачких група била су врло жестока и често су завршавала физичким обрачунима. Пронађене су и бројне табле са клетвама и увредама које су припадници једне групе упућивали другој. Навијачке групе опстале су и у време Источног царства, па су чак добиле и политички и војни значај. Најважнији политички догађај повезан са навијачким групама било је устанак „Ника", у коме су се Плави и Зелени удружили против цара Јустинијана I.

политичари, док се у царско време за организацију бринула царска породица. Број празника је толико нарастао што се у II веку н.е. десило да је у једној години било чак 135 празничних дана.

Забава се састојала од различитих активности, а трке двоколица биле су веома популарне. Те трке су се одржавале у Киркусу Максимусу – огромном здању у које је могло да стане више од 150.000 гледалаца. Посебно место у римским играма и забави имале су гладијаторске борбе. У најстарије време, оне су биле део етрурских погребних обичаја. Међутим, до средине Републике, њихово првобитно значење било је заборављено, и због тога су се приказивале само за

Катон са ћерком

Историјске личности

Према предањима, Римљани су у време ране Републике живели скромно, умерено, па чак и строго. То је важило и за сиромашније, али и за римске племиће. Постоји много примера успешних политичара и војсковођа који би по завршетку службе напуштали јавни живот, враћали се на своја имања и настављали да обрађују земљу.

Али, у III и II веку п.н.е., стигли су нови утицаји. Римска аристократија све више се препуштала раскоши и слободном понашању. Против овога је говорио **Катон Старији**, један од најпознатијих политичара Републике. Борио се против грчког и хеленистичког истока, а посебно није веровао грчким лекарима и филозофима. Залагао се за повратак старој римској једноставности и скромности, о чему је писао у многим својим делима. За разлику од својих претходника који су писали на грчком, Катон је био први римски историчар који је писао на латинском језику.

Знаш ли да...

... је харпастум била древна римска игра са лоптом, слична данашњем рагбију? Циљ је био да се лопта пренесе на супротну половину терена, док је противнички тим покушавао да је одузме. Римски војници су је често играли као део обуке и на тај начин се упознавали са основним принципима ратне тактике а уједно и побољшавали своју физичку издржљивост.

забаву. Гладијатори су мерили снагу у различитим врстама борбе. Често је извођена реконструкција неке познате битке из прошлости; с` времена на време организовале су се чак и поморске битке. Осим борби гладијатора, веома популарне и омиљене су биле и борбе са ретким дивљим животињама. Понекад су организоване и хајке на животиње, а понекад су се животиње међусобно бориле. Чак су и неки преступници завршавали у арени као жртве дивљих звери.

Борба гладијатора и борба гладијатора са дивљим животињама

Размисли и одговори

1. Како се разликовао живот богатих и сиромашних у Риму?
2. Да ли би ти желео да присуствујеш једној гладијаторској борби? Зашто да или зашто не?

Запамти

- У Римском друштву је постојала велика разлика између богатих и сиромашних – једни су живели у вилама, а други у инсулама. Деца су била образована у сопственим домовима или у школама, где је настава била строжа. Римљани су се често забављали тркама, представама и гладијаторским борбама, посебно у Киркус Максимусу. Славили су и многе празнике – чак 135 дана годишње.

V.5. Римска култура и уметност

РИМСКА КЊИЖЕВНОСТ

Римска књижевност је почела да се развија под утицајем грчких и хеленистичких писаца. Први римски писци су чак су писали на грчком језику. Као и Грци и Римљани су волели прозу, а посебно поезију. Временом су се многи римски писци прославили својим изванредним стилом и језиком, па се њихова дела данас сматрају класиком.

Римска књижевност достигла је врхунац последњем веку Републике и првом веку Царства. Најпознатији песници тог времена били су Вергилије, Хорације и Овидије. Посебно је била популарна Вергилијева „Ајнеида". У овом епском делу, песник је описао путовања и авантуре тројанског хероја Енеја, од уништења Троје до његовог доласка у Латијум. Вергилије је славио далеку прошлост Римљана, певао о римским врлинама и истакао да су Римљани били предодређени да постану господари Средоземља.

Од прозних жанрова, Римљани су посебно волели историографију. Један од најпознатијих историчара

Мозаик Вергилија који у руци држи свитак „Ајнеиде". Поред њега стоје музе историје и трагедије

Знаш ли да...

... је Колосеум у Риму био највећи амфитеатар у антици. Изграђен је од стране царева Флавија Веспазијана и његових синова Тита и Домитијана, због чега се назива и „Амфитеатар Флавијеваца". Изграђен од травертина, туфе и бетона, процењује се да је ово огромно здање могла да прими од 50.000 до 80.000 гледалаца. Фасада је имала три спрата, са дорским, јонским и коринтским полустубовима, а на врху су били носачи за платнене надстрешнице.
Колосеум је имао 80 улаза који су се настављали ходницима и степеницама, којима су гледаоци стизали до својих места. Приступ седиштима био је толико добро осмишљен да је цео објекат могао да се испразни за неколико минута. Колосеум се користио за разне догађаје и спектакле – гладијаторске борбе, лов на дивље животиње, погубљење преступника, позоришне представе и.т.д. – све до раног средњег века.

Публије Овидије

Публије Овидије био је један од најславнијих римских песника. Данас је најпознатији по свом епском делу са митолошким садржајем под називом „Метаморфозе" (Преобразбе), али је славу стекао пре свега захваљујући својој љубавној поезији. За разлику од својих савременика, он није писао о славној прошлости Рима, нити је величао владавину Августа. Више су га занимале љубавне авантуре и скандали римске аристократије. Будући да је и сам био умешан у неки такав скандал, лично га је Август протерао, и Овидије је умро у изгнанству. Не знамо тачно какав је тачно био Овидијев преступ, али он сам каже да је протеран „због једне песме и једне грешке".

био је Тит Ливије, који је живео у време Августа. Написао је једно огромно дело у 142 књиге под називом „Од оснивања града". У том делу приказана је римска историја од почетака Рима до владавине Августа. Ливије је имао много мана као историчар, али је зато одлично умео да исприча узбудљиве догађаје и подвиге. Говорништво је доживело највећи процват у време позне Републике. Од римских политичара очекивало се да буду вешти и убедљиви говорници, морали су бити способни да говоре у Сенату, пред народом и у судовима. Највећи римски говорник био је Кикерон, који је одржао велики број судских и политичких говора. Најпознатији Кикеронови говори су говори против Катилине и говори против Антонија. Написао је и више филозофских дела. Ипак, у филозофији су Римљани још дуго заостајали за Грцима.

Римски говорник

Римљани су дали огроман допринос у развоју правне науке. Почеци римског права везују се за **Закон дванаест таблица**, донет још у V веку п.н.е. Како се држава развијала, доносили су се многи други закони. Римски правници су анализирали и тумачили све те законе и тиме су поставили темеље правне науке. Сви римски закони су сакупљени и уређени тек у VI веку н.е., у време цара Јустинијана. Та дела су касније послужила као основа за развој савременог права.

РИМСКА УМЕТНОСТ

И римска уметност се развијала под спољашним утицајима. У прво време етрурски утицај је био веома јак, да би касније превагнуо грчки.

Фреске у спаваћој соби римске виле

Сазнај више

Једне од најпрепознатљивијих грађевина у римским градовима биле су **јавна купатила**. Само у Риму крајем I века п.н.е. било је више од 170 купатила, а до IV века н.е. скоро хиљаду. Римљани су уживали да посећују купатила и одлазили у њих најмање једном дневно.

Купатила су се састојала од неколико главних просторија – свлачионице, топле просторије, вруће просторије, хладне просторије и сауне. Температура у просторијама регулисана је бронзаним диском, којим се отварао или затварао отвор на тавану.

У почетку су просторије грејане котлима на угаљ, али од I века п.н.е. распрострањена је употреба подног грејања. Кроз систем вентилације, врели ваздух из спољашњих пећи уносио се испод пода и тако загревао зидове просторије. Овај систем грејања користио се и у другим јавним објектима, али и у приватним домовима.

Ипак, и Римљани су имали допринос у развоју уметности. Једна од главних особина римске уметности је реалистичан портрет. Римљани нису приказивали ликове идеализирано, већ онако како су реално изгледали, са свим манама. Реалистичан портрет се примећује и на римским скулптурама и сликама, али и на приказима римских монета.

Римљани су богато украшавали јавне зграде и приватне домове скулптурама и сликама. Под утицајем хеленистичких земаља, постепено су се ширили и пажљиво израђени мозаици, којима су украшавани подови. Мозаици су били толико популарни да је свака провинција током времена развила свој стил. Код Римљана се појавила и једна новина: мозаике нису користили само за украшавање подова, већ су их ређали и по зидовима и сводовима. Ова техника касније је примењивана и у изградњи хришћанских цркава.

Детаљ мозаика из велике базилике у Хераклеји, Битољ

РИМСКО ГРАДИТЕЉСТВО

Римљани су били изванредни градитељи. У њихово време,

по први пут у историји, као основни грађевински материјал почео је да се користи бетон. Римски бетон боље и чвршће везује камене блокове, а исто тако се стврдњава и под водом. Због начина припреме, римски бетон има велику чврстоћу и трајност. Заправо, он је трајнији чак и од савремених врста бетона. Друга важна особина римског градитељства јесте коришћење лука, свода и куполе.

Римски аквадукт

Коришћење бетона и свода омогућило је Римљанима да граде огромне и трајне грађевине. Једне од најпознатијих грађевина су римски **аквадукти**, односно водоводи. Само за потребе Рима изграђено је више од десетак аквадуката, који су свакодневно доводили свежу воду у град који је у време Царства имао преко милион становника. Други тип грађевина карактеристичних за Римљане су тријумфалне капије. Састојале су се од огромних стубова и једног или више пролаза под сводом. Градили су их у част великих војних победа. Вештина Римљана огледа се у многим грађевинама које су сачуване до данас. Међу њима посебно место заузима **Пантеон**, односно храм посвећен свим боговима. Купола овог храма сматрана је највећом на свету све до XV. века.

Римљани су били познати и по бројним поплочаним путевима, уз које су биле поређане крчме, станице и преноћишта. Укупна дужина путева широм Царства прелазила је 80.000 километара.

Римски Пантеон

Размисли и одговори

1. Зашто су римски песници, као на пример Вергилије, писали о прошлости Рима? Шта су желели да постигну?
2. Шта можемо да сазнамо о римском друштву преко њихове уметности и архитектуре?

Запамти

- Римска књижевност, инспирисана грчком, заблистала је кроз ауторе као што су Вергилије и Кикерон, а римско право поставило је темеље данашњег законодавства. Уметност се истицала реализмом, посебно у портретима и скулптурама.
- У архитектури, Римљани су користили бетон и нове технике да би градили величанствене објекте као што су Пантеон и аквадукти. Са путевима дужим од 80.000 км, повезали су цело Царство.

V.6. Религија у римско време

РИМСКИ БОГОВИ И ВЕРОВАЊА

Римљани су веровали да свет насељавају свакојаке надприродне силе и духови. Посебно су поштовали духове предака, као и духове-заштитнике дома и огњишта. Пребивалишта богова биле су небеске висине и подземље. Римљани су веровали да се богови брину и управљају свим деловима људског живота. Како би задржали њихову наклоност и одбегли њихов гнев, молили су им се и приносили им разне жртве. У временима највећих опасности, примећени су и примери приношења људских жртава.

Римски богови и њихово схватање било је слично грчком. Како је грчко културно утицање расло, тако су сличности постајале све веће. На крају божанства се готово и нису разликовала осим по именима.

Врховни бог је био Јупитер, небески господар громова и муња Владао заједно са супругом Јуноном, заштитницом жена и брака. Заједно са њима треба споменути и Минерву, ћерку Јупитера и богињу мудрости. Римљани су славили ова три божанства заједно и веровали да су она најважнија за стабилност и напредак државе. Указивали су почасти и Марсу, богу рата, Вести, богињи дома и огњишта, а касније и Венери, богињи љубави.

Минерва, Јупитер и Јунона

Марс Осветник, римски бог рата

Знаш ли да...

- је Јанус био један од најнеобичнијих римских богова. Био је бог почетка и краја, пролаза, капија и времена. Зато је представљан с два лица. Као бог почетака, позивали су га при свакој церемонији; због тога је и први месец у години – јануар – добио је име по њему. Био је повезан и са почетком и крајем сваког рата, па су се врата зграде посвећене њему отварала у време рата, а затварала када би у држави завладао мир.
- су планете у Сунчевом систему добиле имена по римским боговима, изузетак је планета Уран. У XVIII веку, предлагач имена погрешно је претпоставио да и Уран припада римској митологији, иако он заправо долази из грчке митологије.

Историјске личности

Нума Помпилије

Према предању, **Нума Помпилије** је био други краљ Рима. За разлику од Ромула и осталих краљева, Нума је био мирољубив и за време његове владавине није било нових освајачких ратова. Уместо тога, посветио се организовању новог града. Донео је многе законе и уредио верски живот у Риму, основао главна свештеничка удружења, именовао свештенике посвећене сваком богу, утврдио како се правилно изводе верски обреди, реформирао календар и изградио храм богу Јанусу. Тврдио је да су све ове мере биле инспирисане нимфом Егеријом, која је била његов стални саветник. Били су толико блиски да када је Нума умро, Егерија је толико много плакала да су њене сузе претвориле у извор.

Наравно, све ово је легенда и Нума вероватно никада није ни постојао. Међутим, овакве приче су важне јер нам откривају шта су Римљани мислили и како су схватали своју прошлост и почетке државе. Ромул се може схватити као симбол римске војне моћи и освајања, а Нума уређења државе, поштовања закона и римских богова.

ИСТОЧНИ КУЛТОВИ

Римљани су поштовали туђа веровања и дозвољавали да се обожавају локална божанства. Култ малоазијске Кибеле био је укључен чак и у државни пантеон. Друга божанства постепено су се ширила међу становништвом, често пратећи трговачке путеве. Веома популаран је био култ Изиде, старе египатске богиње, која се сада славила као заштитница брака и жене, новорођенчади и плодности. Популаран је био и ирански Митра, који се у Риму славио заједно са култом

Бог Митра приказан као Непобедиво Сунце

Речник

пантеон – збир свих богова у некој религији или митологији

Богиња Изида

Непобедивог Сунца. Митраизам је био популаран у војсци, а неки владари сматрали су Митра и за личног заштитника. Оваква мистична веровања су се ширила због жеље људи за дубље духовно искуство, као и због обећања за бољи живот после смрти, која су она нудила.

РЕЛИГИЈА И ДРЖАВА

Римљани су веровали да ће држава бити безбедна и успешна све док поштују богове. Зато, су пре него што су донели било какву одлуку, прво испитивали вољу богова, односно да ли они одобравају замисао. За то су били задужени бројни свештеничкі редови који су на разне начине покушавали да открију поруку богова. Један од најчешћих начина био је испитивање унутрашњих органа животиња — обичај који су Римљани преузели од Етрураца. Ипак, очекивало се да поштовање богова и обављање верских обреда буде пристојно и у складу са римским законима. Због тога су неки страни култови забрањивани, а њихови верници прогањани.

У царском периоду за државну религију је бринуо владар, који је био и врховни свештеник. После смрти, добри владари били су проглашавани за богове.

Заправо, цареви су још за живота имали сопствене царске култове у провинцијама. Тај

Речник

свештеник – служитељ у храму, који је представљао везу између људи и богова и зато је имао велики утицај

Август приказан као врховни свештеник

Сазнај више

„Сатурналије" је био најveселији и најомиљенији празник код Римљана. Прослава је почињала 17. Децембра, када се ослобађала статуа Сатурна која је током целе године била окована. Временом је празник почео да се слави све дуже, па су на крају прославе трајале седам дана. Неки цареви су покушавали да смање број празничних дана, али је народ настављао да слави читаву седмицу. У току Сатурналија владала је готово карневалска атмосфера. Било је много шале и весеља, грађани су носили лежерну и неформалну одећу. Размењивали су поклоне, најчешће воштане фигурице или керамичке предмете, а време су проводили у јелу, пићу, забавама и разним друштвеним играма.

Свим тим је руководио „првак Сатурналија", чији је избор служио као подсмех уобичајеним, озбиљним изборима државних службеника. Чак су и робови уживали већу слободу. Они су вечерали са својим господарима и могли су да им се обраћају слободније, па чак и дрско! Није ни чудо што су Римљани толико волели овај празник, а чувени песник Катул га је назвао „најбољим даном у години."

Знаш ли да...

- ... су се свештенице које су служиле богињи Вести називале „весталке"? Бирале су се међу девојчицама из племићких породица и служиле су најмање тридесет година. Током тог времена нису смеле да се удају, нити да имају љубавне везе. Кршење овог завета кажњавано је страшном смрћу. Њихова дужност била је да одржавају свети и вечни огањ богиње Весте, који је, према легенди, у Рим донео краљ Нума Помпилије. Весталка која би дозволила да се огањ угаси била би кажњена бичевањем и батинањем. Ипак, весталке су биле веома поштоване и уживале су привилегије које су биле ускраћене другим Римљанима. Зато су многе, и након истека тридесетогодишње службе, одлучивале да наставе свештенички позив.
- ... су имена месеци које данас користимо исти као они у доба Римљана? Неки су добили име по божанствима, а неки – према свом редоследу у календару. Јули и август, који су раније имали друга имена, преименовани су у част Јулија Кајсара и Октавијана Августа.

култ се славио заједно са култом богиње Роме. Поштовање царског култа уједно је значило и прихватање царске, односно римске власти. Они који би одбијали да поштују царски култ били су кажњавани и прогањани.

Истражи

Направи списак неколико римских богова (на пример: Јупитер, Минерва, Марс, Венера) и истражи како се називају њихови грчки еквиваленти. Напиши по једну реченицу за сваког. Пронађи које су симболе или животиње представљали. Нацртај једног од тих богова са његовим симболима.

Размисли и одговори

1. Зашто су Римљани дозвољавали поштовање туђих богова, а ипак су уводили царски култ?
2. Како је религија помагала Римској држави да одржава ред и власт?

Запамти

- Римљани су поштовали многе богове и духове, посебно оне повезане са домом и прецима. Главна божанства били су Јупитер, Јунона и Минерва, заштитници државе.
- Многи римски богови су били слични грчким боговима, али са другим именима. Прихватали су и туђе култове, као Кибелу, Изиду и Митру.
- Религија је била повезана са слободом исповедања вере – цар је био врховни свештеник и имао је свој култ.

V.7. Појава хришћанства

ИСУС ХРИСТОС

Пошто су дуго живели под јармом освајача, код Хебреја се развило учење да ће Бог послати Спаситеља који ће им помоћи да поврате слободу. Једна таква личност био је Исус из места Назарет, рођен у време цара Августа. Заједно са својим најближим следбеницима, званим **апостоли**, путовао је кроз области Јудеје и Галилеје проповедајући да ће Бог успоставити своје царство и донети правду. Током својих путовања, Исус је поучавао народ доброти, смерности и међусобној љубави, а прича се и да је чинио чуда. Његова популарност представљала је претњу и за Хебреје и за римске власти. Због тога је, у време цара Тиберија, Исус био разапет – а према речима његових ученика, васкрсао је после три дана.

Мозаик са приказом Исуса, базилика Света Пракседа, Рим

ШИРЕЊЕ ХРИШЋАНСТВА

Хришћанство је започело као покрет у оквиру хебрејске религије, али се брзо раширило и међу осталим становништвом. До II века већ су постојале веће хришћанске заједнице у свим важнијим градовима Царства. Највећи број верника долазио је из нижих слојева, али је било и утицајних појединаца који су припадали римској аристократији. Ширење хришћанства текло је лако захваљујући организацији Царства. Оно је било велико и имало је одличну мрежу путева која је повезивала најудаљенија места у држави. Дуги мир је омогућавао људима безбедно

Речник

катакомбе – подземне просторије или ходници у којима су сахрањивани људи у старо време.

хаџилук – путовање верника до светог места.

Знаш ли да...

... је Јулијан (361–363), назван „Отпадник", био последњи цар који је покушао да спречи ширење хришћанства и да обнови поштовање старих богова? Поново је отворио храмове који су били затворени и обновио многе који су у међувремену пропали. Није организовао нове прогоне хришћана, већ је укинуо разне привилегије које су верници и црква добили током година. Ипак, његове мере су постепено постајале све строже. На крају, његове реформе нису успеле, јер је после само годину и по дана на власти Јулијан погинуо у походу против Персије.

Сазнај више

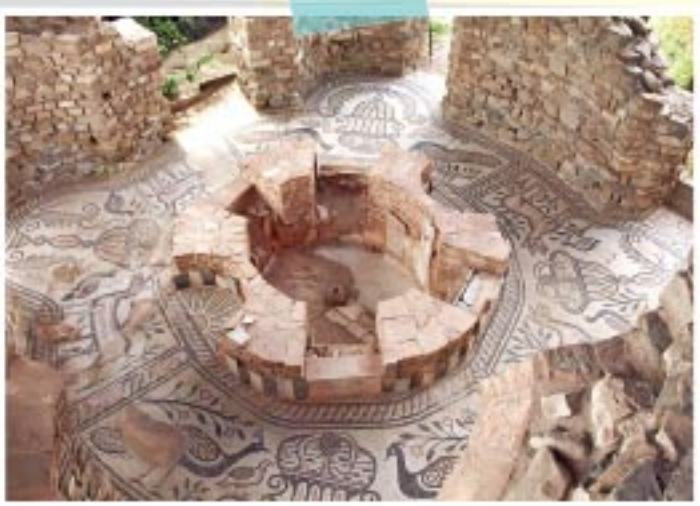
Катакомбе су дуги подземни ходници у којима су хришћани сахрањивали своје преминуле вернике. У време великих прогона – када је окупљање и вршење обреда по приватним кућама постало опасно – катакомбе су почеле да се користе и као склоништа и места за богослужења. Хришћани су украшавали зидове катакомби једноставним цртежима и симболима, као што су риба, јагње, пастир, сидро, како би показали своју веру, а да не буду откривени од Римљана. Те слике су изгледале као свакодневне сцене, али су верницима преносиле хришћанске поруке и идеје. Након признавања хришћанства као равноправне религије, катакомбе су постале место ходочашћа.

Исус и апостоли

путовање. Коришћење грчког и латинског језика широм Царства омогућило је да порука лакше стигне до различитих народа. Учења Исуса су се у почетку преносила усмено. Убрзо су се појавила и писана дела, у којима су хришћанска веровања тумачена и објашњавана, а давани су и практични савети. Велики значај имале су и посланице Светог апостола Павла, као и четири јеванђеља у којима су били описани живот и дела Исуса. Они су послужили као основа за **Нови Завет**, који је заједно са **Старим заветом** сачињавао свету књигу хришћана – **Библију.**

Крстионица у Стобиј

Знаш ли да...

- ... су два најважнија хришћанска празника Божић, дан када је рођен Исус, и Ускрс, када је васкрсао. Православни хришћани славе Божић седмог јануара, а Ускрс се слави сваке године различитог датума, али увек у недељу.
- ... је током својих мисионарских путовања, апостол Павле четири пута посетио провинцију Македонију. Током ових путовања основао је прве хришћанске заједнице у Филипима, Тесалоники и Верији.

ХРИШЋАНСКИ ПРОГОНИ

У почетку, Римљани нису обраћали много пажње на хришћане. Сматрали су их још једном хебрејском сектом, па су презирали и исмевали њихова веровања и обреде. Хришћани су повремено били нападани и гоњени – на пример, у време цара Нерона, који их је оптужио да су подметнули велики пожар у Риму. Ипак, у прва два века такви примери били су изузетак. Прогони хришћана постали су чешћи у III веку, а врхунац су достигли у време цара Диоклецијана и његовог наследника Галерија. У њихово време страдао је велики број хришћана; такве људе називамо **мученицима**.

Треба да запамтимо да се прогони нису дешавали због нетрпељивости према хришћанској религији. Римљане није интересовало у шта хришћани верују. Али, будући да су веровали у само једног Бога, хришћани су одбијали да укажу част државним божанствима и да учествују у царском култу.

Речник

секта – група људи који верују и понашају се другачије од веће верске заједнице.

васкресење - враћање у живот после смрти.

јеванђеља – књиге које приповедају животну причу и поуке Исуса Христоса.

Златна монета Галерија

Историјске личности

Свети Павле

Апостола Павла први пут срећемо у „Делима светих апостола", и то као прогониоца хришћана. Био је ревносни припадник хебрејске вере; али једном, док је путовао у Дамаск, наводно га је заслепела небеска светлост и чуо је глас Христа који га је упитао зашто га гони. После тога, Павле се крстио. Како је имао римско грађанско право, путовао је свуда и проповедао Јеванђеље од Арабије до Шпаније, и међу Хебрејима, и паганима. Током своје мисионарске делатности, апостол Павле је основао многе црквене заједнице и написао бројне посланице које су укључене у Нови завет. Према предању, погубљен је одсецањем главе у Риму, за време владавине цара Нерона.

Из дела старих писаца

„Хришћани не треба да се гоне, али ако их неко пријави и оптужи, онда треба да се казне. Ако неко одриче да је хришћанин и то јавно докаже приношењем жртве нашим боговима, чак и ако је раније био сумњив, треба му опростити јер се покајао. Код оптужби не треба узимати у обзир анонимне пријаве, јер су оне најгори пример и не одговарају духу нашег времена."

– Упутства цара Трајана провинцијском управнику Плинију како да поступа при оптужбама против хришћана.

Како смо већ поменули, одбијање се сматрало за издају кажњиву смрћу. Ипак, до IV века већ је постало јасно да се хришћанство не може искоренити насиљем. Зато су 313. године Константин I и Ликиније објавили **Миланski едикт**. Овим документом хришћанима је загарантована слобода вероисповести и враћање целокупне имовине која им је одузета током прогона. Већ 380. године, цар Теодосије I прогласио је хришћанство за државну религију.

Приказ битке на Милвијском мосту. Наводно, пре ове битке Константин је на небу видео знак у облику крста.

Размисли и одговори

1. Да ли мислиш да је важно да свако има слободу да верује у шта жели? Зашто?
2. Замисли да си студент у време када су хришћани били прогоњени. Како би се осећао да си чуо да је неко кажњен због другачијег веровања?

Запамти

- Хришћанство је почело учењем Исуса Христа о љубави, правди и Божјем царству. Према веровању, он је био ове разапет и васкрсао је после три дана.
- Вера се брзо проширила Римским царством захваљујући миру, путевима и заједничким језицима.
- Хришћани су били прогоњени због непоштовања царског култа. Године 313. нове ере, Миланским едиктом, добили су слободу вероисповести, а 380. године нове ере хришћанство је постало државна религија.

ПРОВЕРИ КОЛИКО СИ НАУЧИО

V.1. Стари Рим

1. Који су међу најважнијим и најпознатијим народима који су живели на Апенинском полуострву?
2. Зашто је локација града Рима била погодна за његов развој?
3. Ко је био оснивач Рима и који органи власти су били основани у његово време?
4. Како су етрурски краљеви утицали на изглед и културу раног Рима?
5. Како је функционисала Римска република? Које су биле главне институције власти?
6. Шта је било значајно у вези са улогом конзула и Сената у Риму?
7. Како је изгледала римска војска у време Републике?
8. Опиши како је Рим освојио целу Италију. Које народе је победио?
9. Упореди Ханибала и Сципиона као војсковође. По чему су се разликовали?

V.2. Римско царство

1. Ко је победио у биткама након смрти Јулија Кајсара?
2. Зашто се уређење Октавијана Августа назива принкипатом?
3. Које територије је Август освојио и како су ојачали Царство?
4. По чему су се одликовали цареви Клаудије и Трајан?
5. Објасни како је Римско царство изгледало у време Трајана.
6. Зашто се прва два века Царства сматрају временом стабилности?
7. Шта је доминат и како се разликује од принкипата?
8. Зашто је Диоклецијан спровео темељне реформе у држави?
9. Какву је улогу Константин I играо у даљем развоју Царства?

V.3. Римско друштво

1. Које су биле две главне друштвене групе у раној римској држави?
2. Зашто су се плебејци борили против патриција?
3. Шта је постигнуто политичком борбом плебејаца у 3. веку пре нове ере?
4. Упореди положај плебејаца и патрицијa у Републици.
5. Како се развијала подела између грађана и странаца, када се римска држава ширила?
6. Који грађани су називани „часним" током Царства и зашто?
7. Какав је био положај робова у Риму?
8. Које су биле главне економске активности у римској држави и зашто?
9. Замисли како би изгледао дан у животу римског занатлије или трговца.

V.4. Свакодневни живот у Риму

1. По чему се начин живота племића разликовао од начина живота обичних грађана у Риму?
2. Објасни зашто су инсуле често изазивале катастрофе у граду.

3. Какво је било образовање римске деце у најранијим фазама?
4. Упореди школу у Риму са данашњом школом. По чему се разликују?
5. Који је предмет био посебно важан за ученике који су желели да постану јавни говорници?
6. Како су се називале прославе великих војних победа у Риму?
7. Објасните како се број и начин организовања празника мењао од Републике до Царства.
8. Које су биле најпопуларније врсте игара и забаве у Риму?
9. Каква је била улога гладијаторских борби у римском друштву?

V.5. Римска култура и уметност

1. Који је био најпознатији римски еп и ко је био његов аутор?
2. Објасни шта је „Ајнеида" и зашто је била важна Римљанима.
3. Зашто су римски песници често били инспирисани грчким митовима и књижевношћу?
4. Који римски историограф је написао дело у 142 књиге? Какав је био његов стил?
5. Објасни зашто је говорништво било важно у Римској Републици.
6. Који је најстарији римски закон, када је донет и зашто је значајан?
7. Замисли да си уметник у римској провинцији. Какву врсту мозаика би направио и где би га поставио?
8. Објасни како су функционисали римски аквадукти и каква је била њихова улога.
9. Зашто се Пантеон сматра једним од највећих римских достигнућа у архитектури?

V.6. Религија у римско доба

1. Објасни зашто су Римљани приносили жртве боговима.
2. Како су се римски богови променили под утицајем грчке културе?
3. Ко је био врховни бог у римском пантеону и која су два божанства владала заједно са њим?
4. Зашто су Јупитер, Јунона и Минерва сматрани заштитницима државе?
5. Који страни култови су прихваћени и проширени у римској држави?
6. Опиши култ Изиде и зашто је био популаран у Риму.
7. Који су били разлози за популарност мистичних веровања, као што је митраизам?
8. Замисли да си римски војник. Зашто би прихватио култ Митре?
9. Каква је била повезаност између религије и државне политике у Риму?
10. Зашто су неки страни култови били забрањени у Риму?

V.7. Појава хришћанства

1. Ко је био Исус Христ и одакле је дошао?
2. Објасни зашто је Исусова порука извор нade међу делом становништва у царству.
3. Према хришћанима, шта се догодило након Исусовог распећа?
4. Како се хришћанство проширило Римским царством?
5. Зашто су грчки и латински језик били важни за ширење вере?
6. Шта су посланице апостола Павла и који је њихов значај?
7. Објасни како је настао Нови завет.
8. Зашто су хришћане прогањале римске власти?
9. Шта је Миланski едикт и какав је његов значај за хришћанство?

ГЕОГРАФИЈА ТЕМА VI

ОРИЈЕНТАЦИЈА У ГЕОГРАФСКОМ ПРОСТОРУ

Увод

Људи су одувек имали потребу да одреде свој положај у простору како би се кретали безбедно и достигли своје циљеве. Временом су научили да користе различите оријентире – природне и оне које је створио човек – како би се снашли у околини.

Било да је у питању планина, река, културно-историјски споменик или спортски објекат, способност оријентације је кључна за разумевање простора око нас. Сунце, звезда Северњача, маховина на дрвећу, компас и карте су само неки од алата које користимо да бисмо прецизно одредили географски положај неког објекта или места.

У савременом свету, оријентација није само вештина преживљавања, већ и основа за путовање, истраживање и откривање нових места.

САДРЖАЈ

- VI.1. Земља на глобусу и географској карти
- VI.2. Размер и врсте размера
- VI.3. Врсте географских карата
- VI.4. Географска/картографска мрежа, изохипсе и картографски знаци
- VI.5. Географска ширина и географска дужина
- VI.6. Оријентација у простору
- VI.7. Земљина ротација и Земљина револуција
- VI.8. Месно време, часовне зоне и датумска граница
- Провери колико си научио

На крају ове теме моћи ћеш да:

- ✓ да користиш глобус, географску карту, паралеле, меридијане, изохипсе и картографске знакове у конкретним ситуацијама;
- ✓ да одређујеш географску ширину и географску дужину одређеног места и да користиш размер за израчунавање растојања у природи помоћу географске карте;
- ✓ да објашњаваш начине оријентације у простору и да примењујеш неке од њих у пракси;
- ✓ да објашњаваш месно/локално време, зонско време, светско време, часовне зоне и да одређујеш зонско време места/градова који припадају различитим часовним зонама.

VI.1. Земља на глобусу и географској карти

ЗЕМЉА НА ГЛОБУСУ

Глобус, као наставно помагало, својим обликом, изгледом и положајем осе је најтачнији модел за представљање и проучавање Земље у школским условима. Са глобуса се сазнаје облик Земље, распоред великих копнених и водених површина и нагиб Земљине осе. На глобусу је приказана цела Земљина површина, уопштено и са мање информација, посебно када су у питању мале државе у свету.

У настави географије користе се два типа глобуса: **индукциони** и **географски глобус**. На индукционом глобусу нису приказани природни елементи Земље, као што су копно и воде. Он служи за вежбање, зато што се на њему може писати исто као и на школској табли. На географском глобусу су приказани континенти и океани, односно најкрупнији облици Земље. Како је глобус непрактичан за ношење и чување, али и сиромашан информацијама о Земљиној површини, за ширу примену израђују се и користе неколико врста **географских карата**.

ГЕОГРАФСКА КАРТА

Географска карта је умањена или уопштена слика целе Земљине површине или неког њеног дела, представљеној на равној површини. То је специјално

Речник

географски глобус – модел планете Земље који се врти.

географска карта – цртеж Земљине површине, њених посебних делова, континената или држава.

оса – замишљена права око које се врти неко тело.

хемисфера – полулопта.

Географски глобус

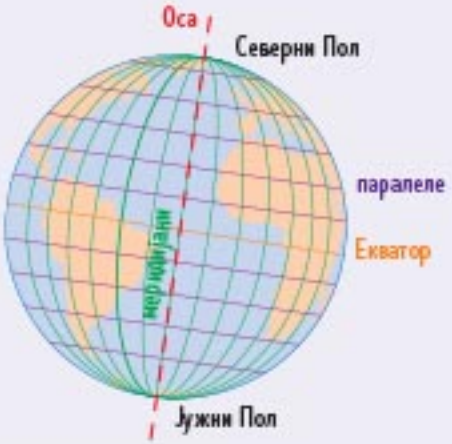
Индукцијски глобус

Сазнај више

Који су елементи глобуса?

Оса: Глобус увек стоји на оси, замишљеној линији која пролази кроз Северни Пол, Јужни Пол и центар Земље.

Полови и екватор: Северни и Јужни Пол су најсевернија и најјужнија тачка глобуса. Екватор је замишљена кружна линија која кружи око глобуса на средини између полова, делећи га на северну и јужну полулопту. **Картографска мрежа**: је састављена од паралела и меридијана. Линије паралелне са екватором називају се паралеле, а оне које га секу нормално називају се меридијани.

Развучена површина Земље од глобуса, на карти

Разлика између садржаја и информација о Европи, представљених на глобусу и карти: глобус је најтачнији приказ облика наше планете, а карта је приказ Земље на равној површини. На глобусу се приказује цео свет, а на карти може бити приказан цео свет или само неки његов део.

Речник

елипсоид – геометријско тело које настаје ротирањем елипсе око своје осе.

екватор – замишљена кружна линија која пролази на истом одстојању од полова Земљине лопте и дели је на две полулопте.

легенда – списак знакова и њихово објашњење.

атлас – збирка географских или других карата.

Елементи карте

нацртана слика са смишљено одабраним бојама и математичким правилима израде да би се добио реалан приказ приказаног простора. **Боје** су намењене јасном и недвосмисленом представљању природних елемената Земље, као што су: низије, планине, океани, мора, језера, реке и.т.д. Осим њих, карте садрже **имена, нумеричке** (бројчане) **податке** и друге знакове. Све ово помаже карти да буде корисна за учење, јер показује где се налазе природни елементи и како људи користе простор у коме живе. Географска карта је целина од више делова и елемената: **оквир, размер, садржај, легенда, картографска мрежа** и др. Географске карте се израђују

Географска карта из XVIII века, на којој су приказане хемисфере, континенти и океани

Знаш ли да...

... Земља има неправилан сферни, односно елипсоидни облик? На најсевернијој и најјужнијој тачки (код полова) она је спљоштена, а у средини је издужена и најшира на екватору.

у електронском и штампаном облику, на папиру или на платну. Поред географских карата, за наставу у школама користе се и друге врсте карата за друге циљеве. Збирка од више географских карата које као целину представљају целу Земљину површину зове се **атлас.**

Географски атлас

Истражи

Упореди површину Републике Северне Македоније на глобусу и на географској карти. Да ли примећујеш разлике? Наведи и објасни неку од најбитнијих разлика.

Размисли и одговори

1. Окрени глобус и пронађи место које би желео да посетиш. Како ћеш најлакше стићи тамо?
2. Географске карте се израђују у различитим пројекцијама. Који континенти на школским картама су најреалније представљени, а где има измењених димензија? Зашто?
3. Највеће острво на свету, Гренланд, има пет пута мању површину од континента Европе. Шта мислиш, зашто је на географским картама света Гренланд приказан са сличном површином као Европа?
4. Зашто су копнене површине на географској карти представљене различитим бојама?
5. Каквим симболом би означио здравствени дом, када би било потребно да нацрташ карту насељеног места?

Запамти

- Глобус као визуелно средство најверодостојније приказује Земљу.
- Постоје два типа глобуса: географски и индукциони.
- Географска карта је умањена или уопштена слика Земље.
- Свака карта има више елемената: наслов, размер, садржај, легенду, картографску мрежу и друге.
- Збирка више карата зове се атлас.

VI.2. Размер и врсте размера

ПОЈАМ ЗА РАЗМЕР

Размер је један од математичких елемената према којем се карте као специјални цртежи (слике) разликују од произвољно израђених уметничких цртежа и слика. Размер показује однос између природне и представљене (насликане) површине приказаног простора. Размер је одговоран за веродостојност карте чија умањена Земљина површина мора да одговара природној величини приказаног простора. Он је одговоран за реалистичан приказ уз очуван распоред елемената у простору. Размер је однос између растојања на карти и истих растојања у природи. Показује колико пута је нека дужина или површина у природи умањена на карти.

ВРСТЕ РАЗМЕРА

Размер на карти може бити означен **бројем** или **графички** (линијски). Помоћу размера могу се израчунавати природне дужине представљених путева, река, граница и слично. Размером се могу израчунавати и представљене површине на карти: државне територије, језера, општине итд. Уз помоћ размера, у домаћим и школским условима сазнајемо за природне димензије географског простора.

Нумерички размер је на географским картама обележен крупним и упечатљивим бројевима, ван приказане (картографисане) површине. То је обавезан математички елемент карата који даје однос или пропорцију између стварне и приказане димензије Земљине површине. Прва цифра с лева је јединица и означава растојање на карти, а други број показује колико пута је

Речник

размер – број који показује колико пута су умањене димензије на картама у односу на димензије у природи.

нумеричка скала – представљање размера бројевима, на пример: 1:100.000.

графичка скала – представљање размера на линији помоћу скале.

Нумерички размер

Сазнај више

Пиратске карте са скривеним благом биле су рађене у размерима који су вешто мењани са циљем да ту карту разуме само особа која их је направила. Случајни проналазачи ових карата требало би да уложе додатни труд да би разумели размер карте пре него што крену у потрагу за благом.

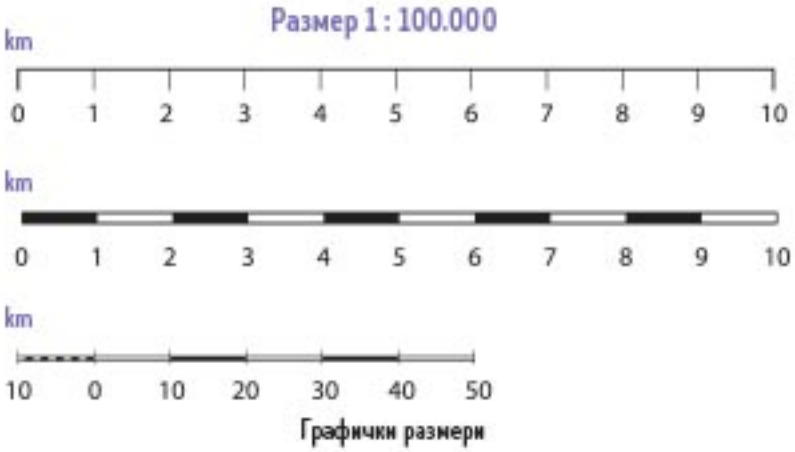
то растојање (дужина) смањено у односу на своју димензију у природи. На пример, размер 1:1.000.000 значи да 1 cm на карти представља 1.000.000 cm у природи, односно 10.000 m, што је једнако 10 km.

Графички размер је хоризонтална линија подељена на више једнаких делова. Бројеви изнад или испод линије означавају растојање у природи, што значи да сваки део линије одговара одређеној дужини у природи. Конкретно, један центиметар на линији одговара једном или више километара у природи. Служи за брзо и једноставније израчунавање краћих растојања на картама без вршења математичких прорачуна који су неопходни при коришћењу нумеричке скале.

НАЧИН ПРИМЕНЕ ГРАФИЧКОГ РАЗМЕРА

Размер се примењује тако што се помоћу лењира или шестара мери дужина између два места на карти и то растојање се преноси на графички размер десно од нуле. Број који се поклапа са пренесеном дужином са карте показује колика је тдужина у природи.

Ако је растојање између два места на карти, на пример, 3cm, и када се та дужина пренесе на графички размер поклапа се са бројем 6 km, то значи да је стварно растојање између та два места у природи 6 километара.

Графички размери

Примена графичког размера помоћу лењира и шестара

Сазнај више

Размер је на географским картама света **релативан**, односно није свуда једнак. Наиме, када сферна површина Земље треба да се представи у равну површину код географских карата, долази до израженијег развлачења поларних области. Из тих разлога, области око полова Земље на географској карти света су приказане веће у односу на њихове природне димензије.

Знаш ли да...

... је 2012 године направљена најмања карта света, са величином од само 22 на 11 микрометара? Размер ове карте је око 1:200.000.000.000. Толико је мала што може да се види само моћним микроскопом. Хиљаде оваквих карата могу се сместити на само једном једином зрну соли!.

ФУНКЦИЈА И ЦИЉЕВИ

Размер, нумерички или графички, је неопходан елемент географских карата који помажу картографима да исправно и верно прикажу Земљину површину на папиру. Нама помаже да лакше и тачније разумемо даљину између места и величину простора приказаних на карти. Помоћу размера можемо да израчунамо колико је растојање у природи између две тачке на карти, а да тамо не одлазимо. Ово је веома корисно при планирању путовања, истраживању, учењу и оријентисању. Размер нам исто тако показује да ли је карта направљена за приказивање мањег подручја (крупни размер) ли велике површине (ситни размер). Зато, свака географска карта мора да има јасно означен размер, како бисмо је тачно користили.

Графички размер показује да растојање од 4 cm на карти одговара 1 km у природи.

Истражи

Подели се у мање групе или парове. Помоћу размера одреди колико износи растојање у природи између Скопља и Струмице према истом растојању измереном на карти.

Размисли и одговори

1. На карти са размером 1 : 100.000 растојање између две тачке је 5 cm. Колико су удаљене те тачке у природи?
2. На карти је растојање између Штипа и Радовиша 10 cm. У природи су ваздушном линијом, они удаљени 25 km. Који је размер карте?

Запамти

- Земља је на глобусу и на географској карти света, приказана мање или више у неком умањеном облику.
- Да би се израдила карта, неопходан је одређени податак о размеру.
- У зависности од приказа, размер може бити нумерички или графички.
- Графички размер је хоризонтална линија подељена на више једнаких делова.

VI.3. Врсте географских карата

КРИТЕРИЈУМ ЗА ПОДЕЛУ КАРАТА

Постоји више врста карата, у зависности од сврхе са којом је израђена и намене којој треба да служи корисницима. У основи, подела свих карата може се извршити према: **размеру, садржају и намери.**

ПОДЕЛА КАРАТА ПРЕМА РАЗМЕРУ

Према величини размера карте се деле на: планове, топографске и географске карте.

Топографске карте се углавном израђују у размеру од 1 : 10.000 до 1 : 200.000. Оне служе за обимно и прецизно приказивање већих површина Земље (општина и мањих региона од држава). Користе се за оријентацију на малом простору. Уз помоћ карти може се одредити нагиб терена према копну, надморска висина било које тачке у простору, а пружају и друге практичне користи.

Речник

план – карта са крупним размером, за детаљно представљање малих површина Земље (градова).

топографска карта – карта за богато и прецизно представљање одређених површина Земље (општине и мање регионе од држава).

План града Ротердама, у крупном размеру

Ротердам на карти у ситном размеру

Знаш ли да...

... је најстарија позната географска карта стара око 2500 година, и створио ју је старогрчки научник Анаксимандар? Та карта је била цртана на кожи или дрвету и приказивала је тада познате делове света.

Географске карте се израђују у средњем размеру, од 1:200.000 до 1:1.000.000, или у ситном размеру од 1:1.000.000 до 1:40.000.000. Користе се за представљање веома великих површина Земље (држава, континената или целог света), али са високим степеном општих и мало прецизних информација.

Речник

физичка карта – уопштена карта у средњем или у ситном размеру, за представљање природних елемената од површине Земље (планине, низије, језера, реке и друго).

Део топографске карте, размера 1 : 25.000

Примерак топографске карте, размера 1 : 25.000.000

ПОДЕЛА КАРТИ ПРЕМА САДРЖАЈУ И НАМЕНИ

Према **садржају** карте се деле на: **физичке, политичке** и **привредне**. Физичке карте у првом плану истичу природне елементе Земљине површине: обалу, рељеф и воде. Политичке карте истичу политичку поделу света на државе, регионе држава, општине и подручја насељених места. Привредне карте приказују изграђене објекте и привредне карактеристике приказаног простора: пољопривреду, индустрију, саобраћај, туризам и.т.д. Садржај и намена се често поклапају, тако да према намени могу бити: **школске, саобраћајне, поморске, туристичке**.

Физичка карта Европе

Политичка карта Европе

Привредна карта Европе за енергетске изворе и објекте

Знаш ли да...

... су топографске карте израђене у размеру од 1 : 25.000 до 1 : 50.000 у прошлости имале примарни значај у ратним условима? Користиле су за прецизно читање рељефа и правилно постављање стратегије за напад или одбрану.

историјске, климатске и друге. Карте које се обично користе у школама на часовима географије називају се физичко-географске карте. Оне на представљеној површини пружају једнак преглед природних и привредних елемената простора.

Пример за климатску карту Америке

Туристичка карта Европе

Размисли и одговори

1. Зашто људи користе различите врсте географских карата, уместо једне?
2. Ако се крећеш кроз планинске ненасељене просторе, која врста карте би ти била од највеће користи – топографска или политичка? Зашто?
3. Да ли су све карте једнако тачне? Шта мислиш, шта је важније – величина карте или тачност приказаних информација?

Запамти

- Простор Земље је приказан на равној површини са одређеним размером, садржајем и легендом.
- Планови се израђују у веома крупном размеру.
- Географске карте приказују велике површине Земље.
- Карте се према намени деле на: школске, саобраћајне, поморске, туристичке и др.
- Топографске карте имају велико практично значење за оријентацију и сналажење у простору.

VI.4. Географска/картографска мрежа, изохипсе и картографски знаци

КАРТОГРАФСКА МРЕЖА

За лакше и тачније одређивање **локација** свих елемената који су приказани на глобусу и картама, креира се **мрежа** хоризонталних и вертикалних линија.Ове линије, заправо, граде **картографску мрежу**, **паралела** и **меридијана**, познату под именом **географски координатни систем**.

ПАРАЛЕЛЕ

Све тачке на Земљи, осим полова, током њене ротације, направе пун круг од 360° за 24 сата. Замишљени кругови тачака које ротирају су паралелни и леже један насупрот другом. Ови замишљени кругови називају се упоредници или **паралеле**. Паралеле имају различите дужине. Најдужа паралела је **екватор**, који пролази кроз средину Земље и дели је на две једнаке полулопте: северну и јужну. Екватор је као почетна паралела означен је са 0°. Од екватора до Северног и Јужног пола, замишљене паралеле су мање. Пошто су полови тачке које при ротацији не описују пуне кругове, онда се на обе Земљине полулопте може повући **89 паралела**. Њихов збир, укључујући и екватор, као почетну паралелу, даје укупно **179 паралела** у картографској мрежи глобуса и у географским картама.

МЕРИДИЈАНИ

Меридијани су замишљене полукружне линије које повезују Северни и Јужни Пол. Оне су једнаке по дужини и пролазе кроз сваки степен екватора. Будући да је екватор круг који има 360°, значи да постоји **360 меридијана**. Због једнаке дужине свих меридијана, почетни од

Речник

паралеле – замишљене кружне линије на Земљиној лопти, паралелне са екватором.

меридијани – замишљене полукружне линије које секу паралеле и повезују оба пола Земље.

картографска мрежа – мрежа од паралела и меридијана, односно географски координатни систем.

изохипса – линија која на топографској карти повезује места са истом надморском висином.

еквидистанца – висинска разлика између изохипси.

кота – тачка надморске висине означена на географској карти бројем.

Паралеле

Меридијани

њих је одређен међународним договором. За почетни меридијан се сматра онај који пролази кроз место Гринич, у близини Лондона. Овај меридијан се назива **Гринички меридијан** и обележава се са 0°.

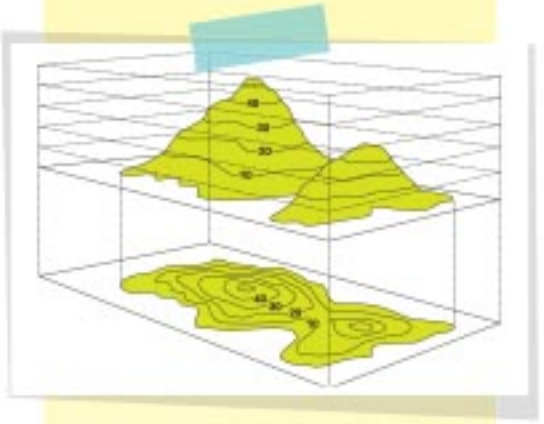
ИЗОХИПСЕ

Изохипсе су затворене криве линије које повезују тачке рељефа са истом надморском висином и никада се не секу. Највише се користе у топографским картама за пластични приказ распореда, протезања и нагиба рељефних површина.

У групи од неколико концентрично постављених изохипси, уобичајено је да унутрашње, краће изохипсе представљају више земљиште. Спољашње, дуже изохипсе представљају ниже земљиште. Растојање између две суседне изохипсе приказује међусобну висинску разлику терена који представљају. Ако су изохипсе међусобно приближене, то показује да је рељеф стрм, односно да има већи нагиб. Када су изохипсе на карти раздвојене, то указује на блажи нагиб рељефа који представљају.

У легенди карата обавезно треба да буде назначена **еквидистанца**, односно висинска разлика између изохипси у садржајном делу.

Ради лакшег коришћења карата, поред изохипси постоје и **коте**, односно тачке са назначеном надморском висином у метрима. Заједно са изохипсама, коте омогућавају јасније представљање читаоцу карте о рељефним карактеристикама приказане Земљине површине.

Представљање рељефних површина помоћу изохипси

Изохипсе на топографској карти

КАРТОГРАФСКИ ЗНАЦИ

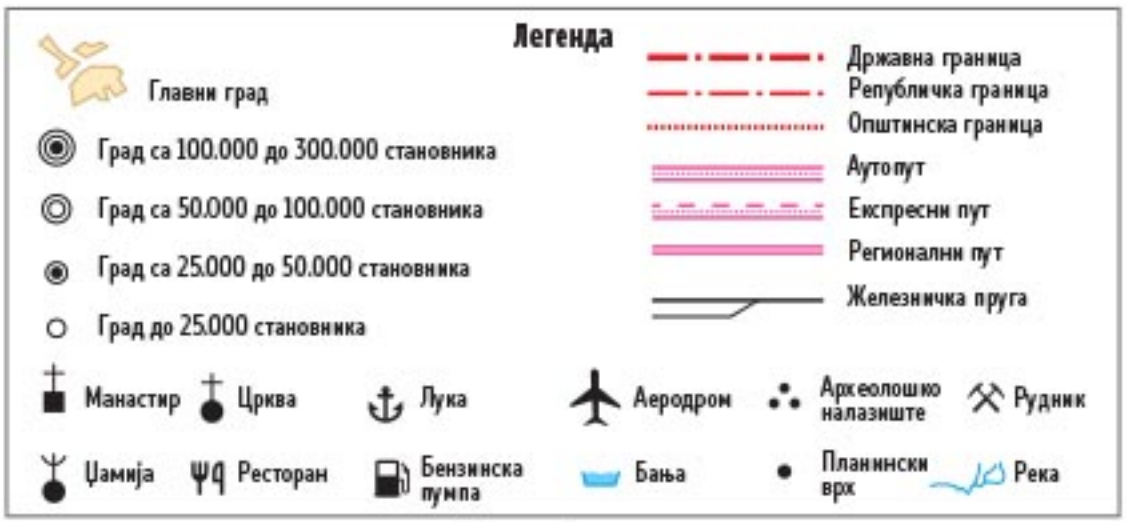
Осим рељефа и осталих природних елемената, у географском простору постоје и створени објекти:

Сазнај више

Пратећи једну **изохипсу** можемо да нађемо сва места која имају исту надморску висину. Тамо где су изохипсе близу једна до друге, терен је стрм. Тамо где су удаљене једна од друге, терен је равнији. Код топографских карата размера 1 : 50.000, **еквидистанца** између изохипси може се поставити на 20 метара. Свака пета изохипса је приказана задебљаном линијом и показује промену надморске висине од 100 метара.

насеља, путеви, железнице, аеродроми, рудници, фабрике, хидроцентрале, верски објекти и.т.д. Њихово приказивање на географским картама може да заузме велики простор и да прекрије неки од природних елемената Земље. Да би се уштедео простор на географским картама, представљање привредних и неких природних објеката решено је помоћу **картографских знакова**. Они не заузимају велики простор у садржајном делу, јер су ситни симболи који показују локацију привредних и неких природних објеката у природи. Значење тих симбола је објашњено у легенди, што нам помаже да лакше читамо карте.

Картографски знаци

Истражи

Помоћу топографске карте, пронађи неколико места са различитом надморском висином, користећи изохипсе. Препознај и запиши 5 картографских знакова које срећеш на карти.

Размисли и одговори

1. Како се зову линије које повезују Северни и Јужни пол?
2. Какве су линије паралеле, кружне или полукружне? А какве су меридијани?
3. Да ли можемо видети паралелу или меридијан у природи? Објасни.

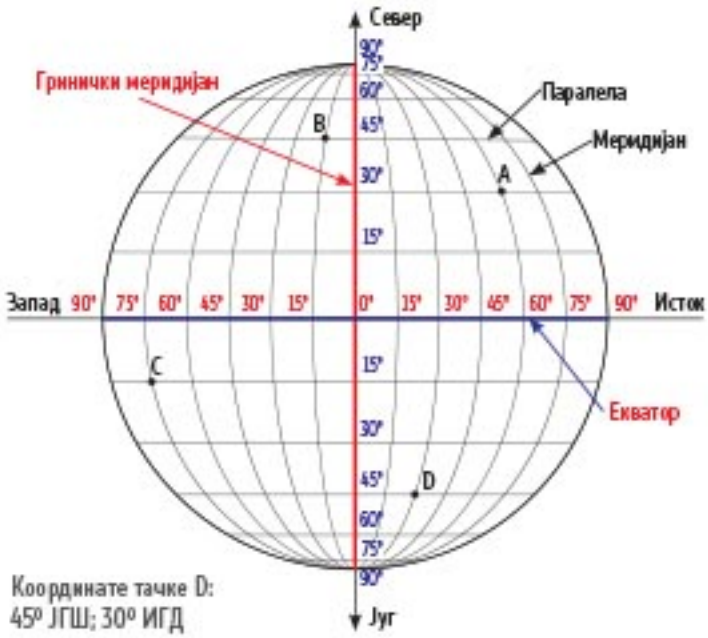
Запамти

- Ради лакшег и тачног одређивања положаја сваке тачке, карта и глобус имају картографску мрежу, која се састоји од паралела и меридијана.
- Замишљени паралелни кругови северно и јужно од екватора зову се паралеле, а замишљене полукружне линије које повезују Северни и Јужни пол су меридијани.
- За почетни меридијан сматра се Гринички меридијан.
- Изохипсе су затворене криве линије на карти које повезују тачке са истом надморском висином.
- У легенди се картографским знацима означавају привредни и неки природни објекти на карти.

VI.5. Географска ширина и географска дужина

ЛОКАЦИЈА ДАТЕ ТАЧКЕ НА ЗЕМЉИНОЈ КУГЛИ

Одредити местоположај дате тачке на Земљиној површини, без обзира да ли се тачка налази у насељеном простору, усред океана или у пустињи, значи одредити њене **координате**. То, у ствари, значи одредити географску ширину и географску дужину дате тачке. У ту сврху служи **Географски кординатни систем** (мрежа) од паралела и меридијана који су уцртани на глобусу и географским картама.

Координатни систем за одређивање географског положаја

ГЕОГРАФСКА ШИРИНА

Географска ширина представља угаоно растојање изабране тачке на Земљиној површини у односу на **екватор**. Може да буде, северна или јужна. Тачке које се налазе северно од екватора имају северну географску ширину (СГШ), а тачке које се налазе јужно од екватора имају јужну географску ширину (ЈГШ). Географска ширина се изражава у угаоним степенима, минутима и секундама.

Тачке на северној хемисфери могу имати од 0° до највише 90° (на Северном полу) северне географске ширине. Тачке на јужној хемисфери могу имати од 0° до највише 90° (на Јужном полу) јужне географске ширине.

Речник

координате – опис географског положаја на датој тачки у природи или на географској карти

Паралеле

Меридијани

Координатна тачка

Линије мреже за одређивање координата

ГЕОГРАФСКА ДУЖИНА

Географска дужина представља угаоно растојање изабране тачке на Земљиној површини у односу на **Гринички меридијан**. Искључиво је источна или западна. Тачке које се налазе источно од Гринича имају источну географску дужину (ИГД), а тачке које се налазе западно од Гринича имају западну географску дужину (ЗГД).

Географска дужина се изражава угаоним степенима, минутима и секундама. Тачке источно од Гринича могу имати од 0° до највише 180° источне географске дужине, а тачке западно од Гринича могу имати од 0° до највише 180° западне географске дужине. Ако је екватор круг који дели Земљу на северну и јужну полулопту (хемисферу), онда је Гринички меридијан полукруг који дели Земљу на западну и источну полулопту.

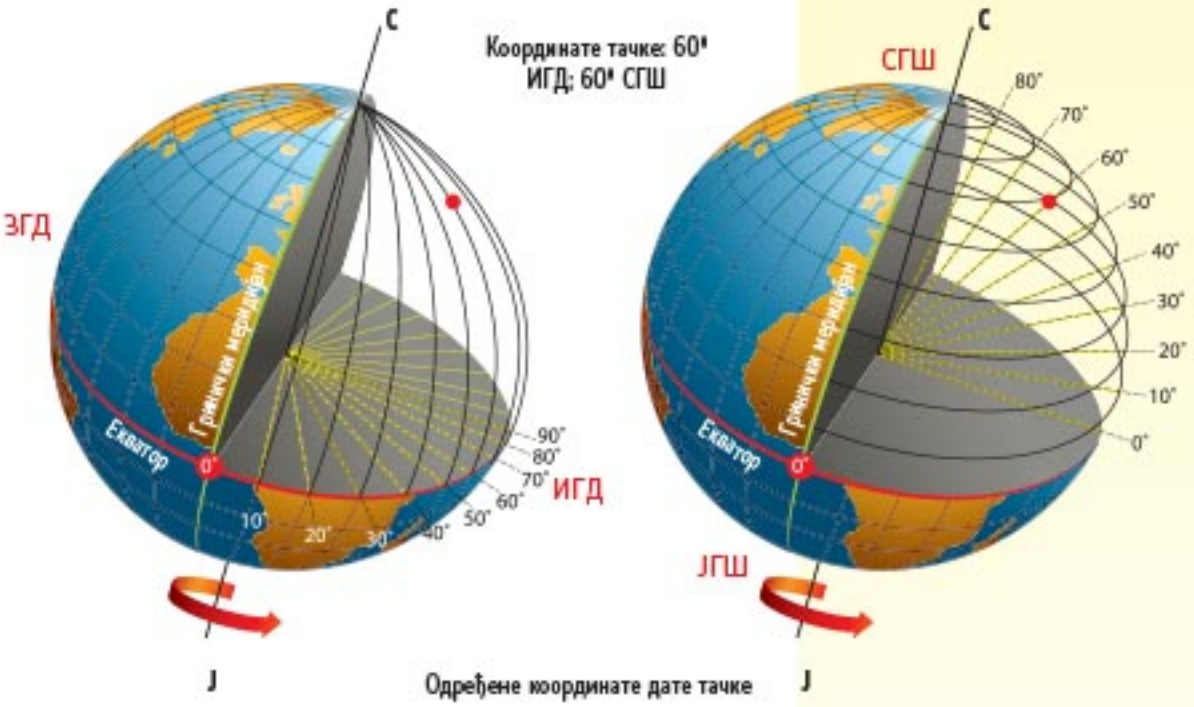
Речник

географска ширина – угаоно растојање било које тачке у односу на екватор.

географска дужина – угаоно растојање било које тачке у односу на Гринички меридијан.

екватор – замишљена кружна линија која дели Земљину куглу на две полулопте.

Гринич – насељено место у близини Лондона, где се налази Краљевска опсерваторија за астрономска истраживања.

Одређене координате дате тачке

Знаш ли да...

... полови имају највећу географску ширину (Северни пол 90° СГШ и Јужни пол 90° ЈГШ) и немају дефинирану географску дужину? Северни Пол је једина тачка на Земљи из које се без обзира на правац кретања увек иде на југ. Код Јужног пола је обратно. Одатле се из било ког правца увек иде према северу!

Значи, географске координате дате тачке на Земљиној површини се налазе на месту где се укрштају паралела и меридијан исте тачке. Географске координате означавају положај дате тачке, изражавајући њено угаоно растојање како од екватора тако и од Гриничког меридијана.

Географска дужина, заједно са географском ширином, омогућава прецизно одређивање локације било које тачке на Земљи. Географска дужина је од великог значаја за оријентацију, навигацију и коришћење географских карата. Данас, уз помоћ сателита и GPS-уређаја (или GPS-апликација на нашим мобилним телефонима), координате се одређују брзо и тачно, што је посебно важно за путовања, мапирање и истраживање.

Гринички меридијан

Знаш ли да...

... До 1884. године, за почетни меридијан сматрао се Париски меридијан. Зато се на старим картама географска дужина Париза означава са 0 степени, а све остале дужине су прилагођене том меридијану. Одлука о томе који ће меридијан бити прихваћен као почетни, сматрана је борбом за политичку моћ између Француске и Велике Британије. Данас, у Паризу може да се посети Париска опсерваторија и види где је тачно пролазио Париски меридијан.

Париски меридијан пролази кроз опсерваторију у Паризу

Размисли и одговори

1. Могу ли два места да имају исту географску ширину?
2. Могу ли два места да имају исту географску ширину и географску дужину?
3. Ако екватор дели планету Земљу на северну и јужну полулопту, на које полулопте је дели Гринички меридијан?
4. Може ли надморска висина да има негативну вредност?

Запамти

- Географска ширина показује колико је неко место удаљено на север или југ од екватора.
- Географска дужина показује колико је то место удаљено на исток или запад од почетног меридијана.
- У картографској мрежи постоји 360 меридијана и 179 паралела.
- Географска ширина може да буде северна или јужна, док географска дужина може да буде источна или западна.

VI.6. Оријентација у простору

Под појмом оријентација подразумева се сазнање о положају у ком се налазимо у датом тренутку у простору. Географска оријентација се састоји у одређивању и показивању страна света из тачке посматрања. То се може постићи помоћу **средстава за оријентацију**. Она могу бити технички уређаји, као што је компас, затим аналогни ручни часовник, или неки природни и изграђени објекти који се налазе у простору.

КОМПАС

Стране света се најпрецизније одређују помоћу компаса. Он се састоји од кутије на којој су словима означене међународне скраћенице за главне и споредне стране света: N – север, S – југ, E – исток и W – запад. У средини се

Речник

оријентација – одређивање положаја дате тачке.

компас – справа са магнетном иглом помоћу које се одређују стране света и служи за оријентацију у простору.

Оријентација у природи помоћу компаса

Компас

Знаш ли да...

... је први компас измишљен у древној Кини пре више од 2000 година? Компас је био направљен од магнетизованог камена у облику кашичице која се окретала на металној плочи. У почетку није служио за путовања, већ за гатање и одабир срећног правца! Тек касније почео је да се користи за оријентацију током путовања.

налази магнетна игла, која се лако окреће када је компас у хоризонталном положају.

Једна половина игле је обојена црвеном бојом и показује северну страну, а друга половина игле показује југ. За прецизно одређивање страна света, у близини компаса не сме бити металних предмета, јер они привлаче магнетну иглу компаса и могу да наруше тачност мерења.

ОРИЈЕНТАЦИЈА ПОМОЋУ СУНЦА И РУЧНОГ САТА

Веома често се људи оријентишу према Сунцу. Сенке које објекти на Земљи мењају дужину и правац током дана. Сенке су најкраће у подне и тада показују смер ка северу. Ово правило важи код нас, али није универзално за цео свет, јер зависи од месеца у години и географске ширине места где се врши оријентација. Помоћу Сунца и аналогног ручног часовника може се одредити јужна страна. Наиме, када се мала казаљка усмери ка Сунцу, онда симетрала угла између њеи броја 12 показује правац југа.

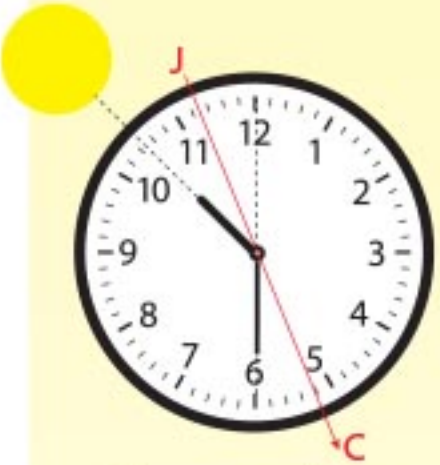

Одређивање страна света помоћу ручног сата

Речник

маховина – зелени биљни прекривач која живи на влажним површинама.

годови – концентрични прстенови на површини пресеченог стабла неког дрвета.

Оријентирање помоћу Сунца и ручног сата

Знаш ли да...

... су снег и лед на планинама и брдима показатељи страна света? Снег се задржава дуже на северним падинама, а брже се топи на јужним падинама. Јужне падине у летњем периоду имају уочљиво сиромашнију вегетацију од северних падина. Трагове влаге и епифитске вегетације (маховине) на старим и запуштеним грађевинама могу се уочити на њиховим северним зидовима.

ОРИЈЕНТАЦИЈА ПОМОЋУ ЗВЕЗДЕ СЕВЕРЊАЧЕ

Ноћу, при ведром небу, најбољи показатељ за оријентацију у простору је звезда **Северњача**. Она се налази изнад **Северног пола** и показује правац **север**. Северњача је најсјајнија звезда и налази се у сазвежђу Мали Медвед (или Мала Кола).

Оријентација у природи помоћу звезде Северњаче

ОРИЈЕНТАЦИЈА ПОМОЋУ ПРИРОДНИХ И ИЗГРАЂЕНИХ ОБЈЕКАТА У ПРОСТОРУ

У густој шуми, можемо се оријентисати према **маховини** и према **годовима** (прстеновима) дрвећа. Маховина најчешће расте на северној страни дрвета јер није изложена сунцу. Годови дрвећа, на јужној страни пресечених стабала, више су размакнути, а на северној су збијени.

У простору се можемо оријентисати и помоћу **верских објеката** (цркве, џамије и сл.). Тако, код православних цркава, главни улаз је постављен на западној страни, док је олтар постављен на источној страни. Код православних гробаља, споменик је постављен на западној страни, супротно од изласка сунца на истоку.

Оријентација помоћу годова код пресеченог стабла

Истражи

Испитај правило одређивања страна света помоћу сопствене сенке, ручног сата и звезде Северњаче. Да ли примећујеш неко одступање?

Истражи како можеш да се оријентишеш у природи и на друге начине, на пример помоћу трагова животиња, потока, ветра, стена и рељефних облика.

Размисли и одговори

1. Шта значи оријентисати се у простору?
2. Како можемо да се оријентишемо у природи када је дан, а како када је ноћ?
3. Какве уређаје можемо користити за оријентацију у простору?

Запамти

- Под појмом оријентација подразумева се сазнање о положају у простору.
- Стране света се најједноставније одређују помоћу компаса.
- У природи можемо користити природне знакове за оријентацију. У томе нам могу помоћи положај Сунца током дана, звезда Северњача током ноћи, маховина и годови на дрвећу, и.т.д.

VI.7. Земљина ротација и Земљина револуција

ЗЕМЉА ЈЕ У СТАЛНОМ КРЕТАЊУ

Земља је у стању сталног кретања. Она ротира око своје осе, креће се око Сунца, и заједно са Сунцем и другим планетама креће се око центра **галаксије**. У прошлости, посебно у средњем веку, постојало је мишљење да је Земља непокретна, а да се остала небеска тела крећу око ње. Ова погрешна теза (мишљење) била је производ чулне привидности код посматрача. Привид да је Земља непокретна јавља се због чињенице да се сви предмети око посматрача, заједно са Земљом, крећу једнаком брзином.

Земљина ротација и Земљина револуција

Речник

галаксија – звездана групација од стотине милијарди звезда.

орбита – путања по којој се крећу небеска тела или вештачке летелице.

земљина ротација – окретање, кретање Земље око своје осе.

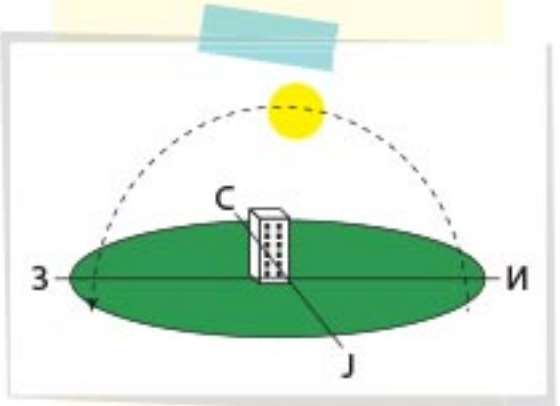
Правац и ротацијске брзине Земље

ЗЕМЉИНА РОТАЦИЈА И ПОСЛЕДИЦЕ

Кретање Земље око своје замишљене осе са запада ка истоку назива се **Земљина ротација**. Током ротације, Земља направи цео круг око своје осе за период од 24 часа, односно за један дан и ноћ.

Све тачке на Земљи не ротирају истом брзином. Највећу ротациону брзину постижу тачке на екватору, јер он представља најдужи круг описан око Земље. Тачке ближе половима за исто време опишу краће кругове, што значи да се ротирају спорије.

Због ротације, свака тачка на Земљиној површини само једном, током дана и ноћи се налази у положају директно према Сунцу. То се дешава у подне, када кажемо да је Сунце највише, односно у **зениту** изнад те тачке.

Дневно привидно кретање Сунца

Као научни докази за ротацију Земље сматрају се: привидно дневно кретање Сунца око Земље у правцу исток–запад, елипсоидни облик Земље, скретање сталних ветрова – пасата и других. Као главна последица Земљине ротације јавља се смена дана и ноћи у периоду од 24 сата.

Речник

земљина револуција – кретање Земље око Сунца.

зенит – када је Сунце највише на небу изнад једне тачке.

ЗЕМЉИНА РЕВОЛУЦИЈА И ПОСЛЕДИЦЕ

Кретање Земље око Сунца назива се **Земљина револуција**. Земља у временском периоду од 365 дана и приближно 6 сати, једном се окрене око Сунца по елипсоидној путањи, која се назива **орбита**. Она је дуга 940 милиона километара. Оса Земље у односу на раван коју заузима орбита нагнута је под углом од 66 степени и 33 минута (66° 33'). Просечна брзина Земље током револуције износи приближно 30 km/s.

Земљина револуција и главне последице

Постоји више научних доказа о Земљиној револуцији. Један од њих је привидно годишње кретање звезда на небу. Наиме, код посматрача звезди ствара се привид да оне мењају положај у току године и описују кружне кретње на небу. Земљина оса је под нагибом и зато у току године различити делови Земље добијају различиту сунчеву светлост. То доводи до последица Земљине револуције: **промена годишњих времена и неједнако трајање дана и ноћи на две полулопте**.

СМЕНА ГОДИШЊИХ ДОБА

Између **20.** и **21. марта** наступа **пролећна равнодневица**. Тада Земља заузима такав положај да су обе њене полулопте подједнако осветљене и загрејане од стране Сунца. Дан и ноћ трају по 12 сати. На северној полулопти почиње пролеће, а на јужној полулопти почиње јесен.

Између **20.** и **22. јуна** наступа **летња дугодневица**. Земља заузима такав положај да је северна полулопта више осветљена и загрејана у односу на јужну полулопту. На северној полулопти

Знаш ли да...

... летња дугодневица има корене у древним културама које су славиле моћ Сунца и плодност Земље? Људи су веровали да тог дана Сунце има највећу моћ и да је то идеално време за ритуале прочишћавања, плодности и обнове енергије. И данас, људи широм света обележавају тај посебан дан песмама, играма и ватрама, славећи природу и светлост. Летња дугодневица је симбол животне снаге и обнове.

Сазнај више

Традиционално, за почетни датум пролећа на северној полулопти Земље узима се **21. март**. Али, астрономски почетак пролећа није одређен фиксним датумом и сатом сваке године! То је због неуједначене брзине Земље док се креће око Сунца и разлике између **календарске године** (365 или 366 дана) и **астрономске године** (365 дана, 5 сати, 48 минута и 46 секунди). Тако, пролеће у различитим годинама може почети 19, 20 или 21. марта. Слично је и са осталим годишњим добима.

почиње лето и дан је дан је знатно дужи од ноћи. На јужној полулопти почиње зима, где је ноћ дужа од дана.

Између **22.** и **23. септембра** наступа **јесења равнодневница**. Тада Земља заузима такав положај да се други пут у години обе њене полулопте подједнако осветљавају и загревају од стране Сунца. Дан и ноћ трају по 12 сати. На северној полулопти почиње јесен, а на јужној полулопти почиње пролеће.

Између **21.** и **22. децембра** наступа **зимска краткодневица**. Земља заузима такав положај да је јужна полулопта више осветљена и загрејана у односу на северну полулопту. На северној полулопти почиње зима и дан је знатно краћи од ноћи. На јужној полулопти почиње лето, где је ноћ краћа од дана.

Дан и ноћ на половима се смењују на сваких 6 месеци. Практично, од јесење до пролећне равнодневице, Северни пол се налази у сенци, односно има ноћ, а од пролећне до јесење равнодневице, стално је осветљен и има дан. На Јужном полу ситуација је обрнута.

Истражи

Истражи, сазнај и објасни зашто месец фебруар траје 28, односно понекад 29 дана.

Размисли и одговори

1. Зашто кажемо да је кретање Сунца око Земље привидно?
2. Зашто се не могу доказати Земљина кретања помоћу чулне спознаје?
3. Објасни како долази до промене годишњих доба?

Запамти

- Земља се стално креће око своје осе, око Сунца и заједно са Сунцем, око центра галаксије.
- Земљина кретања су тешко уочљива за људска чула и она се научно доказују.
- Ротација је дневно кретање Земље око своје осе које изазива смену дана и ноћи.
- Револуција је кретање Земље око Сунца које доводи до смене годишњих доба и различитог трајања дана и ноћи.

VI.8. Локално време, часовне зоне и датумска граница

ОСНОВНЕ МЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ ЗА МЕРЕЊЕ ВРЕМЕНА

Земљина ротација је искоришћена за мерење времена на Земљи. Као основне **мерне јединице** за мерење времена су: секунда, минут, сат, дан, недеља (седмица), месец и година. За **дан** се сматра временски период потребан за једну Земљину ротацију, односно време за које Земља направи цео круг око своје осе. Дан је подељен на 24 сата, односно на 1440 минута, односно на 86 400 секунди. За **годину** се сматра време потребно за једну Земљину револуцију. За мерење времена у прошлости коришћени су уређаји као што су сунчани и пешчани часовник. Данас се користе веома прецизни аналогни, кварцни и атомски часовници.

Сунчев сат | Пешчани сат | Аналогни сат | Дигитални сат

ЛОКАЛНО ВРЕМЕ

Време може бити **локално** (месно), **зонско** и **светско**. Свако место на Земљиној површини има своје локално (месно) време. Када Сунце достигне највећу висину изнад места посматрања, то значи да се изједначило у истој линији са меридијаном посматрача. Тада је, према локалном времену, **подне**, односно 12 часова. Због ротације Земље са запада ка истоку, подне је већ прошло у тачкама које се налазе источно од посматрача, а тачке које леже западно од посматрача теже ка подневу. Све тачке дуж једног меридијана имају исто локално, односно месно време.

ЗОНСКО ВРЕМЕ И ВРЕМЕНСКА ЗОНА

Из разлога што је непрактично да се сва насељена места на Земљи оријентишу према свом локалном времену, уведено је **зонско време**. То је време у свакој од двадесет четири часовне зоне на Земљи. Земља је подељена на **24 часовне** зоне јер у току 24 часа она опише један

Речник

локално – време у неком месту; свако место на Земљиној површини има своје месно време.

светско време – локално време на Гриничком меридијану.

временске зоне – 24 појаса Земље са меридијанком правцем протезања, где сваки појас захвата по 15 степени географске дужине и сва места у оквиру појаса имају исто зонско време.

зонско време – време у свакој од двадесет четири временске зоне на Земљи.

Сунце у зениту на меридијану (подне по локалном времену)

Сазнај више

Светско време се обележава са **UTC**. Уколико се налазимо у зони где нам часовник показује пет сати више од светског времена, ту зону обележавамо као UTC+5. Уколико показује 7 сати мање, обележавамо UTC–7. Зоне UTC+12 и UTC–12 означавају место где дан почиње и завршава и налазе се на супротној страни планете, гледано од Гринича.

круг око своје осе. Ако цео круг математички има 360 степени, онда свака тачка на Земљи за један сат пређе 15 степени тог круга. Због тога свака часовна зона обухвата по 15 меридијанских или дужинских степени. Почетна (нулта) часовна зона простире се до 7°30′ источно и западно од Гринича и назива се **западноевропска часовна зона**. Источно од ње налази се **средњоевропска часовна зона**, у којој се налази територија Републике Северне Македоније. То значи да када је у Лондону подне, у Скопљу је 13 сати. Источно од средњоевропске налази се **источноевропска часовна зона**. Тамо, на пример у Софији, у исто време казаљке на сату показују 14 сати.

Земљине временске зоне

Знаш ли да...

... је Русија је подељена на чак 11 часовних зона? Границе часовних зона често не прате предвиђене меридијане и померају се у зависности од државних граница. Мање државе које се налазе на граници између две часовне зоне најчешће бирају једну, како би у целој држави било исто време.

Знаш ли да...

... потреба за постављањем датумске границе потиче још из XVI века? Наиме, експедиција Магелана, путујући око света у правцу од истока ка западу, и поред педантног вођења дневника, по повратку у Шпанију „изгубила" је један дан. Они су превидели да је, због Земљине ротације и њиховог преласка кроз све часовне зоне на Земљи, требало у дневник да додају један дан више!

СВЕТСКО ВРЕМЕ И ДАТУМСКА ГРАНИЦА

Поред зонског времена, познато је такозвано **светско време**, које се односи на локално време Гриничког меридијана. Према томе, нови дан на Земљи почиње када је на Гриничком меридијану поноћ. Уочљиво је да се при преласку из једне у другу часовну зону казаљка на сату помера један сат унапред или уназад. То значи да меридијан који се налази на 180 степени источно, односно западно од Гринича, треба да буде **датумска граница** чије се локално време разликује од оног на Гриничу за 12 сати. Зато је позната пракса у поморском саобраћају да, ако се путује са запада ка истоку, због Земљине ротације, при преласку датумске границе се преписује исти датум. Али, ако се путује са истока ка западу, тада се прескаче један дан унапред.

Речник

датумска граница – линија са супротне стране Гриничког меридијана, где се мења датум.

Датумска граница Земље

Размисли и одговори

1. Имаш по једног пријатеља на сваком континенту. Ко од њих живи на месту са приближно истим временом као у твом месту?
2. У Скопљу је један сат касније него у Лондону, где се налази Гринич. Како ћеш означити часовну зону у којој се налази Скопље?
3. Џакарта, главни град Индонезије, налази се у зони UTC+7. Колико је сати тамо у овом тренутку?
4. Буенос Ајрес, главни град Аргентине, налази се у зони UTC−3. Колико је сати тамо у овом тренутку?

Запамти

- Основне мерне јединице за рачунање времена су: секунда, минута, час, дан, недеља (седмица), месец и година.
- Време може бити локално (месно), зонско и светско.
- Све тачке по дужини једног меридијана имају исто месно, односно локално време.
- На Земљи постоји 24 часовне-временске зоне.
- За датумску границу одређен је 180. меридијан.

ПРОВЕРИ КОЛИКО СИ НАУЧИО

VI.1. Земља на глобусу и географској карти

1. Шта је глобус и које информације можемо добити са глобуса?
2. По чему се разликује индукциони глобус од географског глобуса?
3. Објасни зашто се географска карта назива „умањена слика Земље".
4. Које природне елементе можемо приказати на једној географској карти?
5. Ако имаш карту без легенде, како би знао шта значе боје и симболи?
6. По твом мишљењу, зашто карта мора бити израђена по математичким правилима?
7. У којим случајевима је боље користити штампану, а у којима електронску карту?
8. Шта мислиш, да ли ће се у будућности глобус користити ређе због развоја дигиталних карти? Образложи.

VI.2. Размер и врсте размера

1. Шта представља размер једне географске карте?
2. Како размер одређује верност представљене површине на карти?
3. По чему се разликује бројни од графичког размера?
4. Објасни шта значи размер 1 : 1.000.000.
5. Израчунај: ако 1 cm на карти представља 5 km у природи, колико километара представљају 4 cm ?
6. Како размер помаже при планирању путовања или истраживању?
7. Зашто је важно да свака карта има јасно означен размер?

VI.3. Врсте географских карата

1. Која је разлика између плана, топографске и географске карте према размеру?
2. Какве површине се приказују плановима и у ком размеру се израђују?
3. Зашто планови имају крупан размер? Објасни примерима.
4. Какав је практичан значај топографских карата? Наведи барем два.
5. Замисли да планираш шетњу кроз општину – који тип карте би користио и зашто?
6. Која су три основна типа карата према садржају? Објасни их.
7. Замисли да си туриста у новој земљи. Која врста карте би ти била најкориснија и зашто?

VI.4. Географска/картографска мрежа, изохипсе и картографски знаци

1. Објасни шта су паралеле и како су повезане са ротацијом Земље.
2. Зашто је екватор најдужа паралела?
3. Колико паралела може да се повуче на обе полулопте и како се добија тај број?
4. Објасни зашто се Гринички меридијан сматра почетним.
5. Шта су изохипсе и какву информацију нам дају о рељефу?
6. Како можеш да препознаш стрм и благ терен на карти са изохипсама?
7. Каква је улога кота у приказивању рељефа на картама?
8. Зашто се користе картографски знаци и које су њихове предности?

VI.5. Географска ширина и географска дужина

1. Шта се подразумева под „положајем места" дате тачке на Земљиној површини?
2. Које две координате се користе да се одреди тачна локација на карти или глобусу?
3. Како можемо да препознамо да ли нека тачка има северну или јужну географску ширину?
4. Зашто је Гринички меридијан важан за мерење географске дужине?
5. Под којим углом се укрштају паралеле и меридијани да би се добио положај одређене тачке?
6. Ако на карти пише 45° СГШ и 20° ИГД, шта ти бројеви значе?
7. Зашто данас користимо GPS уређаје уместо да координате рачунамо ручно?

VI.6. Оријентација у простору

1. Шта значи појам „оријентација" у географском смислу?
2. Која средства могу да се користе за оријентацију у простору?
3. Објасни како функционише компас. Зашто је важно да око компаса нема металних предмета?
4. Како можеш да се оријентишеш током дана помоћу Сунца?
5. Која звезда се користи за ноћну оријентацију и где се налази?
6. На који начин можемо да одредимо страну света у густој шуми, без техничких уређаја?
7. Замисли да се налазиш у шуми без мобилног телефона. Како би нашао правац север?

VI.7. Земљина ротација и Земљина револуција

1. Шта значи када кажемо да се Земља креће?
2. Објасни зашто се тачке на екватору ротирају брже од оних ближе половима.
3. Која је главна последица ротације Земље?
4. Наведи два научна доказа да се Земља ротира.
5. Шта представља револуција Земље и колико траје?
6. Како нагиб Земљине осе утиче на годишња доба?
7. Објасни како се мењају дужина дана и ноћи на половима током године.
8. Упореди стања на северној и јужној хемисфери током летње дугодневице.

VI.8. Локално време, часовне зоне и датумска граница

1. Како се одређује локално (месно) време на неком месту?
2. Зашто места која се налазе источно од посматрача већ имају „прошло" подне?
3. Шта представља зонско време и зашто је уведено?
4. Колико меридијанских степени има једна временска зона и зашто баш толико?
5. У којој временској зони се налази Република Северна Македонија?
6. Колико је сати у Софији када је у Лондону 12 сати? А колико је у Скопљу?
7. Шта је светско време и када почиње нови дан на Земљи?
8. Шта се дешава са датумом ако се путује са истока ка западу и прође се датумска граница?
9. Замисли да путујеш бродом из Јапана ка Калифорнији – како и зашто ће се променити дан на календару?

ГЕОГРАФИЈА МЕДИТЕРАНСКИХ ЗЕМАЉА

Увод

Медитеран је један од најразноврснијих и најфасцинантнијих региона на свету, који обухвата обале три континента – Европе, Азије и Африке. Овај регион је познат по својој богатој историји, културној разноликости и природним лепотама. Земље Медитерана имају заједничку природну карактеристику – медитеранску климу, што их чини атрактивним за живот и туризам. Топла и дуга лета, благе зиме и сунчани дани су карактеристике које чине посебним ова подручја. Медитеран је и колевка древних цивилизација, где су се развиле прве културе и одвијали значајни историјски догађаји. Данас представља спој традиције и модерности, где се древни градови преплићу са модерним урбаним центрима. Путујући кроз медитеранске земље, откривамо јединствену комбинацију културе, природе и историје која овај регион чини тако посебним.

САДРЖАЈ

- VII.1. Географски положај и регионални преглед медитерана
- VII.2. Балканско полуострво и источноевропски подрегион Медитерана
- VII.3. Апенинско полуострво и француско медитеранско приморје
- VII.4. Иберијско полуострво
- VII.5. Медитеранска Африка и Азија
- VII.6. Природне и географске карактеристике медитеранских земаља
- VII.7. Клима, хидрографија, флора и фауна
- VII.8.Становништво и насеља медитеранских земаља
- VII.9.Језици, религије, храна и архитектура
- VII.10.Економске и географске карактеристике
- VII.11.Туристичка места и културне знаменитости
- Провери колико си научио

На крају ове теме моћи ћеш да:

- ✓ опишеш географски положај и регионални преглед и главне градове медитеранских земаља и да их прикажете на географској карти;
- ✓ да опишеш природно-географске карактеристике медитеранског региона: рељеф, климу, хидрографију, биљни и животињски свет;
- ✓ опишеш социо-географске карактеристике медитеранских земаља: број становништва, заступљене језике, религије и друга културна обележја;
- ✓ набројиш економске активности које су најзаступљеније у медитеранском региону и показујеш највеће индустријске центре и најважнија туристичка места у региону на географској карти.

VII.1. Географски положај и регионални преглед Медитерана

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ

Медитеран је регион који обухвата приобална подручја земаља које директно излазе на Средоземно море, преко његових ободних и унутрашњих мора. Реч је о јужноевропским земљама са **Балканског, Апенинског и Пиринејског полуострва**, као и државама из **Северне Африке** и **Југозападне Азије**. Француска је део региона Западне Европе. Поред тога што је западноевропска земља, она излази на Средоземно море са Азурном обалом, што значи да је део и Медитерана.

Средоземље (Медитеран) има повољан географски положај јер повезује делове три континента Старог света: Европу, Африку и Азију. Најкраћи пловни путеви који повезују ове континенте пролазе кроз Средоземно море. Кроз **Гибралтарски мореуз**, који је широк 14 километара, отворен је регион према Атлантском океану на западу. Преко **Дарданела**, **Мраморног мора**, **Босфора** и вода **Црног мора**, Медитеран има отворене везе са Источном Европом, Југозападом и Централном Азијом. Прокопавањем Суецког канала у другој половини XIX века, копнена веза између Африке и Азије је прекинута, али је отворен краћи морски пут који повезују европске земље са: Јужном, Југоисточном и Источном Азијом;

Речник

Медитеран – Земље које се граниче са Средоземним морем.

подрегион – мањи део неког региона.

приобална мора – мора дуж обале континента као део већег мора или океана.

Географски положај Медитерана

Сазнај више

Медитеран је место где су настале **древне цивилизације**. Како нису могли да истраже целу планету, дуго су мислили да ово представља цео свет. Многе војсковође, крећући у походе за освајање света, заправо су освајали Медитеран. Дакле, ове земље су често биле део великих империја која су владала светом. Одатле потиче име Медитеран, које су измислили Римљани. На латинском значи „у средини Земље", што значи да су сматрали Средоземно море централном тачком тада познатог света.

Римско царство, када је било највеће (2. век нове ере)

Знаш ли да...

... је било потребно 10 година да се изгради **Суецки канал**? Грађен је од 1859. до 1869. године под надзором француског дипломате Фердинанда де Лесепса. У изградњи је учествовало и 25.000 фела (египатских сељака). Копањем канала, морски пут од Балканског полуострва до Индије је скраћен за 10.000 км! Данас хиљаде бродова сваке године пролазе кроз Суецки канал, превозећи робу вредну милијарде долара, што га чини једном од најважнијих морских путева у светској трговини!

Суецки Канал

Источном Африком и Аустралијом. Канал пролази кроз египатску територију и повезује воде Средоземног и Црвеног мора у дужини од 163 km (са додатном мрежом – 193 km), између градова **Порт Саид** и **Суец**.

РЕГИОНАЛНА ПОДЕЛА МЕДИТЕРАНА

Медитеран је само географски регион становништва и земаља које деле заједничку територију. Поред свог положаја, већину људи Медитерана (Средоземног мора) повезује заједничка историја, сличне културне карактеристике и међусобне економске везе. Стога се може рећи да Медитеран представља посебан природно-географски, историјски и економски регион који на више нивоа функционише као јединствена целина. Имајући у обзир просторну поделу великих полуострва, острва, дубоких унутрашњих мора иразноликост рељефа, у медитеранском подручју се може издвојити неколико просторних целина, односно малих региона (подрегиона). Оне се изводе на основу природно-географских, друштвено-економских и политичко-географских карактеристика. Према њима, у Медитеран се могу издвојити следеће просторне целине, т.ј. подрегиони:

Сазнај више

Шпанија је једино краљевство у Медитерану. Иако на први поглед изгледа да је у потпуности у Европи, ако боље погледамо мароканску обалу, на њој ћемо пронаћи два града, Сеуту и Мелиљу, који припадају Шпанији. Канарска острва у Атлантском океану су такође део Африке и припадају Шпанији. Египат се такође простире на два континента. Синајско полуострво, до границе са Палестином и Израелом, сматра се делом Азије

Канарска Острва

Сазнај више

Средоземно море чине **мања мора**: Алборанско, Балеарско, Тиренско, Јадранско, Јонско, Егејско, Левантинско, Либијско, Лигурско, Црно, Мраморно и Азовско море. Гибралтарским мореузом је повезано са Атлантским океаном, Дарданелским мореузом је повезано са Мраморним морем, а са Суецки канал га повезује са Црвеним Морем.

Балканско полуострво, Апенинско полуострво, Француско медитеранско приморје, Иберијско полуострво, Афрички подрегион Медитерана, Азијски подрегион Медитерана, Источноевропски подрегион Медитерана.

Подрегиони медитерана

Истражи

Направи списак земаља са директним излазом на Средоземно море и њихове главне градове. Истражи и опиши три њихове главне карактеристике.

Размисли и одговори

1. Преко којих суседних земаља можеш стићи до медитеранске обале?
2. Пронађи Португал на мапи. Зашто Португал није медитеранска земља?
3. Турска се простире на два континента. На ком континенту се налази њен највећи део?
4. Које земље се налазе на обали Црног мора?

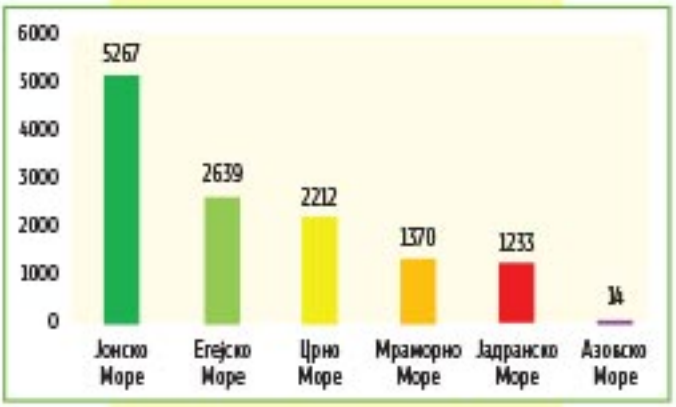
Запамти

- Медитеран је регион који обухвата земље које се директно граниче са Средоземним морем;
- Медитеран има повољан географски положај, јер се налази између три континента;
- Важни морски путеви до свих континената воде кроз Медитеран;
- У Медитерану се може разликовати седам средоземних подрегиона.

VII.2. Балканско полуострво и источноевропски подрегион Средоземља

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ БАЛКАНА

Балканско Полуострво се налази у југоисточном делу европског континента у великом региону **Јужне Европе**. Природном северном границом Балканског Полуострва сматрају се токови река Дунав и Сава, али у полишичком смислу, оно се у потпуности налази унутар земаља кроз које ове реке протичу. На југозападу, југу, југоистоку и истоку, овај медитерански регион запљускују воде: **Јадранског**, **Јонског**, **Егејског**, **Мраморног** и **Црног мора**. Балкан има повољан положај јер излази на неколико мора. То му омогућава лако повезивање са другим деловима света морским путем - посебно преко Гибралтарског мореуза и Суецког канала. Важни путеви који повезују земље Централне Европе са Јужном Европом и Азијом такође пролазе кроз Балкан.

Максимална дубина мора око Балканског полуострва (метри)

Балканске и друге земље са или без приступа Медитерану

Топографија Хрватске и разуђеност обале

Знаш ли да...

... Монако и Босна и Херцеговина (БиХ) су земље са најкраћом обалом у Европи? Дужина обале БиХ је 20 km, док је обала Монака само 4,1 km! Својим кратким приобалним појасом, БиХ прекида континуитет хрватске обале на два дела.

ПОЛИТИЧКО-ТЕРИТОРИЈАЛНА ПОДЕЛА БАЛКАНА

У овом медитеранском субрегиону налази се седам **балканских земаља** (држава) које директно излазе на: Јадранско, Јонско, Егејско, Мраморно и Црно море. На Балканском полуострву налазе се и три **континенталне земље** које немају излаз на море, али су у непосредној близини, и то: Србија, Северна Македонија и Косово. Следеће земље директно излазе на **Јадранско море**: **Словенија** са главним градом Љубљана, **Хрватска** (Загреб), **Босна и Херцеговина** (Сарајево) и **Црна Гора** (Подгорица). **Албанија** са главним градом Тираном излази на Јадранско и Јонско море. **Грчка** са главним градом Атином, као балканску земљу, испирају воде: Јонског, Егејског и Средоземног мора. **Турска**, са својим европским делом територије, такође заузима мали део Балканског полуострва, и излази на: Егејско, Мраморно и Црно море. Као балканска земља, само **Бугарска**, са главним градом Софијом, има директан излаз на Црно море.

Основне карактеристике балканских земаља са излазом на Медитеран (без балканског дела Турске)

Име	Површина (km^2)	Главни град
Словенија	20.273	Љубљана
Хрватска	56.578	Загреб
Босна и Херцеговина	51.197	Сарајево
Црна Гора	13.812	Подгорица
Албанија	28.748	Тирана
Грчка	131.957	Атина
Бугарска	110.910	Софија

Дубровник, Хрватска

Основне карактеристике балканских земаља без излаза на Медитеран

Име	Површина (km^2)	Главни град
Србија	77.474	Београд
Северна Македонија	25.713	Скопље
Косово	10.908	Приштина

Скопје, Северна Македонија

Знаш ли да...

... дуж Галипољског полуострва у Републици Турској налази се Дарданелски мореуз, који раздваја Европу и Азију и повезује Егејско и Мраморно море? Мореуз је дугачак 61 km и широк од 1,2 до 6 km. Године 2022. преко мореуза је изграђен модеран мостза путни саобраћај.

Мост преко Дарданелског мореуза

ИСТОЧНОЕВРОПСКИ ПОДРЕГИОН МЕДИТЕРАНА

Североисточно од Балканског полуострва надовезују се веће земље које имају излаз на Црно море, као део Средоземног мора. Иако њихове територије дубоко продиру у источноевропски регион, ипак због излаза на црноморске воде, захватају Медитеран и сматрају се делом медитеранских земаља.То су: **Румунија** са главним градом Букурештом, **Украјина** (Кијев) и **Русија** (Москва).

Основне карактеристике источноевропских земаља које имају излаз на Црно море

Име	Површина (km^2)	Главни град
Румунија	238.397	Букурешт
Украјина	603.628	Кијев
Русија	17.125.191	Москва

Одеса, Украјина

Констанца, Румунија

Истражи

На карти Европе означи све балканске земље које имају излаз на море и напиши на која мора излазе!

Размисли и одговори

1. Зашто мислиш да је важно да једна земља треба да има приступ мору?
2. Како је положај Балканског полуострва утицао на развој различитих култура, трговине и путева кроз историју?
3. Које земље на Балкану немају излаз на море?
4. Зашто се земље попут Румуније, Украјине и Русије убрајају у медитеранске земље, иако су део Источне Европе?

Запамти

- Балкански подрегион Медитерана обухвата земље Балканског полуострва које директно излазе на унутрашња и приобална мора Средоземног Мора;
- Балканско Полуострво има повољан географски положај јер се налази на раскрсници важних поморских и друмских саобраћајних путева;
- На Балканском Полуострву постоји седамдржава (без европског дела Турске) које директно излазе на унутрашња и приобална мора Средоземног Мора;
- Следеће земље, као источноевропске земље, излазе на Црно море: Румунија, Украјина и Русија.

VII.3. Апенинско полуострво и Француска медитеранска обала

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ АПЕНИНСКОГ ПОЛУОСТРВА И ФРАНЦУСКЕ МЕДИТЕРАНСКЕ ОБАЛЕ

Апенинско полуострво заузима централно место у Медитерану. Његов географски положај је веома повољан због излаза на неколико мора: Јадранско, Јонско, Средоземно, Тиренско и Лигурско. На северу, преко **Ломбардијске Низије**, повезано је са алпским регионом и земљама Западне и Централне Европе. Чињеница да је Апенинско полуострво са три стране окружено водама Средоземног мора и његових ободних и унутрашњих мора, снажан је фактор за општи економски развој, а посебно за туризам у земљама региона.

Географски положај Апенинског полуострва и Француске ривијере

Између Апенинског полуострва на истоку и Пиринејског полуострва на западу, медитеранска обала се протеже преко јужних делова **Француске** и мале државе **Монако**, који излазе у Средоземно море. Источни део француске обале, према граници са Италијом, познат је као Француска ривијера или **Азурна обала**. Поред ових, овај део Медитерана обухвата и неколико италијанских острва (**Сицилију**, **Сардинију** и.др.) и француско острво **Корзику**.

ПОЛИТИЧКО - ТЕРИТОРИЈАЛНА ПОДЕЛА АПЕНИНСКОГ ПОЛУОСТРВА И ФРАНЦУСКЕ МЕДИТЕРАНСКЕ ОБАЛЕ

Апенинско полуострво, као део Медитерана, подељено је политички и територијално од ових земаља:

Речник

ривијера - приморје.

Азурна обала – медитерранскаобала југоисточног дела француско-италијанске границе.

Положај Француске ривијере

Ница, Француска

Знаш ли да...

... је **Монако** друга најмања земља у Европи, после Ватикана? Укупна површина је само 2 km², са 39 хиљада становника. Монако има приступ Медитерану, а једини копнени сусед му је Француска. Иако је тако мали, Монако је једна од најбогатијих и најгламурознијих земаља на свету. Познат је по својим казинима, луксузним хотелима и лукама пуним јахти. Поред тога, Монако је домаћин чувене трке Формуле 1 – Велике награде Монака, која се одржава улицама града и једна је од најпрестижнијих на свету.

Монако

Италија са главним градом Римом, **Сан Марино** (Сан Марино) и **Ватикан** (Ватикан). Француска ривијера као део Медитерана, политички припада **Француској** са главним градом Паризом, која регионално припада Западној Европи, али је излаз на Средоземно море такође увршатава у друштво медитеранских земаља. Мали део Азурне обале заузима и кнежевина **Монако** (Монако). Ван ових медитеранских подрегиона, али близу Сицилије као највећег италијанског и медитеранског острва, налази се мала острвска држава **Малта** са главним градом Валетом и површином од 316 km2.

Ватикан – најмања држава у Европи

Основне карактеристике земаља Апенинског полуострва и француске медитеранске обале

Држава	Италија	Сан Марино	Ватикан	Француска	Монако
Главни град	Рим	Сан Марино	Ватикан	Париз	Монако
Површина	301.340 km²	61,2 km²	0,44 km²	543.908 km²	2 km²

ОСНОВНЕ ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ИТАЛИЈЕ

Италија, са површином од 301.340 km², највећа је земља на Апенинском полуострву. Са три стране, Италију окружују воде: **Јадранског**, **Јонског**, **Средоземног**, **Лигурског** и **Тиренског** мора, а на северу према Алпима граничи се са: Француском, Аустријом, Швајцарском и Словенијом. Рељефне јединице Италије чине: **Алпи, Апенини** и **Ломбардска**низија. Клима је претежно **медитеранска**, а у Алпима планинска. Реке у Италији су кратке и уливају се у Јадранско и Тиренско море. Од њих су најпознатије **По** и **Тибар**. Највећа језера су: **Комо**,

Рим, главни град Италије

Гарда и **Маџоре**. Италија има републиканско уређење. У њој живи око 59 милиона становника, углавном припадника католичке вероисповести. Италија је индустријски и пољопривредно високо развијена земља и чланица је седам најразвијенијих земаља света. Највећи италијански градови су: **Рим**, **Милано**, **Напуљ**, **Торино** и **Палермо**.

Топографија Италије

Истражи

Који су најпосећенији градови Азурне обале Француске?

Размисли и одговори

1. Зашто Апенинско полуострво има тако повољан географски положај?
2. Зашто се Римско царство појавило и развило на Апенинском полуострву?
3. Истражи шта значи назив „Азурна обала" и одакле потиче.

Запамти

- Апенински регион заузима централно место на Медитерану. Има веома повољан географски положај, јер излази на неколико мора: Јадранско, Јонско, Средоземно, Тиренско и Лигурско.
- Апенинско полуострво је политички подељено на три државе: Италију, Ватикан и Сан Марино. Ватикан и Сан Марино су без излаза на море на Средоземном мору.
- Француска ривијера и Азурна обала политички припадају државама Француској и Монаку.

VII.4. Пиринејско Полуострво

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ ПИРИНЕЈСКОГПОЛУОСТРВА

Пиринејско Полуострво се налази на крајњем југозападном делу Европе као подрегион Медитерана. Као и Апенини, овај подрегион има повољан географски положај због своје директне отворености према Средоземном мору, Атлантском океану и близине Африке. **Гибралтарски Мореуз**, као „врата" Јужне Европе, повезује Медитеран са остатком света и одваја европски континент од Африке у појасу од14 km. На северу, преко **Пиринеја**, земље Пиринејског полуострва су повезане са Француском, односно регионом западне Европе.

Речник

независна држава– држава чланица организације Уједињених нација.

мореуз – уска водена површина која спаја две веће водене површине.

ПОЛИТИЧКО-ТЕРИТОРИЈАЛНА ПОДЕЛА

Са политичко територијалног аспекта, Пиринејско Полуострво је подељено на три независне државе и Гибралтар, као спољне територије Велике Британије. Независне државе су: **Шпанија** са главним градом Мадридом, **Португал** (Лисабон) и **Андора** (Андора ла Вела). Португал и Андора немају приступ Средоземном мору, иако у ширем смислу, као део Пиринејског Полуострва, јесу део Медитерана.

Пиринејско полуострво

Основне карактеристике држава Иберијског полуострва

Држава	Шпанија	Португалија	Андора
Главни град	Мадрид	Лисабон	Андора ла Вела
Површина	505.990 km^2	92.212 km^2	467,6 km^2

Сазнај више

Пиринејски планински венац **Пиринеја** је природна граница између Француске и Шпаније. Од запада ка истоку, планински венац је дугачак 430km. Највиши врх је Ането (3404m). Постоји још 47 врхова преко 3000 m.

Знаш ли да...

... Најпрепознатљивији симбол Гибралтара је **Гибралтарска стена**, велика кречњачка литица висока 426 метара, која је дом јединих дивљих мајмуна у Европи – **берберских макакија**? Гибралтар, стеновити рт који се налази на јужном врху Пиринејског полуострва, познат је по свом стратешком положају – налази се на улазу у Средоземно море и контролише морeуз између Европе и Африке. Има површину од 6,8 km^2, обалу дугу 12 km и популацију од 38 хиљада становника. Према локалној легенди, док год су мајмуни на Гибралтару, он ће остати под британском влашћу.

Барселона, Шпанија

ОСНОВНЕ ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ШПАНИЈЕ

Шпанија је највећа земља на Пиринејском Полуострву са укупном површином од 505.990 km^2. Поред континенталног дела, Шпанија обухвата и **Балеарска Острва** у Средоземном мору. Повољан географски положај Шпаније произилази из излаза на Средоземно море и Атлантски океан. Рељефом Шпаније доминирају планине (**Кантабријске**, **Иберијске**, **Пиринеји**, **Сијера Невада**, и.др.) и висоравни (**Месета**). Највеће низије су **Андалузија** и **Арагонија**.

Топографија Шпаније

Сазнај више

Шпанија је такође земља **фламенко музике**, кориде (борбе бикова), паеље (традиционалног јела од пиринча) и вина. Шпанско становништво посвећује велику пажњу породичним традицијама, обичајима, фестивалима и карневалским прославама.

Од климатских типова у Шпанији заступљени су следећи: **атлантска**, **медитеранска**, **умерено-континентална и планинска**. Реке у Шпанији се уливају у Атлантик и Средоземно море. Најдуже реке су: **Дуро**, **Тахо**, **Миньо**, **Гвадијана**, **Гвадалквивир** и **Ебро**. Шпанија је монархија са 48 милиона становника и густином насељености од 95 становника/km². Највећи градови су: **Мадрид**, **Барселона**, **Валенсија** и **Севиља**. Становништво чине **Шпанци** (87%) и остали народи (13%). Званични језик је **шпански**, а у употреби су још увек: **каталонски**, **баскијски** и **галицијски**. Шпанија је једна од пет индустријски најразвијенијих европских земаља и светски је произвођач: маслиновог уља, вина, пиринча, бадема и цитрусног воћа. Као друга најпосећенија земља на свету, туризам је важна грана која доприноси 12% националном дохотку Шпаније.

Климатски типови Шпаније

Размисли и одговори

1. Зашто се Гибралтарски мореуз назива „капијом света"?
2. Да ли је Португал медитеранска земља? Објасни.
3. Зашто има толико туриста у Шпанији? Какву улогу у томе играју природа и положај Пиринејског полуострва?
4. Како је географски положај полуострва утицао на развој трговине и морепловства у Шпанији и Португалу?

Запамти

- Пиринејско полуострво заузима крајњи западни део Средоземног мора.
- Гибралтарски мореуз одваја европски континент од Африке и повезује Медитеранса остатком света.
- Пиринејско полуострво деле три независне државе – Шпанија, Португал и Андора, а Гибралтар је спољна територија Велике Британије.
- Највећа земља на Пиринејском Полуострву је Шпанија, са 48 милиона становника. Главни град Шпаније је Мадрид.

VII.5. Медитеранска Африка и Азија

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ И ТЕРИТОРИЈАЛНА ПОДЕЛА МЕДИТЕРАНСКЕ АФРИКЕ

Средоземна Африка се односи на земље северноафричког региона које имају излаз на Средоземно море. Оне се простиру у крајњем северном делу афричког континента, од Атлантског океана на западу до Црвеног мора на истоку. Иако су то земље у сахарском делу Африке, економске предности овог медитеранског подрегиона изражавају се њиховим приступом Средоземљу и близином **Гибралтарског мореуза** и **Суецког канала**. Медитеранска Африка је подељена на пет земаља, и то: **Мароко** са главним градом Рабатом, **Алжир** (Алжир), **Тунис** (Тунис), **Либију** (Триполи) и **Египат** (Каиро).

Речник

Сахара – највећа топла пустиња на свету, која се налази у северној Африци, позната по врелој клими, пешчаним динама и веома слабом биљном свету.

Политичка подела медитеранске Африке и Азије

Основне карактеристике држава Медитеранске Африке

Држава	Површина	Главни град	Насељеност главног града
Мароко	446.550 km²	Рабат	1,8 мил. стан.
Алжир	2.381.740 km²	Алжир	2 мил. стан.
Тунис	163.610 km²	Тунис	0,6 мил. стан.
Либија	1.759.540 km²	Триполи	1,1 мил. стан.
Египат	1.001.450 km²	Каиро	10 мил. стан.

Каиро, Египат

Триполи, Либија

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ МЕДИТЕРАНСКЕ АЗИЈЕ

Медитерански део Азије представљају земље региона Југозападне Азије које имају директан излаз на Средоземље или његовим ободним и унутрашњим морима. Највећу површину

Сазнај више

Иако је **Рабат** главни град Марока, **Казабланка** је највећи и економски најразвијенији град у земљи. Она је важан трговачки, индустријски и финансијски центар, као и највећа лука у земљи. Казабланка је дом многих модерних зграда, компанија, банака и тржних центара, као и важних културних знаменитости. Једна од најупечатљивијих знаменитости је Џамија Хасана II, која је једна од највећих на свету и има минарет висок 210 метара. Град је такође познат по комбиновању традиционалног и модерног, што га чини једним од најпосећенијих градова у Мароку.

Казабланка, Мароко

овог дела Медитерана заузима полуострво **Мала Азија**, са излазом на Црно, Мраморно, Егејско и Средоземно море. Овде спадају и кавкаски региони према Црном мору и територије земаља које имају приступ **Левантском Мору**. Положај овог подрегиона Медитерана може се рећи да је природни мост који повезује три континента: Европу, Азију и Африку.

У политичком и територијалном погледу, азијски Медитеран је подељен на 6 континенталних земаља: **Грузију** са главним градом Тбилиси, **Турску** (Анкара), **Сирију** (Дамаск), **Либан** (Бејрут), **Израел** (Јерусалим) и **Палестину** (Рамалах) близу Појаса **Газе**. Од острвских земаља, држава Кипар такође припада Југозападној Азији по природним и географским карактеристикама, иако је у политичком погледу део европске породице.

Анкара, Турска

Основне карактеристике држава Медитеранске Азије

Држава	Површина	Главни град	Насељеност главног града
Грузија	69.700 km²	Тбилиси	1,2 мил. стан.
Турска	783.562 km²	Анкара	5,1 мил. стан.
Сирија	185.180 km²	Дамаск	2,5 мил. стан.
Либан	10.400 km²	Бејрут	2,4 мил. стан.
Израел	20.770 km²	Јерусалим	0,9 мил. стан.
Палестина	6.220 km²	Рамалах	0,03 мил. стан.
Кипар	9.251 km²	Никозија	0,3 мил. стан.

Бејрут, Либан

Медитеранска Африка и Азија имају изузетно значајан географски положај и играју важну улогу у повезивању

Јерусалим, Израел

Дамаск, Сирија

три континента: Европе, Азије и Африке. Упркос природним изазовима, као што су пустињски предели и несташица воде у унутрашњости, близина Средоземног мора и важних морских путева попут Суецког канала омогућили су им повољан развој, посебно у трговини, транспорту и туризму. Истовремено, богата историја, културна разноликост и природни ресурси чине овај део Медитерана једним од најспецифичнијих подручја на свету.

Истражи

Које медитеранске земље у Африци и Азији имају најдужу обалу? Презентујте своје резултате у програму Excel и PowerPoint.

Размисли и одговори

1. Турска се простире на два континента. На ком континенту се налази њен највећи део?
2. Зашто се каже да је Мала Азија мост који спаја три континента?
3. Зашто су се многе древне цивилизације развиле управо у медитеранском појасу Африке и Азије?
4. Шта мислиш, зашто неки главни градови (као што су Рамалах или Никозија) имају много мање становника него Анкара или Дамаск?

Запамти

- На брег Средоземног Мора излази пет афричких и шест континенталних азијских земаља.
- Медитеранска Африка се састоји од земаља Северне Африке са излазом на Средоземно море: Мароко, Алжир, Тунис, Либија и Египат.
- Медитеранска Азија обухвата земље Азије које имају излаз на Црно, Егејско, Средоземно и Левантинско море: Грузију, Турску, Сирију, Либан, Израел и Палестину.
- Највећу површину медитеранског дела Азије заузима полуострво Мала Азија.

VII.6. Природно - географске карактеристике медитеранских земаља

ГРАНАЊЕ ОБАЛЕ

Гранање дуге обале Средоземног мора и његових ободних и унутрашњих мора представљено је великим бројем: полуострва, острва, залива и мореуза.

Највећа полуострва у Медитерану су: **Апенинско, Балканско, Пиринејско** и **Малоазијско**. Од њих се гранају мања полуострва, као што су: **Пелопонез, Халкидики** и **Истра** (Балканско полуострво), **Калабрија** и **Апулија** (Апенинско полуострво), и др. У групу мањих полуострва Средоземног мора издвајају се: **Пељешац** (Јадранско море), **Атика** (Егејско море), **Тунис** (Средоземно море), **Барка** (Средоземно море), **Крим** (Црно море) и друга.

Међу острвима Медитерана, највеће површине заузимају: **Сицилија** (Италија), **Сардинија** (Италија), **Кипар, Корзика** (Француска), **Крит** (Грчка), **Евија** (Грчка) и

Речник

залив – део мора који се протеже дубље у копно

планински венац – група повезаних планина које супорећане једна поред друге и протежу секао ланац дуж целе дужине неког подручја.

Разуђеност грчке обале

Сазнај више

Међу острвима Средоземног мора постоји већа група која је вулканског порекла. На већини њих **вулканска активност** је потпуна или успавана, али нека од њих карактерише активан вулканизам. Најпознатија вулканска острва су: Сицилија, Стромболи, Вулкано, Милос, Санторини и друга.

Вулкан Етна, Сицилија

Мајорка из групе **Балеарских острва** (Шпанија). Остала већа острва у Медитерану укључују: Лезбос (Грчка), Родос (Грчка), Менорку (Шпанија), Крф (Грчка), Ибицу (Шпанија), Џерба (Тунис), Црес (Хрватска) и др.

У групи већих заливау Медитерану издвајају се: **Лионски** (Средоземно море), **Ђеновски** (Лигурско море), **Кварнер** (Јадранско море), **Бококоторски** (Јадранско море), **Солунски** залив (Егејско море), **Сидра** (Средоземно море), **Габевски залив** (Средоземно море), **Коринтски залив** (Јонско море), **Анталијски** Залив (Средоземно море) и други.

Медитерански мореузи, најважнији за саобраћајно значење региона су: **Гибралтар**, који повезује Атлантски Океан са Средоземним Морем, **Месинијски** (Тиренско - Јонско Море), **Дарданели** (Егејско - Мраморно Море), **Босфор** (Мраморно Море - Црно Море) и **Керч** (Црно – Азовско Море).

КАРАКТЕРИСТИКЕ РЕЉЕФА

Главни рељефни облици Медитерана представљени су: низијама, планинама, пустињама и другим мањим рељефним облицима.

Ровињ, Истра (Хрватска)

Низије

Највеће низије Медитерана налазе се на Пиринејском и Балканском Полуострву. Највеће низије Пиринејског Полуострва су **Андалузија** и **Арагонија** у Шпанији. **Панонска Низија** са својим периферним деловима продире у медитеранске земље: Словенију, Хрватску, Босну и Херцеговину, Србију и Румунију. **Влашка Низија** се налази у доњем току реке Дунав, на територији Румуније. На бугарској територији истиче се **Горња трачка низија**, а у долини реке По у Италији – **Ломбардијска низија**.

Панонска низија у Војводини, Србија

Сазнај више

Морско дно Медитерана такође има занимљив рељеф. **Калипсо понор** (познат и као Калипсо ров) је најдубља тачка у Медитерану. Налази се у Јонском мору код обале Грчке. Дубок је 5.267 метара. То значи да на овом месту можемо потпуно потопити највиши врх Алпа, Мон Блан, који је висок 4.808 метара.

Планине и висоравни

Планински рељеф медитеранских земаља представљен је младим верижним и старим планинама. Највиши планински венци европског дела Медитерана су: **Пиринеји**, **Алпи**, **Апенини** и **Динариди**. У медитеранском делу Африке, високи планински венци **Атласког** система протежу се на 2.500 км.

На турској територији истичу се **Понтијске Планине**, **Табор** и највиша планина **Арарат**. Простране висоравни се простиру на Пиринејском полуострву (**Мезета**) и Малој Азији (**Анадолска Висораван**).

Триглав, највиши врх Јулијских Алпи, Словенија

Пустиње

Посебна карактеристика медитеранског рељефа су пустиње. Све афричке земље Медитерана су део највеће вреле пустиње на свету, **Сахаре**. Мањи део је **Либијска Пустиња**, на територији Либије, а у азијском делу Медитерана истиче се **Сиријска пустиња**.

Пешчане дине у пустињи Сахара, Мароко

Истражи

На географској карти или Google Maps пронађите највећа острва која политички припадајуследећим земљама: Шпанији, Италији, Грчкој, Хрватској и Турској.

Размисли и одговори

1. Којем балканском младом планинском венцу (венцу) припадају наше највише планине, Кораб и Шар Планина?
2. Италија је земља многих планина. Које од њих можеш набројати?
3. Према ком мору је отворена Ломбардијска Низија?
4. Пронађи три државе на карти које немају излаз на Средоземно море, али поседују део Сахаре.

Запамти

- Пиринеји, Апенини, Балкан и Мала Азија су најистакнутија полуострва Медитерана.
- Сицилија, Сардинија, Кипар, Корзика и Крит су највећа острва Медитерана.
- Највиши планински венци у медитеранским земљама су: Пиринеји, Алпи, Апенини, Динариди, Атлас и.др.
- Простране низије Медитерана су: Андалузија, Арагонска, Панонска, Влашка и Ломбардијска низија. Сахара и Сиријска пустиња су део пустињског рељефа Медитерана.

VII.7. Клима, хидрографија, биљни и животињски свет

КЛИМАТСКИ ТИПОВИ

Медитеранска клима условљена је од неколико природних фактора. У првом плану зависи од географске ширине, затим од: топлотних карактеристика и испаравања воде из Средоземног мора, утицаја пустиње Сахара, утицаја европског копна, карактеристика рељефа и.т.д. Медитеранска клима је комбинација топлих, јужних утицаја са афричког континента и хладнијих утицаја са европског копна, распоређених на одговарајући начин током целе године.

У ски приобални појасеви европских и азијских региона Медитеарна, као и приобални делови Марока и Алжира, углавном се карактеришу типичном **медитеранском климом**. Њене карактеристике су врућа и сува лета, али благе и кишовите зиме. Просечна температура у најхладнијем месецу у години је углавном позитивна. Снежне падавине су или ретка и краткотрајнапојаваили их уопше нема (Мароко).

Унутрашњост Либије, Туниса и Египта карактерише **врела пустињска клима**. Њене карактеристике су: високе дневне температуре (> 40° C у топлим месецима), ниске вечерње температуре и ниска годишња количина падавина.

У унутрашњости Медитерана, у земљама без излаза на море или у зонама са већим надморским висинама, **континентални карактер** климе се појачава, са умерено топлим летима и умерено хладним зимама.

Речник

континентални – који се налази дубље у унутрашњости континента, на копну.

Туристи на плажи у Ситонији, Грчка

Оаза у врелој пустињи

Барселона, Шпанија

ХИДРОГРАФИЈА

Реке заузимају највећи део водних ресурсаМедитерана. Највеће реке које се директно уливају у Средоземно море су: **Нил**, **Ебро** и **Рона**.

У Јадранско море се са Апенинског Полуострва улива већа река **По**, а са Балканског Полуострва реке: **Крка**, **Неретва**, **Бојана** и **Дрим**. У слив Егејског Мора са Балканског Полуострва уливају се реке: **Вардар**, **Струма** и **Марица**, а из Мале Азијеу слив Егејског Мора улива се река **Мендерес**.

Велике европске реке које се уливају у Црно Море су: **Дунав**, **Дњепар** и **Дњестар**, а **Кизил Ирмак**се улива из Мале Азије. Река **Дон** припада сливу Азовског мора.

Медитеран је богат језерима. Срећу се језера која се разликују по свом пореклу: **вулканска**, **крашка**, **тектонска**, **ледничка**, **пустињска**, **лагунска** и **речна**.

Од тектонских језера, значајно је **Мртво Море**. Налази се у азијском делу Медитерана. То је најнижа тачка на копненој површини Земље. Познато је по изузетно сланој води, у којуније могуће потонути. Друга значајна тектонска језера су **Охридско језеро** и **Преспанско језеро**, која се налазе на Балканском Полуострву.

Ледничка језера се налазе у Алпима. Најпознатија су **Комо**, **Гарда**, **Маџоре**, **Бледско језеро** и друга.

Највеће карстно је **Скадарско језеро**, налази се на Балканском Полуострву на граници између Црне Горе и Албаније. **Плитвичка Језера**, која се налазе у Динаридима, такође су позната.

Вулканска језера су најзаступљенија у Италији: **Албано**, **Болсена**, **Вико**, **Немн**, **Аверно** и **друга**.

Пустињска језера се налазе у медитеранској Африци. Највеће језеро је **Шот ел Џерид** у Тунису. Међу карактеристичним приобалним лагунама, најпознатија је **Венецијанска Лагуна** у Италији.

Речник

карстно језеро – природно језеро које настаје када се вода сакупи у удубљењима насталим растварањем кречњачких стена.

лагуна – мало и плитко приобално језеро.

делта – веома разгранато ушће реке.

Делта Нила

Река Вардар се улива у Егејско море

Сазнај више

Река Нил, која се улива у Средоземно море, није само најдужа река на свету, већ и основа живота милиона људи од давнина. Тече кроз пустињу, али око ње расте зелени појас који омогућава пољопривреду, риболов и насељавање. Захваљујући Нилу, древни Египат је постао једна од првих великих цивилизација у историји.

БИЉНИ И ЖИВОТИЊСКИ СВЕТ

У медитеранској клими дуге **суше** су честе у летњем периоду. Тада има много мањеводе доступне за живи свет, па је њихов опстанак тежак. Неке животињске врсте су се прилагодиле ноћном начину живота како би избегле дневну врућину. Друге копају склоништа под земљом или живе у пећинама. Постоје и животиње селице, посебно птице које се селе да би живеле у повољнијим климатским условима.

Типична биљна заједница Медитерана су **макије** – заједница зимзелених жбунастих и шумских биљака, прилагођенихживоту у сувим условима. Главне врсте су: **прнар**, **ловорика**, **зеленика**, **црника** и друге. Од вишег дрвећа, **чемпреси** су чести, а **стабло маслине** је прави симбол Медитерана. Маслине успевају чак

Вегетација у медитеранској области

Речник

макија – заједница зимзеленог жбуња и ниских шума, распрострањена у топлим и сувим приобалним подручјима Медитерана.

агруми – воће са кором и киселим укусом, као што су поморанџа, лимун, мандарина и цитрони.

Медитеранска макија, Сардинија

Чемпреси

Сазнај више

Једна од ретких **дивљих мачака** које живе у Медитерану је **иберијски рис**. То је угрожена врста и сматра се да је остало само неколико стотина јединки. Његова омиљена храна су зечеви, па његов опстанак често зависи од тога да ли има довољно зечева у медитеранским шумама. Иберијски рис је одличан ловац и веома је вешт у скривању, због чега га називају Дух Медитерана. Научници који покушавају да га заштите, тешко га проналазе. Има занимљиве кружне шаре на телу, које су различите за сваког појединачног риса – слично људском отиску прста.

и када земљиште није много плодно и веома је отпорно на сушу. Због тога је Медитеран познат као једно од најважнијих подручја за производњу **маслиновог уља**.

У овом региону се гаји и **винова лоза**, па се и производи и много вина. **Цитруси**, као што су **лимун**, **поморанџа**, **мандарина** и **цитрон**, такође су уобичајени. Поред њих, добро успевају и смокве и нар.

Медитеран је дом богатог и разноврсног **морског света** - китова, делфина, фока, хоботница, шкољки и многих врста риба. **Копнену фауну** представљају: гуштери, змије, корњаче, инсекти, пауци, зечеви, лисице, дивље мачке и др. **Свет птица** чине: орлови, сове, фламингоси и многе друге локалне врсте и селице.

Делфин

Истражи

Зашто човек не може потонути у Мртвом мору? Истражи, припреми презентацију и презентуј пред разредом.

Размисли и одговори

1. Шта је вероватније да се деси на местима са медитеранском климом, слана или роса?
2. И да ли је вероватније да ће пасти град или снег?
3. Како замишљаш да изгледа једна пешчана олуја?
4. Јегуља живи у Охридском језеру, а мрести се у Саргаском Мору, које је део Атлантског Океана. Пронађи на карти кроз које реке и мора плива да би стигла са једног места на друго.
5. Да ли знаш још неко воће које припада поодици цитруса?
6. Галебови се понекад могу видети у реци Вардар. Са когмора долазе?

Запамти

- Климу медитеранских земаља одређује Средоземно море, близина Сахаре и европско копно.
- Медитеранска клима одликује се врућим и сувим летима, али и благим и кишовитимзимама. У афричком делу, лета су топлија, а зиме сувље.
- Средоземно море се састоји од неколико мањих мора: Алборанског, Балеарског, Тиренског, Јадранског, Јонског, Егејског, Левантског и Либијског Мора.
- Живи свет Медитерана се навикао на климу како би преживео. Најтипичнија биљна заједница је макија. Расте много маслина, винове лозе и цитрусног воћа.
- У мору живе китови, делфини, фоке, хоботнице, шкољке и рибе. На копну живе исте животиње као и у нашим крајевима.

VII.8. Становништво и насеља медитеранских земаља

Медитеранске земље имају неравномерну густину и број становништва, што зависи од природних услова, историје и економског развоја сваког региона. Становништво медитеранских земаља је неравномерно распоређено и непрестано се мења под утицајем природних и друштвених фактора. Велики градови и луке играју важну улогу у животу и развоју овог региона.

СТАНОВНИШТВО И ПРИРОДНИ ПРИРАШТАЈ

Укупно становништво медитеранских земаља је преко **760 милиона становника** (2024). Ова бројка се односи на 27 земаља које директно излазе на Средоземно море и његова приобална и унутрашња мора. Највеће земље са излазом на Средоземно море су: **Русија**, **Египат**, **Турска** и **Француска**. Најмање земље, са мање од милион становника, су: **Црна Гора**, **Малта** и **Монако**. Све европске медитеранске земље, осим Малте, имају негативан раст становништва последњих година, тачније број становништва опада, док је у азијским и афричким медитеранским земљама раст становништва позитиван.

ГУСТИНА НАСЕЉЕНОСТИ

Становништво Медитерана није равномерно распоређено. Места поред морске обале и близу великих река су густо насељена. Тако, на пример, у Египту, дужином делте Нила, живи око 1500 становника по квадратном километру, док мало западније, у истој

Речник

природни прираштај – бројчано повећање или смањење становништва као резултат разлике између новорођених и умрлих на годишњем нивоу.

густина насељености – колико људи живи на површини од једног km².

Знаш ли да...

... се Истанбул простире на два континента? Смештен је на Босфорском Мореузу између Мраморног и Црног Мора. Једна страна града је део Европе, друга део Азије. Ипак, као престоница два царства која су владала великим делом Медитерана, Византијског и Османског царства, вековима је био центар медитеранске културе. Најпознатији је по својој величанственој Светој Софији.

Сазнај више

Лучки град **Александрија**, са 5,2 милиона становника, други је по величини у Египту. Основао га је Александар Велики 331. године п.н.е. У прошлости је био познат по Александријској библиотеци и Светионику, некадашњем светском чуду.

земљи, у Либијској пустињи, живи један становник по квадратном километру.

Најгушће насељене су обале свих мора и унутрашњост: Балканског, Апенинског и Пиринејског полуострва. Најмања густина насељености је у пустињским деловима медитеранске Африке и централним и источним деловима Малоазијског полуострва. Највећу густину насељености (становника по 1 km^2) имају земље: **Монако**, **Малта**, **Либан**, **Израел**, **Италија** и **Кипар**. Најређе насељене земље са излазом на Медитеран су: **Либија**, **Русија**, **Алжир**, **Црна Гора** и **Грузија**.

Густо насељени град (Каиро, Египат)

НАЈВЕЋИ ГРАДОВИ И ЛУКЕ У РЕГИОНУ

С обзиром на рани развој цивилизације, Медитеран је био регион у коме су се развили најстарији облици градског живота у преантичком и античком периоду. Трговина, као традиционална економска активност старих народа око Медитерана, допринела је формирању великих лучких градова. По броју становника, највећи милионски приморски градови Медитерана су: **Истанбул** (Турска), **Александрија** (Египат), **Измир** (Турска), **Алжир** (Алжир), **Тунис** (Тунис), **Барселона** (Шпанија), **Триполи** (Либија), **Анталија** (Турска) и **Одеса** (Украјина). Мањи,

Берберско село у Тунису

Истанбул, Турска

али важни лучки и туристички градови на медитеранској обали су: **Валенсија**, **Марсеј**, **Тулон**, **Ђенова**, **Напуљ**, **Венеција**, **Трст**, **Ријека**, **Сплит**, **Атина**, **Солун**, **Варна**, **Мерсин**, **Тел Авив** и други.

И у унутрашњости земаља са излазом на Медитеран се налазе милионски градови. Већи међу њима су: **Каиро**, **Гиза**, **Мадрид**, **Анкара**, **Рим**, **Париз**, **Софија**, **Кијев** и други.

Валенсија, Шпанија

Сплит, Хрватска

Истражи

Сазнај које су локације великих лучких градова Медитерана и направи списак земаља у којима се налазе. Која је највећа медитеранска лука?

Какав објекат је катедрала Саграда Фамилија у Барселони? Да ли је црква, џамија или музеј?

И какав објекат је Аја Софија у Истанбулу? Црква, џамија или музеј?

Размисли и одговори

1. Од којих фактора зависи природни прираштај становништва? Колика је разлика у прираштају између европских, азијских и афричких региона Медитерана?
2. Зашто су нека подручја Медитерана густо насељена, а нека нису?
3. Наведи популацијски највеће државе на Медитерану. Да ли је то одувек било тако?

Запамти

- Укупан број становника медитеранских земаља је преко 760 милиона становника;
- Најгушће насељене земље Медитерана су:Монако, Малта, Либан, Израел, Италија и Кипар.
- Годишњи прираст становништва у европским медитеранским земљама је негативан, док је у азијским и афричким земљама позитиван.
- Највећи приморски градови Медитерана су: Истанбул, Александрија, Измир, Алжир и Тунис. Мањи лучки градови су: Валенсија, Марсеј, Напуљ, Сплит, Атина, Солун, Варна, Мерсин и др.

VII.9. Језици, религије, храна и архитектура

Медитеран је вековима био центар света у коме је свако желео да живи. Трговци и освајачи су долазили из различитих места. Настајала су царства у којима су сви народи живели у једној држави, када су се и највише мешали и заједно развијали своју културу. Данас у Медитерану постоји више земаља које стварају занимљив мозаик култура, језика и религија.

НАРОДИ И ЈЕЗИЦИ

Становништво Медитерана разликује се по етничкој, језичкој и религијској припадности, као и по културним обележјима.

Народи словенске групе су углавном насељени на Балканском Полуострву и у источноевропском подрегиону Медитерана: **Словенци**, **Хрвати**, **Црногорци**, **Срби**, **Бошњаци**, **Бугари**, **Македонци**, **Украјинци** и **Руси**.

Романска група народа насељена је на Пиринејском и Апенинском Полуострву у Француској и Румунији (**Шпанци**, **Французи**, **Италијани** и **Румуни**).

Семитске и туркијске групе народа раширене су поафричком и азијском Медитерану. **Турци** насељавају полуострво Мале Азије, докприпадници семитске групе народа, **Арапи** насељавају преостале земље афричког и азијског медитеранског подручја, са мањином у Израелу.

Израел насељавају **Јевреји** из семитске групе народа. Посебни индоевропски народи у медитеранским земљама су **Албанци** и **Грци**.

Највећи број људи Медитерана говори **арапски језик**. То су људи из свих земаља афричког дела, као и Палестине, Либана и Сирије из азијског дела.

Речник

калдрма – стари пут или улица направљена од ситног камења, поређаног једно до другог, честа појава у старим медитеранским и балканским градовима.

Базар – мрежа трговачких улица из времена Османског царства, попут пијаце са много малих продавница.

Колосеум – древни римски амфитеатар где су се одржавале гладијаторске игре, такмичења и представе пред хиљадама гледалаца.

Бузуки – грчки музички инструмент сличан мандолини, са дугим вратом и металним жицама.

Распрострањеност језичких група на Медитерану

Сазнај више

Хебрејски је матерњи језик Јевреја у Израелу. Њиме говори преко 10 милиона људи и једини је живи језик хананске (семитске) групе језика.

Знаш ли да...

... се људи из различитих арапских земаља често у потпуности не разумеју, иако говоре арапски језик? Арапски језик има десетине дијалеката, који се веома разликују од земље до земље - на пример, Мароканац и Либанац могу имати проблема у разумевању без употребе стандардног арапског језика који се учи у школама. Ово показује колико језик може бити исти, али и различит у исто време!

Неке земље имају исти службени језик, као што је **грчки** – у Грчкој и Кипру; **италијански** – у Италији и Сан Марину; **албански** – у Албанији и на Косову; или **француски језик** – у Француској и Монаку. Остали говоре својим језиком, различитим од других. Тако се у Словенији користи **словеначки**, у Хрватској **хрватски**, у Израелу **хебрејски**, а у Бугарској **бугарски језик**. У Шпанији се, поред шпанског, говори и **каталонски** и **баскијски језик**.

РЕЛИГИЈЕ

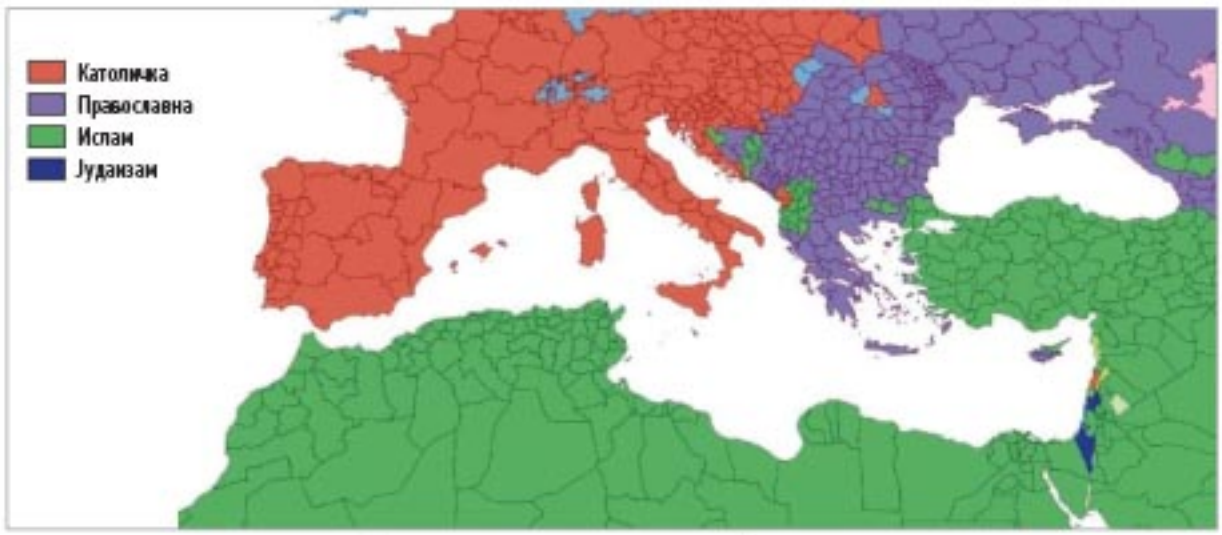
На Медитерану су настале три главне религије, које су данас распрострањене у целом свету. То су **јудаизам**, **хришћанство** и **ислам**. Хришћанство преовладава у европском делу, а ислам у афричком и азијском делу.

Већина хришћанских земаља су римо-католичке. **Римокатоличка религија** је распрострањена на **Апенинском** и **Пиринејском Полуострву** у Француској, и у балканским земљама у **Словенији** и **Хрватској**.

Православна црква има највећи број верника на: **Балкану** (Грчка, Бугарска, Србија, Северна Македонија), у **Источној Европи** (Румунија, Украјина и Русија) и **Грузији** од азијских земаља.

Ислам је распрострањен у свим афричким и азијским земљама Медитерана, осим Израела и Грузије. У балканским земљама, ислам је најзаступљенији на: Косову, у Албанији и Босни и Херцеговини.

На Медитерану, **јудаизам** је очуван само у **Израелу**.

Распрострањеност верских група на Медитерану

ХРАНА

Медитеранска исхрана, за коју је медицински потврђено да је веома корисна за људско здравље, уврштена је на УНЕСКО-ву листу нематеријалне културне баштине. Реч је о традиционалним и модерним вештинама у производњи, припреми и конзумирању хране, што је типично за острво **Крит** (Грчка), али и широко распрострањено међу другим медитеранским народима, као култура здравог живота. Медитеранска исхрана, углавном подразумева високу употребу: **маслиновог уља**, **махунарки**, **нерафинисаних житарица**, **орашастих плодова** (бадема и лешника), **цитрусног воћа** (лимуна, грејпфрута, цитрона, мандарине), умерену употребу **морске рибе** и **морских плодова**, **млечних производа** (сира и јогурта), **вина** и ређу употребу **црвеног меса**.

Паеља (шпански специјалитет)

АРХИТЕКТУРА

Медитеранска архитектура је позната по својој естетској привлачности и способности да изазове осећај релаксације и јединства са природом. Класични примери медитеранске архитектуресрећу се у старим градским језгрима неких приморских градова са остацима античких, средњовековних и углавном нововековних здања. Реч је о утврђеним градовима окренутим ка пучини. Улице су уске, калдрмисане и секу се под правим углом. Поплочани трг, постављен ка главним странама света, заузима централно место, а камен је главни грађевински материјал код стамбених, комерцијалних и верских објеката.

У оријенталним медитеранским градовима азијских земаља карактеристични су **базари**, где су смештени занатски, трговачки и угоститељски објекти. У великим градовима сачуване су и старе монументалне грађевине од великог културног и туристичког значаја: **арене**, **палате**, **куле**, **верскихрамови** и.т.д. Сачувани трагови медитеранске архитектуре могу се

Капали чаршија у Истанбулу, Турска

Сазнај више

Римски Колосеум је врхунско достигнуће античке архитектуре. У своје време највећи антички амфитеатар, који је 80. године нове ере изградио Тит Флавије. Јавни објекат је могао да прими 55.000 гледалаца и служила је за гладијаторске борбе, борбе међу животињама и друге јавне догађаје.

нађи у: **Истанбулу**, **Атини**, **Риму**, **Дубровнику**, **Сплиту**, **Напуљу**, **Солуну** и другим градовима.

МУЗИКА

Медитеранске земље имају богату музичку традицију, као део свог културног наслеђа. Још у старој ери на подручју Медитерана постављени су темељи античке музике. Поред модерних и популарних жанрова, у медитеранским земљама негује се традиционална шпанска, грчка, турска или арапска музика, италијанска класична музика и.т.д.

Етномелоси су карактеристични за неке медитеранске земље, који обухватају традиционалне инструменте, као што су: **бузуки**, **лира**, **китара**, **саз**, **зурла**, **чифте**, **бубањ**, **кавал** и други.

Зурла

Истражи

Истражи и направи графички приказ или табелу (excel) најпознатијих и најпосећенијих културних споменика у већим градовима медитеранских земаља.

Размисли и одговори

1. Три од следећих језика у Медитерану су сродна и припадају романској групи језика: турски, шпански, грчки, италијански, арапски и француски. Који?
2. Ислам је прилично заступљен у две земље европскемедитеранске обале. Које су то земље?
3. Зашто мислиш да су медитеранске куће често грађене од камена и имају уске, сеновите улице? Каква је то повезаност са климом и начином живота у тим крајевима?
4. Шта мислиш, зашто музика у различитим медитеренским земљама звучи различито, иако су део истог региона? Какву улогу играју традиционални инструменти у томе?

Запамти

- Најбројнији народи у Медитерану су из: словенске, романске, семитске и туркијске групе.
- Најраспрострањенији језици у Медитерану су: арапски, турски, језици словенске и романске групе, као и хебрејски.
- Народи Медитерана религиозно су оријентисани ка: православном и римокатоличком хришћанству, исламу и јудаизму.
- Медитеранска храна подразумева употребу свежих састојака и: маслиновог уља, цитрусног воћа, рибе, махунарки, вина и др.
- Медитеранску архитектуру карактеришу уске калдрмисане улице, грађевине од камена и објекте који стварају осећај повезаности са природом и историјом.

VII.10. Привредно-географске карактеристике

Привреда медитеранских земаља је богата и разноликa, обликована природним условима, географским положајем и културним наслеђем. Медитеран представља важно економско подручје, у којем се традиционалне активности као што су пољопривреда и риболов допуњују модерним индустријским гранама и динамичном трговином.

ОСНОВНЕ ЕКОНОМСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Економија медитеранских земаља традиционално се ослањала на: **земљорадњу**, **рибарство**, **трговину**, а у скорије време и **индустрију** и **туризам**. Извори енергије који се користе у појединим земљама региона укључују **нафту** (афрички подрегион), **хидроенергију**, **угаљ**, **нуклеарну енергију** (Шпанија, Француска, Бугарска).

Речник

соларна енергија – енергија произведена коришћењем сунчевог зрачења.

експлоатисати – користити нешто што постоји (руде, нафта, дрво, и сл.), да би се добило нешто корисно (енергија, производ, и сл.).

Медитеран је највећи светски произвођач маслиновог уља.

Знаш ли да...

... је маслинова гранчица традиционални симбол мира који се користи од давнина до данас? Победници на Олимпијским играма које су организовали хеленски градови-државе добијали венац од маслинових гранчица као награду. Данас се такве гранчице могу видети на застави Кипра и застави Уједињених нација.

соларну енергију и **енергију ветра**.Од **рудног богатства** великих полуострва експлоатишу се руде: гвожђа, бакра, боксита, оловно-цинкове руде и неметалне сировине. У Северној Африци и Југозападној Азији постоје велика налазишта фосфата и других неметалних сировина.

ЗЕМЉОРАДЊА

Повољни услови тла и климе омогућавају производњу разних пољопривредних култура. У производњи појединих пољопривредних култура, медитеранске земље важе за водеће светске произвођаче. На пример у производњи **јужног воћа**,велики светски произвођачисуШпанија, Италија и Турска. Пет највећих светских произвођача маслиновог уља су такође медитеранске земље: Шпанија, Италија, Турска, Тунис и Грчка. **Винова лоза** заузима велике обрадиве површине у Медитерану, па су у производњи вина водеће земље у свету: Италија, Француска и Шпанија. Међу житарицама, Украјина се сврстава међу десет највећих произвођача **пшенице**, **кукуруза** и **јечма**.

Највећи медитерански и светски произвођачи вина
(у милионима тона, 2024.године)

Држава	Италија	Француска	Шпанија
Количина	5.000.000	3.710.000	3.700.000

ИНДУСТРИЈА

Индустрија је важна економска грана у овим земљама. Најразвијеније **индустријске гране** су: текстилна, прехрамбена, машинска, металска, хемијска, аутомобилска, бродоградња и друге. Највећи **индустријски центри** су: Истанбул, Измир, Милано, Торино, Бурса, Александрија, Мадрид, Барселона, Тел Авив, Алжир, Атина, Лион, Марсеј и др.

Медитеранске земље су водећи произвођачи вина у свету.

Пшенично поље (Украјина)

Нафтно налазиште у Либији.

Сазнај више

Аутомобилска индустрија у медитеранским земљама је најразвијенија у Италији, Шпанији, Француској, Турској и другим земљама. Најпознатије марке аутомобила су: италијанске (Фијат, Алфа Ромео, Ланча, Мазерати, Ферари); француске (Пежо, Ситроен, Рено); шпанске (Сеат); и турски Тофаш.

Знаш ли да...

... је риболов једно од најстаријих занимања на Медитерану? У неким приобалним селима, људи још увек користе традиционалне чамце и мреже, баш као што су то чинили њихови преци пре хиљада година. Данас, риболов не само да обезбеђује храну, већ и запошљава хиљаде људи и важан је део економије у медитеранским земљама.

ТРГОВИНА

У великим лучким градовима свих делова Медитерана налазе се модерни центри за **трговину**. Трговина је стара и важна економска делатност за земље региона. У међународној трговини, медитеранске земље извозе: **јужно воће**, **грожђе**, **вино**, **маслине**, **аутомобиле**, **електричне апарате**, **текстил**, **нафту**, **дуван** и др. У мањим земљама које зависе од увоза, највише се увозе: житарице, лекови, месо, млеко, нафта, аутомобили, кућни апарати и др.

Трговина преко Суецког канала

Истражи

Које медитеранске земље експлоатишу нафту из сопствених извора и познате су извознице овог енергетског извора?

Размисли и одговори

1. Зашто је Медитеран одувек био погодан за развој трговине и размену робе?
2. Зашто нафта и гас нису били корисни у античко доба?
3. Да ли мислиш да су обновљиви извори енергије, као што су сунце и ветар, важни за будућност медитеранског региона? Зашто?
4. Које предности имају земље које имају луке у поређењу са онима које немају?

Запамти

- Економија медитеранских земаља се ослања на: пољопривреду, индустрију, трговину и туризам.
- Медитеранске земље су светски произвођачи маслиновог уља, јужног воћа, грожђа и вина.
- Највећи индустријски центри у региону су: Истанбул, Измир, Милано, Торино, Александрија, Мадрид, Барселона, Тел Авив, Каиро и други.
- На афричкој обали постоје велика налазишта нафте и гаса.
- Главна предност Медитерана је развијена трговина због његове повезаности са различитим земљама које поседују разноврсна богатства.

VII.11. Туристичка места и културне знаменитости

ФАКТОРИ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА

Медитеран је један од најпосећенијих туристичких региона на свету и најпожељнија дестинација. Туризам је важна економска делатност многих медитеранских земаља, јер доноси велики број гостију, много ноћења и финансијских прихода. Развој туризма је последица неколико повољних фактора: **природних атрактивности** - као што су лепи предели, топла клима и чисто море; **културно-историјских споменика** - као што су тврђаве, замкови и верски објекти; као и **етно-социјалних вредности** - као што су фолклор, музеји и манифестације. Поред тога, постоје добре **саобраћајне везе** (добри путеви) и многи **смештајни капацитети** (хотели, кампови и апартмани). Захваљујући свему томе, на Медитерану су развијени различити типови туризма: **рекреативни**, **културни**, **верски**, **градски**, **излетнички** и.т.д.

Због величине овог туристичког региона и разноликости у туристичкој понуди, у њега могу да се издвоје неколико мањих туристичких региона (подрегиона). То су: **Пиринејско Полуострво**, **Азурна обала**, **Апенинско полуострво**, **Балканско полуострво**, **Црноморски подрегион**, **Мала Азија** и **Северна Африка**.

ТУРИСТИЧКИ ПОДРЕГИОНИ СРЕДОЗЕМЉА

Пиринејско Полуострво

Шпанску обалу, Балеарска острва и континенталне туристичке центре посећује преко 80 милиона туриста годишње. Најпосећенија одмаралишта су:

Речник

дестинација – сврха путовања, место где желиш да стигнеш.

смештајни капацитети – хотели, апартмани, кампови, виле, хостели и други објекти у којима бораве туристи док посећују неко место.

моденско – лепо, модерноі луксузно место гдеодлазе богати и познати људи.

крстарење – путовање туристичким бродом.

Рабат, Мароко (Северна Африка)

Знаш ли да...

... Азурну обалу годишње посети преко 20 милиона домаћих и страних туриста? Азурна обала (плава) протеже се дуж француске обале од француско-италијанске границе до летовалишта Сен Тропе. Једна од најважнијих културних манифестација у овој области је чувени Кански филмски фестивал.

Барселона, **Валенсија**, **Љорет де Мар**, **Аликанте**, **Палма де Мајорка**, **Малага** и др. Међу туристичким центрима у унутрашњости истичу се Мадрид и Гранада.

Монте Карло, Монако

Азурна обала

Азурна обала обухвата источни део француске медитеранске обале, између Сен Тропеа и италијанске границе. Азурна обала се сматра **монденским** туристичким подрегионом светске класе, где су најпознатије туристичке дестинације: **Сен Тропе**, **Ница**, **Кан**, **Монте Карло** и **Антиб**.

Апенинско полуострво

Италијанску обалу, острва (Сицилију, Сардинију и др.), туристичке центре у унутрашњости и државе Ватикан и Сан Марино, годишње посети више од 60 милиона туриста. Најатрактивније приобалне дестинације су: **Ђенова**, **Сан Ремо**, **Напуљ**, **Римини** и **Венеција**. Међу домаћим туристичким центрима, најпосећенији су: **Рим**, **Фиренца**, **Милано**, **Болоња**, **Верона**, **Комо**, **Сестријере** итд.

Венеција, Италија

Балканско полуострво

Балкански туристички подрегион обухвата континенталне делове земаља на полуострву: **Словенију**, **Хрватску**, **Босну и Херцеговину**, **Црну Гору**, **Албанију**, **Грчку**, **Бугарску**, **Србију**, **Северну Македонију** и **Косово**, као и острва у **Јадранском**, **Јонском**, **Егејском** и **Средоземном мору** која припадају овим земљама. Најпосећенија приобална места су: **Порторож** (Словенија), **Дубровник** (Хрватска), грчка острва и полуострва (**Крит**, **Санторини**, **Крф**, **Миконос**, **Закинтос**, **Халкидики**) и бугарска места (**Варна**, **Бургас**, **Созопољ**). Од места у унутрашњости, атрактивнија су: **Блед**, **Плитвичка језера**, **Београд**, **Банско**, **Златибор**, **Копаоник**, **Охрид** и др.

Копаоник, Србија

Знаш ли да...

... је најпосећенији град на Медитерану у 2024. години Истанбул, са 23 милиона туриста? Град се одликује изузетном локацијом између Европе и Азије и културно-историјским наслеђем. Најпосећенији споменици су: Аја Софија, Топкали палата, Плава џамија, кула Галата, Капали чаршија и др.

Подрегион Црног мора

Овај део Медитерана обухвата земље источне Европе са излазом на Црно море. Најпосећенија приобална места су: **Констанца** (Румунија), **Одеса** (Украјина) и **Сочи** (Русија).

Мала Азија

Око 50 милиона туриста годишње посети туристичка места у Турској. Најпосећенији градови су **Истанбул**, **Измир**, **Анкара** и одмаралишта: **Бодрум**, **Анталија**, **Кушадаси**, **Мармарис** и друга.

Северна Африка

У овом подрегиону Средоземног мора, најпосећенији су: **Александрија**, **Каиро** и **Гиза** у

Египту. **Тунис**, **Бизерта** и **Сус** су најпосећенији градови у Тунису.

Поред њих, Израел такође остварује значајне посете у градовима **Хаифи** и **Јерусалиму**.

Сочи, Русија

Измир, Турска

Сус, Тунис

КУЛТУРНЕ ЗНАМЕНИТОСТИ

Културни и историјски споменици су материјални предмети, сачувани из прошлости, који оригинално представљају културу једног народа или простора. Најутицајнији туристички споменици културе у медитеранским земљама су: **Алхамбра** и **Алказар** у Шпанији; **Колосеум** и **Помпеја** у Италији, Дубровник – **Стари град** и **Диоклецијанова палата** у Хрватској, **Акрополу** у Грчкој, **Аја Софија** и **Топкапи** палата у Турској, **Пирамиде** у Гизи у Египту, Јерусалим – **Стари град** у Израелу и други.

Алхамбра, Шпанија

Пирамиде, Гиза (Египат)

Истражи

Где се на Азурној обали одржава најпопуларнија трка Формуле 1?

У ком периоду је град Дубровник представљао засебну државу? Какве су активности биле развијене у Дубровнику у то време и које су културне знаменитости града данас?

Сиртаки, фламенко и чочек су традиционални плесови у три медитеранске земље. Које?

Размисли и одговори

1. Зашто је Медитеран једна од најпосећенијих туристичких региона на свету? Која природна и културна блага највише привлаче туристе?
2. Шта мислиш, зашто се Азурна обала назива модерним регионом? Који туристи је највише посећују и зашто?
3. Које сличности и разлике можеш да приметиш између туристичке понуде Пиринејскоги Балканског Полуострва?
4. Које место на Медитерану би највише волео да посетиш? Зашто баш то?

Запамти

- Медитеран је једна од најразвијенијих туристичких регија на свету по броју посетилаца и приходима. Природне лепоте, културно-историјски споменици, богата традиција, као и саобраћајна повезаност и смештајни капацитети, главни су фактори за развој туризма.
- Медитеран се може поделити на неколико туристичких подрегиона: Пиринејски, Апенински, Балкан, Азурна обала, Црно море, Мала Азија и Северна Африка;
- Најпосећенија приморска летовалишта на Медитерану су: Барселона, Ница, Кан, Ђенова, Дубровник, Истанбул, Атина, Анталија, Александрија и друга;
- Најпосећенији културни споменици на Медитерану су: Колосеум, Помпеја, Дубровник - Стари град, Акропоље, Аја Софија, Пирамиде у Египту и др.

ПРОВЕРИ КОЛИКО СИ НАУЧИО

VII.1. Географски положај и регионални преглед Медитерана

1. Која три континента су повезана Средоземним Морем?
2. Какав је значај Суецког канала за поморску повезаност Европе са другим континентима?
3. Како Медитеран доприноси економској вези између народа који живе на његовим обалама?
4. Којих је седам подрегиона Медитерана и како се разликују?

VII.2. Балканско Полуострво и источноевропски подрегион Медитерана

1. Која мора заплљускују Балканско Полуострво?
2. Зашто се сматра да Балканско Полуострво има повољан географски положај?
3. Којих седам балканских земаља директно излазе на море? И које су три балканске земље континенталне?
4. Како се преко Балканског Полуострва повезују Средња Европа и Азија?
5. На која мора излази територија Грчке?

VII.3. Апенинско полуострво и француска медитеранска обала

1. Шта значи термин „Азурна Обала" и где се налази?
2. Која острва припадају италијанском и француском делу Медитерана?
3. Које земље се налазе на Апенинском полуострву?
4. Како Француска, иако западноевропска земља, припада медитеранском региону?
5. Опиши природно-географске карактеристике Италије по морима и планинама.

VII.4.Пиринејско Полуострво

1. Где се налази Пиринејско Полуострво?
2. Какву улогу Гибралтарски Мореуз игра у повезивању Медитерана са остатком света?
3. Које земље се налазе на Пиринејском Полуострву и који су њихови главни градови?
4. Који климатски типови постоје у Шпанији и како утичу на земљорадњу?
5. Шта Шпанију издваја као економски значајну земљу у Европи у свету?

VII.5. Медитеранска Африка и Азија

1. Које земље припадају Медитеранској Африци?
2. Где се налази Медитеранска Азија и које земље ту припадају?
3. Који је значај Гибралтарског Мореуза и Суецког Канала за тај регион?
4. Како географски положај Медитеранске Азије повезује Стари свет?
5. Како природни услови утичу на економски развој овог региона?

VII.6. Природне и географске карактеристике медитеранских земаља

1. Наведи три највећа полуострва и три највећа острва која се налазе у Медитерану. Којим земљама припадају?
2. Какве низије се налазе у медитеранским земљама и где?
3. Који су најважнији планински венци у европском делу Медитерана?
4. Процени како географска разноликост Медитерана утиче на његов туризам и економски развој.

VII.7. Клима, хидрографија, флора и фауна

1. Које су основне карактеристике типичне медитеранске климе?
2. Које су највеће реке Балканског Полуострва које се уливају у Јадранско, Егејско и Црно море?
3. Зашто маслине и цитруси добро успевају у медитеранској клими?
4. Како су се животиње у Медитерану прилагодиле дугим сушама и високим температурама?

VII.8. Становништво и насеља медитеранских земаља

1. Наведи три најгушће насељене земље на Медитерану.
2. Зашто се становништво најчешће насељавало у близини река и обала?
3. Какву су улогу играле луке у историји урбаног развоја Медитерана?

VII.9. Језици, религије, храна и архитектура

1. Који језик је најраспрострањенији на Медитерану и где се најчешће говори?
2. Које су главне карактеристике медитеранске архитектуре?
3. Објасни како су историја и природни положај утицали на развој мешовитих
4. култура на Медитерану.
5. Како изгледа традиционални медитерански трг и која је његова функција
6. у животу становништва?

VII.10. Економске и географске карактеристике

1. Какав је утицај географског положаја на економију Медитерана?
2. Који су извори енергије заступљени у медитеранским земљама?
3. Које земље су водећи произвођачи маслиновог уља и вина у медитеранском региону?
4. Која је разлика између робе коју медитеранске земље извозе и оне коју највише увозе?

VII.11. Туристичка места и културне знаменитости

1. Које врсте туризма су развијене на Медитерану и зашто?
2. Наведи два најпосећенија туристичка места на Пиринејском и Апенинском полуострву и објасни зашто су популарна.
3. Објасни улогу историјског и културног наслеђа у развоју туризма на Балкану.
4. Објасни зашто су споменици попут Колосеума, Акропоља и пирамида важни за културни туризам.

ДЕМОКРАТИЈА И ЗАКОНИ

Увод

Демократија је један од најважнијих појмова у савременим друштвима, јер обезбеђује владавину народа путем слободних и фер избора. Закон, пак, представља темељ правне државе који уређује односе између грађана и институција. Заједно, демократија и закони стварају уравнотежен систем који гарантује поштовање људских права и слобода. Кроз демократију, грађани добијају могућност да учествују у креирању политика и управљању државом, док закони обезбеђују правну сигурност и једнакост за све.

САДРЖАЈ

- VIII.1. Демократија и демократско уређење
- VIII.2. Врсте демократија
- VIII.3. Демократски избори
- VIII.4. Подела власти
- VIII.5. Владање права
- VIII.6. Принципи доброг владања
- Провери колико си научио

На крају ове теме моћи ћеш да:

- ✓ објасниш шта је то демократија и демократско уређење;
- ✓ објасниш улогу законодавне, извршне и судске власти;
- ✓ наводиш елементе владања права и принципе доброг владања;
- ✓ препознаш кршење и злоупотребу ових принципа;

... и развићеш свест о потреби владања права и развоја правне државе.

VIII.1. Демократија и демократско уређење

Људи су одувек живели у заједницама, јер су само тако могли лакше да се суоче са изазовима природе, да се заштите од опасности и да се међусобно помажу. С временом, почели су да стварају правила понашања у заједници, како би постојао ред и сви се осећали безбедно.

Из тих правила живљења настали су различити облици друштвеног уређења. Неким заједницама су руководили најјачи или најмудрији чланови, док су друге формирале системе у којима су сви чланови учествовали у доношењу одлука. Данас је један од најраспрострањенијих начина управљања друштвом демократија – владавина народа.

ДРУШТВО И ДРУШТВЕНО УРЕЂЕЊЕ

У прошлости, како би се заштитили од разних непогода (напада животиња, лакшег проналажења хране, бриге једних о другима у тешким ситуацијама), људи су се удруживали у групе да би лакше преживели. Тако су створили друштво. **Друштво** је група људи који живе заједно на одређеној територији.

У друштву се појавила потреба да људи поделе улоге – ко ће шта да ради, ко ће шта да буде – ради бољег функционисања групе. Поделили су улоге и истакли су се лидери – они који ће управљати друштвом. Тако уређено, друштво је почело боље да функционише. У зависности од тога ко води друштво, разликују се различити облици друштвеног уређења. **Друштвено уређење је облик управљања државом.**

У почетку, лидери су били најјачи ловци и ратници. Касније, како се цивилизација расла, и развијала се, појавила су се краљевства, на чијем челу су били краљеви. Краљевства су најчешће наслеђивали најстарији краљеви синови. Негде то су били

Речник

лидери – људи који воде групу

монаршија – владавина једног човека, монарха (краља, цара, фараона, шаха, султана и сл.)

аристократија – владавина племића.

демократија – владавина народа.

полис – град-држава.

цитадела – тврђава, упориште.

Акропољ у Атини – древна цитадела смештена на највишој тачки изнад града

Сазнај више...

Истражи и научи како је функционисала **држава у Старом Риму**. Затим упореди уређења у Старој Атини, Старом Риму са демократијом у нашој земљи.

фараони, чија је власт била слична владавини краљева, односно један човек је управљао државом, а такав облик друштвеног уређења назван је **монархија**.

АТИНСКА ДЕМОКРАТИЈА

Тако је било дуго времена, све док у старогрчким градовима-државама, тачније у Атини, власт није прешла у руке свих грађана. Такав облик владавине народа назива се демократија. Термин је настао спајањем две старогрчке речи – **демос** (народ) и **кратос** (владање). Када у једној држави друштвени поредак представља демократија, кажемо да та држава има **демократски уређен систем**.

Међутим, у том периоду под грађанима су се подразумевали слободни мушкарци способни да носе оружје. Из тога можемо закључити да је женама и робовима било ускраћено право гласа, као и право да учествују у доношењу одлука у овом уређењу. Такође, људи који нису рођени у полису нису имали право гласа.

На сваких десетак дана, пет до шест хиљада слободних грађана, од укупно тридесетак хиљада, окупљало се се на једном брдашцу близу Акропоља где су дискутовали о најразличитијим питањима – финансијским, војним, религијским и слично.

Овај облик друштвеног уређења трајао је око двеста година (од 594. године п.н.е. до 322. године п.н.е.), након чега је Атина пала под власт хеленистичких краљевства. Демократски поредак појавио се и у Риму, односно као Римска Република (од 509. године п.н.е. до 27. године п.н.е.).

Клејстен, отац атинске демократије

Атински политичар Перикле говори испред Скупштине

Знаш ли да...

- се у једном периоду, гласање у античкој Атини одвијало викањем? Наиме, да би се донела нека одлука, гласачи су викали онолико гласно колико су мислили да је важно да се нешто изгласа. Постојали су посебни „бројачи гласова", или боље речено „слушаоци гласова", који су одлучивали да ли је довољно гласно да би неки закон био изгласан или да би се донела нека одлука.
- у другом пак периоду у старој Атини, да би гласање било тајно, гласачи су користили жетоне, нешто слично новчићу? Постојали су жетони са рупом и без рупе. Жетони без рупе представљали су глас „ЗА", а логично, они са рупом били су глас „ПРОТИВ". Жетони нису били већи од површине палца како би могли лако да се сакрију и како би гласање остало тајно.

САВРЕМЕНА ДЕМОКРАТИЈА

Било је потребно много времена да демократија превлада у свету као облик друштвеног уређења. Свој замах добија крајем XIX века, а данас је већина света демократски уређена.

Веома је важно напоменути да се данашња, савремена демократија разликује од атинске демократије. Демократија данас и даље представља владавину народа – и то успешније него икада до сада – сви пунолетни грађани имају право гласа. Тако се, савремена демократија до сада показала као најбољи модел уређивања једног друштва. Свако може и треба да учествује у креирању политике своје државе!

Слободни грађани са правом гласа директно су учествовали у доношењу одлука у атинској скупштини

У демократским земљама сви пунолетни грађани имају право гласа

Римски сенат – власт у Римској републици

Радионица

Покушај да у твом разреду спроведеш обе врсте гласања из атинске демократије, при доношењу неке одлуке.

Размисли и одговори

1. Шта би се десило ако не бисмо имали правила у друштву?
2. Да ли мислиш да је фер што жене и робови у Атини нису имали право гласа? Образложи.
3. Шта ти, као ученик, можеш да урадиш да допринесеш демократском духу у заједници?

Запамти

- Друштво је група људи који живе у заједници на одређеној територији. Када се група увећала, проширила се и територија и створена је држава.
- Друштвено уређење је облик управљања државом. До сада, најбољи облик друштвеног уређења је демократија – владавина народа.
- Демократија се први пут појавила у Атини, у VI веку п.н.е., свој замах добија крајем XIX века, а данас је проширена као друштвено уређење у готово свим државама.

VIII.2. Врсте демократија

Из досадашњих лекција већ си научио да постоје различите врсте демократије. Демократија може да се дели и на непосредну демократију и представничку демократију.

НЕПОСРЕДНА ДЕМОКРАТИЈА

Непосредна демократија је када су сви грађани, односно гласачи, укључени у све одлуке потребне за управљање државом. Ова врста демократије је можда праведнија, али је теже изводљива, бар за сада. Спроводи се само у неким швајцарским кантонима где број гласача не прелази десет хиљада.

Добар пример непосредне демократије је избор председника одељења – одлука у којој учествују сви ученици. Свако од вас може да буде кандидат и свако има право гласа, чиме директно даје свој допринос демократском начину избора председника одељења.

ПРЕДСТАВНИЧКА ДЕМОКРАТИЈА

Представничка демократија је када грађани, гласачи, путем демократских избора бирају своје представнике. Ти представници су појединци који ће заступати њихова мишљења, захтеве, потребе и жеље пред демократским институцијама. Такође, они ће доносити одлуке у њихово име у вези с тим како и у ком правцу ће се водити држава или неки њени основни делови: одлуке о граду, општини, образовању, здравству и слично. Овај облик демократије је данас најзаступљенији у свету.

Као пример ове представничке демократије, поново можемо узети председника одељења кога сте ви изабрали. Он или она вас заступа у ђачком парламенту са правом гласа, или пред другим телима у школи: пред наставницима и разредним старешином, пред школском службом или директором, па чак и у школском савету ако је то потребно.

ПРЕДСЕДНИЧКА И ПАРЛАМЕНТАРНА ДЕМОКРАТИЈА

Представничка демократија се дели на председничку демократију и парламентарну демократију.

Председничка демократија је облик демократије у којем се на челу државе и њене власти налази председник. **Председник** је истовремено шеф државе и шеф

Речник

швајцарски кантони – посебне територије од којих је састављена Швајцарска, има их укупно 26.

интеренције – моћ одлучивања и деловања.

акт – поступак, дело.

председник – шеф државе изабран на демократским изборима.

парламент – скупштина.

Овална соба у Белој кући у Вашингтону – место где се најчешће обраћа председник САД.

Зграда Парламента у Бечу, Аустрија

владе. То значи да већи део важних одлука у држави доноси председник. Такав пример је демократија у Сједињеним Америчким Државама.

У **парламентарној демократији** највећу власт има парламент, односно у случају наше државе – скупштина. Чланови скупштине гласају за представнике у влади, коју чине министри, а на челу владе се бира председник владе, односно **премијер**, који индиректно води државу.

У парламентарној демократији такође се бира и председник државе, али су његова овлашћења мања него у председничкој демократији. У нашој држави улога председника је веома важна – он представља државу, он је такође врховни командант војске и има право вета на одређене одлуке скупштине и владе. Ипак, улога премијера у нашој држави је већа од улоге председника.

РЕФЕРЕНДУМ

Иако је данас у свету најчешће примењиван облик демократије представничка, без обзира на то, дали је у председничком или парламенталном облику, ипак је највиши степен демократије **непосредна демократија**. Већ смо поменули да је још увек тешко да се она редовно практикује, али у изузетно важним ситуацијама за једну државу спроводи се највиши степен демократије – **референдум**. Референдум је гласање грађана за одређено, најчешће једно, изузетно важно питање. Референдум је успешан ако је гласао већи део гласачког тела.

Речник

премијер – председник (шеф) владе.

референдум – изјашњавање свих гласача за решавање неког посебно важног питања.

гласачко тело – сви гласачи, као целина.

вето – право појединца или државе да спречи доношење неког закључка или одлуке.

Зграда скупштине Републике Северне Македоније

Знаш ли да...

... су самосталност и суверености наше државе изгласани путем референдума. Осмог септембра 1991. године одржан је референдум о независности, који је резултирао проглашењем независности Македоније од Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. На референдум је изашло 71,85% бирача, а од њих 95,26% се изјаснило позитивно (односно 72,16% од укупног броја грађана са правом гласа). Зато се 8. септембар слави као **Дан независности Македоније** и сматра се рођенданом наше државе. Празник симболизује суверености, независност и самосталност Македоније и македонског народа.

Постер референдума за самосталност Македоније

Представничка демократија

Председничка демократија

- Председник је шеф државе и шеф владе. Не постоји функција премијера.
- Председника бирају грађани.
- Мандат председника траје четири године, са могућношћу још једног реизбора.
- Председник политички не одговара ниједном другом органу и може бити позван на одговорност само кривично.

Парламентарна демократија

- Председник је шеф државе, а премијер је шеф владе.
- Премијера бира парламент, односно скупштина.
- Мандат премијера, односно владе, повезан је са мандатом скупштине и траје четири године. Мандат председника траје пет година, са могућношћу још једног реизбора.
- Скупштина, може изгласати неповерење Влади.

Истражи

Истражи и научи у којим државама се данас влада председничком, а у којима парламентарном демократијом. Да ли данас постоје и неке друге врсте државног уређења?

Размисли и одговори

1. Шта је боље по твом мишљењу: да сви директно учествују у одлучивању или да изаберемо представнике који ће одлучивати у наше име? Зашто?
2. Ко је већи лидер у нашој држави – председник или премијер? Образложи.
3. Зашто је важно да председник разреда заступа све ученике, а не само своје мишљење

Запамти

- Савремена демократија подељена је на непосредну и представничку демократију.
  Непосредна демократија је када су сви гласачи укључени у све одлуке потребне за управљање државом. Представничка демократија је када гласачи путем демократских избора бирају своје представнике.
- Представничка демократија се дели на председничку и парламентарну демократију.
  Председничка демократија је облик демократије у којем је председник на челу државне власти.
  Парламентарна демократија је када гласачи путем демократских избора бирају своје представнике.
- Референдум је процес непосредне демократије примењен у представничкој демократији.

VIII.3. Демократски избори

ГРАЂАНИН

У државама где постоји демократско уређење, грађанин је основна карика која покреће то уређење. Свако ко је део једног друштва је **грађанин** тог друштва. Постоје различите поделе грађана у различитим друштвеним уређењима. Али у демократском уређењу, једина важна подела грађана је на малолетне и пунолетне грађане. У нашој држави:

Малолетни грађани су све особе које нису навршиле осамнаест година.

Пунолетни грађани су све особе које су навршиле осамнаест година.

Постоји више карактеристика које разликују малолетне од пунолетних грађана. Најважнија разлика у демократском друштву је **право гласа**. Стицањем овог права, пунолетни грађанин званично постаје део демократског уређења државе. Пунолетни грађанин не само да може да гласа, већ може и да буде биран – односно, као пунолетан грађанин може да учествује у демократској трци за власт.

Грађанин је темељ демократског друштва и активни учесник у доношењу одлука. Својим учешћем на изборима и поштовањем права и обавеза, грађанин доприноси јачању демократије и развоју правне државе.

Речник

грађанин – становник, држављанин једне државе.

Гласачка кутија

Знаш ли да...

... је Естонија пионир у електронском гласању, омогућивши својим грађанима да гласају преко интернета на националним изборима још од 2005. године? На парламентарним изборима 2023. године, 51,1% гласова је поднето електронски, што представља значајан пораст у односу на претходне године.

... у Швајцарској, неки кантони експериментишу са електронским гласањем, омогућавајући одређеним групама гласача, као што су држављани који живе у иностранству, да користе овај метод. Ипак, електронско гласање није доступно на националном нивоу.

Знаш ли да...

... у Северној Македонији, онлајн гласање није доступно. На председничким изборима 2024. године, дијаспора је гласала у дипломатско-конзуларним представништвима, што је изазвало значајне трошкове и покренуло питања о могућности увођења онлајн гласања за дијаспору.

Важно је напоменути да, иако неке земље експериментишу са електронским гласањем, многе државе се још увек уздржавају од његовог увођења због забринутости у вези са безбедношћу, приватношћу и интегритетом изборног процеса.

ДЕМОКРАТСКИ ИЗБОРИ

Када група људи путем гласања изабере нешто за шта се сложила већина групе – кажемо да је **избор демократски**, односно да је група бирала демократски. На пример: када се ти и твоји пријатељи договарате шта ћете да играте, свако има право да да идеју шта да се игра, али већина одлучује шта ће се играти. Готово увек постоји неко ко није задовољан избором, али је њему да изабере да ли ће учествовати у игри или не.

Као представничко – парламентарна демократија, у нашој држави **путем демократских избора бирају се представници грађана са правом гласа**. У нашој држави разликујемо две врсте демократских избора: локалне и националне.

ЛОКАЛНИ ДЕМОКРАТСКИ ИЗБОРИ

Локални избори су демократски избори путем којих гласачи бирају градоначелника и одборнике. Ови избори се одржавају сваке четири године. На њима грађани гласају за **градоначелника** и **одборничку листу**. Број одборника у једној општини одређене странке на изборима је процентуално подељен према броју гласова. За градоначелника се бира особа са већим бројем гласова.

Локални избори су важни за грађане једне општине зато што они бирају своје представнике који ће представљати њихове интересе и потребе у општини, посебно у области културе, спорта, комуналне хигијене, урбанизма, социјалне и дечије заштите, предшколског васпитања, основног образовања и других области утврђених законом.

Речник

градоначелник - председник општине или града.

општински одборник - члан општинског већа са правом гласа.

мандатар - лице овлашћено да формира владу.

дијаспора – народ, који се преселио у иностранство, али се и даље осећа делом своје земље.

кантон – аутономна територијална јединица у саставу неке државе.

партија – група људи уједињена заједничким интересима или циљем.

посланик – члан скупштине изабран на парламентарним изборима.

Гласање у гласачким кабинама

НАЦИОНАЛНИ ДЕМОКРАТСКИ ИЗБОРИ

Национални демократски избори су **парламентарни** и **председнички избори**. Парламентарни избори се спроводе сваке четири године и њима се бирају **посланици**, односно чланови скупштине. Председнички избори се одржавају сваких пет година њима се гласа за **председника републике**. У зависности од броја добијених гласова могуће је одржавање једног или два круга избора. Са више од 50 процената од укупног броја регистрованих бирача проглашава се председник у првом кругу избора, а уколико их је мање, одржава се други круг избора. Национални избори су важнији за нашу државу јер њима добијамо представнике **законодавне** и **извршне власти**.

Гласачки листићи са националних избора

Истражи

Истражи када су се одржали први избори у нашој држави. Колико пута су одржани избори? Какве врсте избора су постојале? Истражи – шта су то предвремени избори?

Размисли и одговори...

1. Зашто пунолетни грађани имају право гласа, а малолетни не? Да ли мислиш да је то праведно?
2. Шта значи изабрати нешто „демократски"? Да ли си био у ситуацији у којој је твоје друштво донело одлуку на демократски начин? Опиши.
3. Шта би ти урадио да си градоначелник твоје општине? Које би промене увео?

Запамти

- У демократском друштву најважнију улогу имају пунолетни грађани. Малолетни грађани су важни, али немају право гласа.
- Демократски избори су начин на који пунолетни грађани бирају своје представнике. Могу бити локални и национални. На локалним изборима грађани бирају градоначелника и општинске одборнике, а на националним гласају за представнике у скупштини и председника.

VIII.4. Подела власти

према Уставу Републике Северне Македоније

Устав је писани документ у којем су наведени закони помоћу којих се управља и уређује држава. У нашој земљи Устав је највиши правни акт. Устав наше земље садржи законе које сваки грађанин треба да поштује, без изузетка. Према члану 8. Устава, једна од „Основних вредности уставног поретка Републике Северне Македоније је подела државне власти на законодавну, извршну и судску".

ЗАКОНОДАВНА ВЛАСТ

Законодавна власт у нашој држави је **скупштина**. Главна улога скупштине, према Уставу републике, је доношење закона, резолуција, декларација, стратегија итд. То је владајуће тело које грађани наше државе бирају сваке четири године путем демократских избора. Скупштину чине народни представници звани посланици. У скупштини има 120 чланова. Скупштином руководи **председник скупштине**, који има два своја

Унутрашњост парламента: доња седишта су за посланике, а горња за новинаре и остале госте

Скенирај код и крени у виртуелну шетњу кроз скупштину.

Речник

Устав – основни закон једне државе.

власт – сила која управља, влада државом.

Устав Републике Северне Македоније

Знаш ли да...

... је наш Устав из 1991. године – истражи и сазнај више о њему. Наша држава се управља и води према њему.

заменика, односно у скупштини поред председника постоје и два заменик-председника скупштине. Скупштина путем гласачког процеса бира премијера, министре, председника скупштине и заменике-председника скупштине. Такође, чланови скупштине бирају и народног правобраниоца, гувернера народне банке, судије Уставног суда итд.

ИЗВРШНА ВЛАСТ

Извршна власт у нашој држави припада **влади** и **председнику државе**. **Влада** је највиши колективни извршни орган у држави. Састоји се од **премијера** и **министара**. Премијер је на челу владе и руководи њом. Министри су појединци који руководе одређеним секторима државе, као што су: образовање и наука, здравство, спорт итд. Скупштина бира премијера и министре, а они не могу бити чланови скупштине. **Председник** је део извршне власти у нашој држави. Председник се бира на демократским изборима, тајним гласањем, на сваких пет година. Један председник може имати највише два узастопна мандата, односно бити на власти десет година узастопно. Да би неко био кандидат за председника у нашој држави, треба да има најмање четрдесет година, македонско држављанство и да је живео у држави најмање десет година у последњих петнаест година. Председник, поред тога што представља државу, је исто тако и врховни командант армије. Председник потписује одлуке скупштине да би биле важеће. Има право да и их не потпише у колико сматра да нису исправне за добробит државе. Међутим, ако су одлуке донете двотрећинском већином посланика, по Уставу мора потписати.

СУДСКА ВЛАСТ

Судску власт спроводе судови у нашој држави. Судови си самосталне и независне институције. У њима правду спроводе судије које суде у складу са Уставом и законима, као и међународним споразумима потврђеним Уставом. Основни циљеви и функције судске власти су:

Речник

премијер – председник владе.

министар – члан владе, који управља неким министарством.

народни правобранитељ – лице чија је функција да брани права грађанина насупрот јавне власти.

гувернер – управник народне банке.

суд – аутономан и независан државни орган за спровођење правде.

Зграда Владе

Вила Водно, је радно место председника за време његовог мандата

Радионица

Формирајте своју владу. За време часа, ваш разред нека буде влада. Одаберите премијера, министре, заменике. Пожељно је да свако добије место у вашој влади.

Знаш ли да...

... се и судијама суди? Судско веће Републике Северне Македоније контролише рад судија.

- непристрасна примена права, без обзира на положај и статус странака,
- заштита, поштовање и унапређење људских права и слобода,
- обезбеђивање једнакости, равноправности и недискриминације по било ком основу,
- обезбеђивање правне сигурности заснована на владавини права.

Уставни суд

Истражи

Истражи и сазнај колико и каква министарства постоје у нашој земљи. Која је њихова улога?

Размисли и одговори

1. Да ли мислиш да је важно да власт буде подељена на три различита дела?
2. Који део власти доноси законе? Да ли мислиш да је тај део власти важан за грађане?
3. Који део власти је по твом мишљењу најближи обичним људима? Зашто?

Запамти

- Устав је писани документ у којем су наведени закони помоћу којих се управља и уређује држава. Према Уставу наше државе, државна власт се дели на законодавну, извршну и судску.
- Главна улога законодавне власти – скупштине је доношење закона, резолуција, декларација, стратегија и.т.д.
- Извршна власт у нашој држави додељена је влади и председнику државе.
- Судску власт врше судови у нашој држави, а у њима правду спроводе судије који суде према Уставу и законима, као и међународним споразумима потврђеним Уставом.

VIII.5. Владавина права

ЗАКОНИ

Да би људи живели у друштву у благостању, успоставили су правила понашања. Правила нису поштовали сви чланови друштва, па су зато лидери морали да их учине конкретнијим и јаснијим. Да би та правила била поштована од свих грађана, преименована су и прерађена у **законе**. Циљ закона је да тачно и конкретно регулишу поступке људи.

Законик Ур-Наммуа, који датира из око 2050. год. п.н.е., најстарији је доказ о постојању писаних закона. После њега следе Законик Ешуне из око 1930. год. п.н.е. и Законик Липит-Иштара из Исина из 1870. год. п.н.е. Иако није први, дефинитивно најважнији за науку је Хамурабијев законик, настао око 1750. год. п.н.е. 282 закона била су исписана на стени високој 2,5 метра, постављеној на јавном месту, како нико не би могао рећи да не зна законе. Иако научници сматрају да је број људи који су знали да их прочитају

Законик Ур-Наммуа

Липитов законик, око 1870. године п.н.е.

Речник

експедитивно – брзо, на време.

глобално – за цео свет.

Сазнај више...

Вавилонски краљ Хамураби (око 1810. п.н.е – 1750. п.н.е) веровао је да је су га богови изабрали да свом народу да законе. У предговору свог законика он каже:

„...Ану и Бел су ме прозвали именом, мене, Хамурабија, узвишеног кнеза, који се боји Бога, да донесем владавину правде на земљу, да уништим зле и оне који чине зло; да јаки не повређују слабе; да би владао над људима као Шамаш, да донесем светлост на земљу, да допринесем благостању човечанства..."

био мали, ово је довољан доказ о томе да је држава била вођена законима, односно да је владало право.

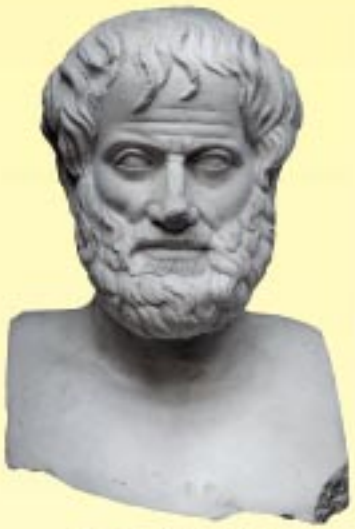
Сви ови законици потичу из Месопотамије и представљају прве писане покушаје правног уређивања друштвеног живота. Месопотамија се сматра „колевком цивилизације", јер су се у њој појавили први градови-државе и први правни кодекси.

ПРАВНА ДРЖАВА

Још давно је филозоф Аристотел рекао: „Боље је да закон управља државом, него један између грађана." Тиме је хтео да каже да би држава била много боље уређена путем права, односно путем закона – њиховог праћења и поштовања од стране појединаца на власти. Грађани би се осећали сигурније и безбедније када би знали да је правда једнака за свакога. То би допринело бољем развоју и напретку државе. Тако би се створила **правна држава** у којој би закони важили подједнако за све чиниоце државе.

КЉУЧНИ ЕЛЕМЕНТИ ЗА ВЛАДАВИНУ ПРАВА

Да би се нека држава назвала правном државом, односно да бисмо могли да кажемо да у њој постоји владавина права, пре свега мора да постоји **једнакост пред законом**. Закон у држави треба да буде једнак за сваког грађанина, без обзира на то којој категорији припада. Свако мора да сноси **одговорност пред законом**. Иако се овде најчешће мисли на пунолетне грађане, своју одговорност пред законом имају и малолетни грађани.

Статуа Аристотела

Речник

правна држава - држава у којој влада право, односно која функционише према Уставу и законима и која гарантује заштиту људских права и слобода.

Знаш ли да...

... је 10. децембра 1948. године у Паризу, Генерална скупштина Уједињених нација усвојила Универзалну декларацију о људским правима. Декларација је настала у периоду после Другог светског рата и представља први глобални израз основних права свих људских бића. Декларација се састоји од 30 чланова који су укључени у касније међународне споразуме, регионалне инструменте о човековим правима, националне уставе и законе. Обухвата Универзалну декларацију о људским правима, Међународну конвенцију о економским, социјалним и културним правима и Међународну конвенцију о грађанским и политичким правима и њена два факултативна протокола. Зато се 10. децембар обележава као Међународни дан људских права.

Ипак, то су свесна људска бића која се прво уче да поштују правила, да би знали које су последице непоштовања тих правила. Касније се правила замењују законима који имају строжије последице у случају непоштовања.

Правни систем државе мора бити **правичан** и **непристрасан**. Да би се овај елемент испунио у једној држави, најважније је да се пре свега важи за судство те државе. Праведно и непристрасно судство представља неопходност у одржавању владавине права.

Веома је важно да правни систем, закони и они који се брину о њиховој примени буду **доступни свима**. Ако ове елементе спроводи власт у некој држави, онда се може рећи да у тој држави влада право.

Данас човечанство иде корак даље и размишља глобално, па су створене међународне правне конвенције које треба да важе за све грађане планете Земље.

Јустиција, симбол правде и правичности

Истражи

– Истражите у групама или појединачно, више о међународним конвенцијама о људским правима, а затим презентујте осталим ученицима у разреду.

– Подељени у четири групе, изаберите или извуците случајним избором, по један од кључних елемената владавине права. Прво разговарајте међусобно у групи, зашто је елемент који сте изабрали или извукли важан, односно кључан за владавину права.

Размисли и одговори...

1. Шта значи „владавина права"? Како би изгледала једна држава без закона?
2. Да ли по твом мишљењу закони треба да важе подједнако и за председника и за обичног грађанина? Зашто?

Запамти

- Закони имају за циљ да прецизно и конкретно регулишу поступке људи.
- Поштовањем закона, водећи се њима и управљајући државом, грађани стварају правну државу.
- Кључни елементи владавине права су једнакост пред законом, одговорност пред законом, праведан и непристрасан правни систем и приступ правди.

VIII.6. Принципи добре управе

Да би се постигла правна држава у којој влада право, најважнији су грађани који треба да изаберу добру власт која ће спроводити законе у држави. Добра власт би била она која би испунила принципе доброг владања, а то су: **извештавање**, **транспарентност, одговорност** и **непристрасност**.

ИЗВЕШТАВАЊЕ

Подношење извешатаја о раду владе бирачком телу, назива се извештавање. Извештавање је веома важно јер се на тај начин грађани информишу да ли се држава креће у правом смеру.

Када председник твог одељења одржи састанак са ђачким парламентом, очекујеш да ти буде пренето о чему се разговарало на том састанку, да ли се дискутовало о неким проблемима у школи, да ли су донете неке одлуке и слично. Очекујеш да твој председник поднесе извештај о обављеном раду ђачког парламента.

ТРАНСПАРЕНТНОСТ

У једном праведном демократском друштву извештавање о обављененим пословима истиче се у виду докумената који треба да буду јасни и видљиви за јавност. Такво јавно информисање о обављеном раду власти назива се, транспарентност у владању.

Речник

индивидуа – јединка, личност која је део друштва.

непристрасност – доношење праведних одлука без заузимања страна.

корупција – подмитљивост, када неко користи своју моћ или позицију ради стицања сопствене користи на неправедан начин.

бенефит – нека врста добити или користи.

девијантно – непожељно, неправилно понашање.

Знаш ли да...

... је 2008. године у Грузији изграђена зграда Министарства унутрашњих послова са зидовима од стакла. Ова зграда је постала симбол одговорности и транспарентности у раду владе. Стаклени зидови симболизују да рад владе треба да буде видљив и отворен за све грађане, без тајни и скривених одлука. Ова архитектонска идеја показује како транспарентност може бити визуелно представљена и подстиче владање без корупције и злоупотребе моћи.

Уз помоћ данашње технологије, спровођење транспарентности је знатно олакшано. Добро организовани ђачки парламент има план рада за текућу школску годину. Њега објављује на огласној табли. На табли се постављају и извештаји са одржаних састанака. У том случају би рекли да ђачки парламент ради транспарентно.

ОДГОВОРНОСТ

Свако треба да сноси одговорност за своје поступке. У демократском друштву свако треба да буде свестан да одговорност државе лежи у сваком од нас. Власт сноси одговорност за начин на који управља државом. Поштујући транспарентност и редовно извешавање о свом владању, власт показује да је спремна да преузме одговорност за донесене одлуке. Ако постоји редовно извештавање и транспарентност о раду вашег ђачког парламента, онда парламент преузима одговорност за свој рад. Уколико није тако, тада би требало озбиљно да размислите за кога ћете гласати следеће године, или, да ли је потребно да предузмете демократске мере и промену председника већ у току ове школске године.

НЕПРИСТРАСНОСТ

Један од већих проблема са којима се суочава демократско друштво јесте да одлуке власти остану непристрасне према некоме или нечему. Ипак, власт је састављена и од појединаца, особа чије се потребе и жеље тичу само њих или њихових блиских. Права демократска власт је она која доноси непристрасне одлуке које ће користити целом друштву. Ако власт пристрасно утиче у доношењу одлука, закона, пресуда, како би неко близак власти имао користи, тада имамо појаву непотизма у друштву. Непотизам је девијантна појава у друштву.

КОРУПЦИЈА

Друга таква непожељна појава у друштво је корупција. Корупција је давање некоме нешто да би се стекли нечега у сопствену корист на неправедан начин.. Корупција је једна од најштетнијих појава у демократском владању. Најчешћи примери корупције у демократским друштвима су

Корупција урушава владавину права

Знаш ли да...

... је године 2003, од стране Уједињених нација, 9. децембар проглашен за Међународни дан борбе против корупције. Циљ овог дана је подизање свести о штетним последицама корупције и подстицање напора за њено спречавање и борбу против ње. На овај дан, у многим земљама одржавају се активности и кампање за едукацију и промоцију транспарентности и у друштву.

Знаш ли да...

... у Индији постоји новчаница од 0 (нула) рупија, која је намењена давању корумпираним службеницима. Ова новчаница од 0 рупија је део кампање против корупције која је почела 2007. године. Грађани користе ове новчанице као симболичан протест када службеници траже мито. Уместо правог новца, они добијају поруку да су људи свесни својих права и не прихватају корупцију.

Банкнота од нула рупија

они у којима се за материјална добра, односно давање **мита**, доносе одлуке власти које су супротне владању правом. То јест: доносе се закони и одлуке које нису у корист већине грађана, ослобађају се они који би требало да буду кажњени и сл. Сви грађани имају одговорност у борби против девијантних појава у демократском друштву. Као што је рекао Мартин Лутер Кинг: „Ћутање добрих људи је опасније од бруталности лоших људи." Зато не смемо ћутати када се суочимо са оваквим непожељним ситуацијама, већ их треба пријавити надлежним институцијама које су одговорне за сузбијање ових појава.

Мартин Лутер Кинг, борац за људска права

Размисли и одговори...

1. Да ли по твом мишљењу ученички парламент ради одговорно и транспарентно?
2. Шта би ти урадио ако се нађеш у ситуацији да неко тражи мито од тебе?
3. Шта би урадио ако приметиш случај непотизма у свом школском окружењу?

Запамти

- Добра власт била би она која би испунила принципе доброг владања: одговорност, транспарентност, извештавање, непристрасност.
- Извештавање је давање извештаја о урађеном од стране власти гасачком телу.
- Транспарентност је јавно информисање о урађеном од стране власти. Када је власт одговорна и транспарентна, кажемо да је одговорна и непристрасна.
- Корупција и непотизам су зло за друштво и за правну државу.

ПРОВЕРИ КОЛИКО СИ НАУЧИО

VIII.1. Демократија и демократско уређење

1. Наведи неколико разлога зашто су се људи удруживали у заједнице.
2. Шта је то друштво?
3. Шта значи демократија?
4. Шта представља друштвено уређење?
5. Илуструј примером како је изгледала атинска демократија.
6. Упореди монархију и демократију.
7. Да ли је праведно да неко буде искључен из гласања? Зашто?
8. Како се разликује савремена демократија од атинске?
9. Предложи начин којим ће ученици учествовати у доношењу одлука у школи.
10. Објасни својим речима зашто се демократија сматра најбољим уређењем данас.

VIII.2. Врсте демократија

1. Које су две основне врсте демократије?
2. Објасни шта је непосредна демократија.
3. Ко учествује у доношењу одлука потребних за управљање државом у непосредној демократији?
4. Дај пример непосредне демократије из свакодневног живота.
5. Објасни шта је представничка демократија.
6. Шта бирају гласачи кроз представничку демократију?
7. Како је подељена представничка демократија?
8. Упореди председничку и парламентарну демократију.
9. Шта мислиш, да ли је непосредну демократију тешко спровести у великим државама?
10. Шта је то референдум?
11. Како изабрани председник одељења представља вашу вољу?

VIII.3. Демократски избори

1. Која је основна карика у једном демократском уређењу?
2. Шта значи бити пунолетан грађанин?
3. Која је најважнија разлика између малолетних и пунолетних грађана у једном демократском друштву?
4. Објасни зашто пунолетни грађани имају право гласа.
5. Шта се бира на локалним, а шта на националним изборима?
6. Опиши како изгледа гласање на изборима.
7. Зашто је важно да сви грађани учествују у изборима?
8. Процени какав утицај има глас једног грађанина.
9. Замисли да си кандидат за председника одељења. Како би убедио своје школске другове да гласају за тебе?
10. Да ли сва пунолетна лица могу бити кандидати на изборима?

11. Објасни шта значи демократски избор.

VIII.4. Подела власти

1. Које су три власти у држави?
2. Шта је Устав?
3. Како је власт подељена у нашој држави према Уставу?
4. Опиши шта је задатак Скупштине.
5. Ко чини Владу? Који је њен циљ?
6. Ко бира премијера и министре?
7. Објасни какву улогу има председник.
8. Која је функција судова?
9. Упореди посао премијера и председника.
10. Зашто је важно да власти буду подељене?

VIII.5. Владавина права

1. Који је циљ закона?
2. За кога и како важе закони у једној правној држави?
3. Наведи неколико древних законика.
4. Шта значи владавина права?
5. Који су кључни елементи за владавину права?
6. Објасни зашто закон треба да важи за све.
7. Упореди правила у школи са законима у држави.
8. Како се грађани осећају када знају да закон важи једнако за свакога?
9. Процени да ли је праведно да неко има „већа" права од другог.
10. Зашто је важна независност судства?
11. Како ти, као ученик, можеш да поштујеш правила и допринесеш правичности?

VIII.6. Принципи добре владавине

1. Који су главни принципи добре владавине-управљања?
2. Објасни шта значи „извештавање" у контексту ћачког парламента.
3. Зашто је важно да се транспарентност спроводи кроз јавно објављивање докумената и извештаја?
4. Шта власт показује када поступа транспарентно и редовно извештава?
5. Објасни повезаност између извештавања и поверења грађана у власт.
6. Направи разлику између непотизма и корупције кроз конкретне примере.
7. „Ћутање добрих људи је опасније од бруталности лоших људи." Шта је Мартин Лутер Кинг желео да каже овом изјавом?
8. Шта би се догодило једном друштву када би недостајала транспарентност и одговорност власти?
9. Шта значи када кажемо да власт треба да буде одговорна за своје поступке?
10. Наведи конкретан пример из свакодневног живота где си приметио транспарентност или недостатак исте.
11. Зашто је важно да се ученици укључе у откривање и спречавање девијантних појава као што су непотизам и корупција?

РЕЧНИК НОВИХ И МАЊЕ ПОЗНАТИХ РЕЧИ

агора – трг у старим грчким градовима, централно место за окупљање људи.

агруми – воће са кором и киселкастим укусом, као што су поморанџа, лимун, мандарина и цитрон.

Азурна обала – медитеранске обале југоисточног дела Француске до италијанске границе.

аквадукт – водовод изграђен као мост који је преносио воду до градова.

акропоље – утврђени део града, обично изграђен на брду или узвишењу. Служиле су као одбрамбене тврђаве, али и административни и верски центри града. Један пример таквог акропоља је Кале у Скопљу.

акт – поступак, дело.

алфабет – азбука, писмо у коме један знак одговара једном гласу.

ареопаг – савет старих и мудрих људи у Атини који је доносио важне одлуке.

аристократе – богати и утицајни људи који су имали највише функције у друштву.

аристократија – владавина племића.

археолошка култура – група сличних предмета, структура и начина живота које археолози проналазе на одређеном месту. Људи који су оставили ове трагове делили су обичаје, технологије и начин живота.

атлас – збирка географских или других врста карата.

балсамовање – поступак којим се тело преминуле особе премазивало посебним уљима како не би иструлило.

варвари – народи и племена која нису говорила грчки или латински, или су имала културу другачију од грчке и римске.

варварска племена – народи ван Рима који су говорили непознате језике и живели другачије, често сматрани „дивљима".

бенефит – добит или корист.

биста – скулптура која приказује само главу, врат и груди.

бројни размер – приказ размера бројевима, нпр. 1 : 100.000.

бузуки – грчки музички инструмент сличан мандолини, са дугим вратом и металним жицама.

кречњак – врста камена која се често користи у грађевинарству.

вето – право појединца или државе да спречи доношење неке одлуке.

власт – снага која управља државом.

војна експедиција – војни подухват у коме се шаље војска на страну територију ради освајања, истраживања или подршке савезницима.

галаксија – звездана група од стотина милијарди звезда.

географска дужина – угаоно растојање било које тачке у односу на Гринички меридијан.

географска карта – цртеж Земљине површине, њених појединачних делова, континената или држава.

географска ширина – угаоно растојање било које тачке у односу на екватор.

географски глобус – модел Земљине кугле који се окреће.

герусија – савет стараца који је управљао Спартом.

гипс – меки бели или сиви минерал који се стврдњава у контакту са водом.

гласачко тело – сви гласачи узети као целина.

глобално – за цео свет.

годови – концентрични прстенови на пресеку стабла дрвета.

град-држава – мала држава настала око једног градског центра.

градоначелник – председник општине или града.

грађанин – становник, држављанин једне државе.

графички размер – представљање размера у линији помоћу скалара.

Гринич – место близу Лондона где се налази Краљевска опсерваторија за астрономска истраживања.

гувернер – управник народне банке.

густина насељености – колико људи живи на 1 km².

датумска граница – линија на супротној страни од Гринича где се мења датум.

девијантно понашање – непожељно, неправилно понашање.

делта – разгранато ушће реке.

демократија – државно уређење у коме сви грађани учествују у доношењу одлука.

демос – обичан народ, грађани без много моћи или богатства.

дестинација – циљ путовања, место где желиш да стигнеш.

дијадоси – генерали и сарадници Александра Великог који су управљали деловима његове државе после његове смрти.

дијаспора – народ који се иселио у иностранство, али се и даље осећа као делом своје домовине.

династија – владавина исте породице, где се моћ преноси са оца на сина.

доминат – власт у којој цар има апсолутну моћ и сматра се господаром.

драхма – грчка мера за тежину (око 4,5 g); такође и сребрна новчаница исте тежине.

држава – организована друштвена заједница људи на одређеној територији са органима власти, законима и војском.

дух – замишљена, невидљива, натприродна сила.

еволуција – постепени развој и промене живих бића кроз генерације.

екватор – замишљена кружна линија која дели Земљу на северну и јужну полулопту.

еквидистанца – висинска разлика између изохипси.

екслиптика – привидна путања Сунца на небеској сфери.

експедитивно – у року, на време.

експлоатисати – користити нешто што постоји (руде, дрво, нафта) да би се добило нешто корисно (енергија, производ или слично.)

елипсоид – геометријско тело добијено ротацијом елипсе око своје осе, личи на сферу у којој су сви пресеци са равнима елипсе.

енеолит – друго име за бакарно време.

епопеја – дуга поетска прича о великим херојима, важним догађајима или митским појавама, обично написана у стиховима и говори о храбрим делима, ратовима или путовањима.

еснафи – удружења занатлија и трговаца који су обављали исте активности и међусобно се помагали.

залив – део мора који се протеже дубље у копно.

земљина револуција – кретање Земље око Сунца.

земљина ротација – кружење Земље око своје осе.

зенит – када је Сунце највише на небу изнад одређене тачке.

зиггурати – степенасти храмови у Месопотамији, грађени као високи торњеви у част богова.

зонско време – време у свакој од 24 временске зоне на Земљи.

изохипса – линија на географској карти која спаја места на истој надморској висини.

интеренције – моћ одлучивања и деловања.

индивидуа – појединац, особа која је део друштва.

инсуле – високе зграде са много станова у којима су живели сиромашни у старом Риму.

кавсија – посебна врста капе коју су носили стари Македонци.

калдрма – стари пут или улица направљена од ситног камења, постављеног једно поред другог, уобичајена појава у старим медитеранским и балканским градовима.

камеја – врста резбарења у камену, минералу или шкољци, са истуреном сликом, обично портретом или сценом са фигурама.

кантон – аутономна територијална јединица у Швајцарској.

карстно језеро – природно језеро које се формира када се вода сакупља у удубљењима насталим растварањем стена.

картографска мрежа – мрежа паралела и меридијана или географски координатни систем.

клинопис – писмо са знацима у облику клинова, коришћено у Месопотамији.

колонизација – процес када се народ сели и ствара нова насеља ван своје домовине.

колоније – нова насеља која су основали древни народи (као што су Грци) на другим местима.

Колосеум – древни римски амфитеатар у коме су се одржавале гладијаторске игре, такмичења и представе пред хиљадама гледалаца.

компас – уређај са магнетном иглом који се користи за одређивање кардиналних тачака, служи за оријентацију у простору.

консули – најважнији магистрати током времена Републике, два су бирана сваке године.

континентално – које се налази дубље у унутрашњости континента, на копну.

координате – један од елемената за одређивање положаја тачке на равни или у простору.

корупција – подмићивање; када неко користи своју моћ или положај да би на непоштен начин стекао новац или друге користи.

кота – тачка надморске висине означена на карти бројем.

краљевство – држава којом влада један владар - краљ или краљица.

кратер – велика посуда која се користила за мешање вина са водом.

крстарење – туристичко путовање бродом.

култ – поштовање божанства кроз извођење одређених ритуала.

лагуна – мало и плитко приобално језеро.

латифундије – огромни земљопоседи која су обрађивали робови и слободни плаћеници.

легенда – прича о далеким догађајима или личностима чије постојање није доказано поузданим историјским изворима.

легенда (на географској карти) – списак са симболима и њиховим објашњењем.

легија – велика група војника у римској војсци.

лембос – брз илирски ратни брод.

либурна – врста лаког и брзог брода, касније коришћеног од стране Римљана.

либурска ескадрила – група ратних бродова (типа либурна) који су се заједно кретали и нападали.

лидери – људи који воде групу.

локалитет – место на коме су пронађени остаци из прошлости, где се врше археолошка ископавања.

лунарни календар – календар у коме дужина месеци зависи од Месечевих мена.

магистрати – државни службеници у Риму, које је бирала Народна скупштина.

макија – ниска шума густог и жилавог жбуња, која расте у топлим и сувим приобалним подручјима Медитерана.

мандатар – особа са овлашћењем да формира владу.

матријархат – друштво у коме су жене, нарочито мајке, имале водећу улогу.

Медитеран – Средоземље; земље које излазе на Средоземно Море.

меридијани – замишљене кружне линије које секу паралеле и повезују оба пола Земље.

локално време – време у одређеном месту; свако место на Земљи има своје локално време.

министар – члан владе, који руководи министарством.

мит – прича у којој се говори о боговима, херојима.

мито – новац или поклони дати тајно и незаконито, тако да неко учини нешто за туђу корист што није поштено.

маховина – зелени покривач од биљака који расте на влажним местима.

монархија – облик владавине у којем влада једна особа – краљ, цар, султан и сл.

монденско – елитно, модерно и луксузно место које посећују богати и познати.

мумија – тело покојника очувано третирано средствима против распадања.

мумификација – процес очувања тела после смрти, као што су то чинили стари Египћани.

народни правобранилац – лице чија је функција да штити интересе грађана од јавних власти.

независна држава – држава чланица организације Уједињених нација.

неолит – други назив за младо камено доба.

непристрасност – доношење одлука које су исправне за друштво, без оклевања да ли би оне биле штетне за вас или ваше вољене.

нимфе – митска бића из грчке митологије, младе девојке повезане с природним елементима.

октодрахма – велика сребрна новчаница вредна осам атинских драхми.

олигархија – државно уређење у коме мали број (обично најбогатијих, најмоћних људи и најутецајнијих људи) имају целу моћ у држави.

општински саветник – члан општинског савета који има право гласа.

орбита – путања по којој се крећу небеска тела или вештачки сателити.

оријентација – одређивање положаја дате тачке у простору.

оса – замишљена линија око које се неко тело окреће.

ослобођеници – бивши робови које су господари ослободили.

палеолит – друго име за старо камено доба.

пантеон – збир свих богова неке религије или митологије.

паралеле - замишљене кружне линије паралелне с екватором.

парламент – скупштина.

партија – политичка група људи са заједничким циљевима и интересима.

путопис – запис о неком путовању или месту.

патријархат – друштво у коме главну улогу имају мушкарци, посебно очеви.

патрикије – патрикије – чланови старе римске аристократије; у једном тренутку, они су контролисали све политичке и верске функције у Републици.

пелтаст – лако наоружани војник с малим дрвеним штитом званим „пелта".

перијеци – слободни људи у Спарти који нису били грађани; бавили су се трговином и занатством.

план – мапа великих размера, за детаљан приказ малих подручја Земље (градова).

планински венац – група повезаних планина које су распоређене једна поред друге и протежу се попут ланца дуж одређеног простора.

плаћеници – војници који се боре у страној војсци за плату.

плебејци – обични грађани у Риму, с мањим правима, али су током времена добили политички утицај.

полис – град-држава у античкој Грчкој.

портрет – уметнички приказ особе, обично лица и горњег дела тела.

правна држава – држава у којој влада владавина права, то јест, која функционише у складу са Уставом и законима и која гарантује заштиту људских права и слобода.

посланик – представник, тј. члан скупштине, изабран на парламентарним изборима.

премијер – председник (шеф) владе.

председник – шеф државе изабран на демократским изборима.

принцепс – титула римског цара Августа, значила је „први грађанин".

принципат – облик владавине у Риму, у којем је цар (принцепс) владао као „први међу једнакима", али су државни органи из Републике још увек постојали.

природни прираст – повећање или смањење броја становника као резултат разлике између рођених и умрлих годишње. Прираст може бити позитиван, негативан или стагнирајући.

пристис – велики брод са више редова веслача.

провинција – територијална јединица настала на месту покорене државе; управници провинција су били послати из Рима.

проток – тесна водена површина која повезује две веће водене површине.

рубна мора – мора уз обалу континента, као део већег мора или океана.

размер – број који показује колико пута су димензије на карти умањене у односу на димензије у природи.

религија – веровање особе у бога или богове; систем веровања и ритуала за поштовање богова.

референдум – гласање свих бирача за доношење одлуке о важном питању.

реформе – промене или побољшања која се спроводе у земљи како би је учинили праведнијом и боље организованом.

ривијера – приморје.

сарис – дуго копље које су користили војници у македонској фаланги.

саркофаг – украшена камена кутија у коју су се стављала тела важних особа после смрти.

Сахара – највећа пустиња на свету, у северној Африци, позната по врелој клими, пешчаним динама и врло мало биљног света.

светско време – локално време по Гриничком меридијану.

свештеник – служитељ у храму, посредник између људи и богова, са великим утицајем.

Сенат – најмоћније тело у Риму, састављено од бивших магистрата и најбогатијих људи у држави.

ситула – метална посуда у облику кофе.

смештајни капацитети – хотели, апартмани, кампови, виле, хостели и други објекти за смештај туриста.

соларни (сунчани) календар – календар у коме дужина месеци зависи од положаја Сунца у односу на звезде.

соларна енергија – енергија произведена коришћењем сунчевог зрачења.

спартијати – прави грађани Спарте, храбри и богати војници с највише права.

стадиј – стара грчка мера дужине, око 160 метара.

статуа – велика фигура од камена, метала, дрвета или другог материјала која приказује човека, животињу или предмет.

субрегион – подручје мање од региона, регион подељен на мање делове.

суд – аутономан и независан државни орган за спровођење правде.

тетрадрахма – сребрна новчица која је вредела четири атинске драхме.

топографска карта – карта за детаљно приказивање већих површина на Земљи (општина, мањих региона од држава).

тотем – предак или заштитник рода или племена; стуб са приказом тих предака.

тријера – брзи антички брод са три реда веслача.

тријумф – свечани улазак победника у Рим, уз параду, музику и славље.

тутор – приватни учитељ или васпитач деце.

устав – основни закон једне државе.

фаланга – војна формација македонске пешадије где војници са дугим копљима стоје у редовима.

фараон – титула краљева у Египту.

фауна – животињски свет.

физичка карта – општа карта средњег или малог размера, за представљање веома великих подручја Земље (земаља, континената или целог света).

флора – биљни свет.

флота – организована група бродова која плови заједно.

фреска – слика на влажном малтеру на зиду или плафону.

хелоти – робови у Спарти, без права, који су радили земљу и нису имали никаква права.

хеленизам – спајање култура Македоније и Грчке са културама источних земаља које је освојио Александар Велики.

хеленистичка краљевства – краљевства настала распадом Александрове империје.

хеленистички период – време након Александрове смрти до римског освајања Египта.

хемисфера – полулопта.

хетајри – блиски пријатељи и сарадници македонских краљева.

хијероглифи – египатско писмо са сликовним знацима.

храм – посебна грађевина за обожавање једног или више богова најразличитијим обредима.

цивилизација – развијена људска заједница, са значајним достигнућима у областима науке, културе и уметности.

цитадела – тврђава, упориште.

чаршија – мрежа трговачких улица из времена Османлија, као пијаца с малим радњама.

часовне зоне – 24 појаса на Земљи са меридијанским правцем пружања, где сваки појас покрива 15 степени географске дужине и сва места унутар појаса имају исту временску зону.

четинари – зимзелена дрвећа (бор, јела, чемпрес и сл.).

швајцарски кантони – одвојене територије у Швајцарској, укупно има 26.